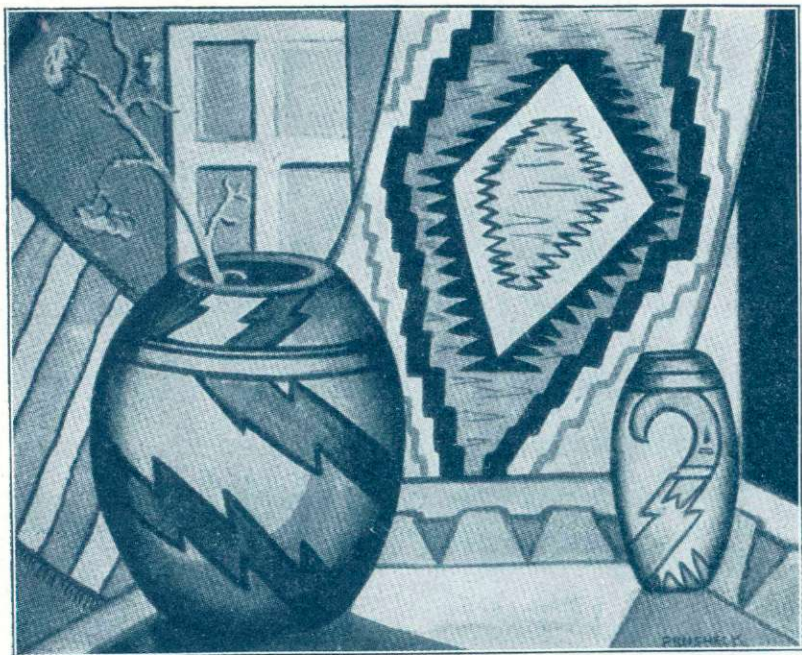

DOMIN SVET

LETNIK 42

V LJUBLJANI, 15. APRILA 1929

ŠTEVILKA 4

H. G. PRUSHECK: INDIJANSKO TIHOŽITJE (1926)

USÁHLO VRELO

IVAN PREGELJ

3. Maksima iz mrtve legende

Dva meseca pred tem je bil izdal Zornik svoje najnovejše delo, roman v dnevniškem slogu z imenom »Saša«. Kritika še ni bila spregovorila o novi knjigi. Tedaj je presenetil Zornika Albin Globočnik zgodaj zjutraj na šetnji pod Tivolijem. Prav nevljudno kakor čevljarški vajenec je opozoril že od daleč pisatelja z brlizgom nase, se mu nato vihravo pridružil, stegnil vzhičen roko v pozdrav in stisnil Zorniku desnico tako krčevito s svojimi suhimi in od tobaka čadastimi prsti, da je Zornik boleстно osupnil.

»Do sape naj pridem,« je sopihal Globočnik in hlipal. Nato je spregovoril neprirodno slovesno, da se Zorniku že kar nič več lepo ni zdelo in je imel občutje, kakor da je kritik vsiljivo vljuden iz bolnosti, ki je lastna izobražencem, kadar so dolgo v noč pili in vstali v družbo še vedno alkoholni in neprespani.

»Vso noč,« je dvoril Globočnik, »vso noč do jutra mi je vzel tvoj ‚Saša‘. Bolan sem, ampak hvaležen. Genialnosti zoriš!«

»Ali ne bi mogel biti vsaj malce nevljuden,« je odgovoril z rahlo pikrostjo Zornik in se pri priči sramoval, ko se je zavedel, da je kaj plehko zinil po Cankarjevo, kakor je nagovoril Izidorja, ko ga je posetil na Rožniku.

»Kaj pa sem rekel takega, da se plazi?« je odvrnil Globočnik. »Non sum de laudantibus, ne boj se. Saj bi bil sirov, ne samo nevljuden, če bi smel biti. Kakor Jakob z angelom sem se boril s teboj vso noč. To se pravi, da te doživljam, kar se mi dogaja redkokdaj z našimi ljudmi. In da sem ti po vajensko brlizgal, menda ni vljudnost. Mar mi! Hotel sem ti povedati gorko, kakor kruh iz peči. Pisal bom morda drugače. Zdaj pa te držim. Stoj in govori. Tvoja bridka lepota dehti. Odkod zajemlješ? Za cvet svoj mi povej, za rožo mogoto...«

»Če govoriš zares,« je rekel Zornik prijetno svoj, »odkod neki, kakor iz doživetja, iz mladostnih spominov.«

»Prečudno mnogo si doživel,« je menil mirno Globočnik.

»Kakor hočeš,« je rekel Zornik. »Jaz bi lahko dejal brez pridržka, da vsi moji spomini niso niti toliki, kot najkrajše poglavje v Cankarjevem ‚Življenju‘.«

»Duhovičiš. Ne bodi! Ne pristaja ti, ki nisi ne bohem ne blaziran,« je dejal trpko Globočnik. Bil je droban in šibek zelenec, a v glasu mu je bila čudna tehtnost in možatost, brez teatralike. Zdaj pa se je trenutno razživel v nekako živčno nestrpnost in je brbljal:

»Morda si hotel povedati, da so ti spominarji odurni? Mar meni niso? Do petdesetega leta se niso razvili in razbohotili, nego v vamp. Pa se v svoji plitki ničemurnosti beležijo v foljante, kakšnega tipa popek da so jim povezali, katera baraba vse jim je potem birmo vezala, nos brisala in latinske packe popravljala in kje in kdaj in kako bi bili skoraj svojo nedolžnost izgubili, mrtvaki, ki ne družba ne čas nič več zanje ne vesta.«

»Pusti jih,« se je udobrovoljil Zornik. »Vse vrste abderitstvo je na svetu. Višek

slovenskega bo menda vendar le pravda za
l in ljubljansko Mirje.«

»Duhovit si, humorja in satire pa nimaš,«
je pomislil Globočnik samozavestno o pri-
jateljevi opazki. Nestrpno je vprašal popa-
čivši se po Cvetrežnikovo:

»No, in —?«

»No, in —,« se je nasmehnil Zornik. »Mojih
spominov je prav za tri strani male osmerke,
kakor najdeš vse v ‚Saši‘, če sploh brati hočeš.«

»V ‚Saši‘? V tretjem poglavju? Ti! Pri-
trdil bom Kregarju, ki trdi, da v tem tretjem
poglavju nisi Saše dovolj eksponiral.«

Za trenutek je umolknil, potem pa je bil
ves živ in igrav:

»Čakaj,« je hlatal, »bom povedal, kar si
dal. Za prvo, da ti je mati umrla, preden si
se zavedel življenja.«

»Ko mi je bilo nekaj čez dve leti.«

»Lapali je. Za drugo, da ti je varovala
mlada leta rojenica svoje sorte, nekaka kme-
tiška teta, sicer opica, veščica, megera, ki
si jo orisal le tipično.«

»Velja.«

»Za tretje, tvoj oče... Strpi se, nočem biti
vljuden. Za besedno duhovičenje imam
impertinenten spomin, recimo po Brezni-
kovo, kar nesramen spomin, pa te bom na
pamet ponovil od prve do zadnje besede.
Le poslušaj, da zares vestno. Sašin oče, torej!
Obličje brez izraza, ein Balg, lev mrtve
kože, nekaka materializirana stanovska, od-
mišljena tipika učenjaških in profesorskih
ljudi. Mož brez slabosti in kreposti, ne
grotesken ne tragičen, ne smeha ne usmi-
ljenja vreden; strnjena književna modrost
in obenem stupidna borniranost, bebec, pre-
bujen pravkar iz božjastne omotice, hladni
mehanizem iz najbolj pisarniškega pisarstva;
človek brez duše, ki životari iz nekakih
minulih, recimo, kar atavističnih energij,
glaska brez zvoka, geometrijski lik za
Danteja, pitagorejska sedmica brez Prešer-
novih gazel, najbolj smešna in najbolj ža-
lostna karikatura: človek brez človeka, duša
brez duhovnosti, telo brez bolečine in sle,
volja brez hotenja, edina bela kri spričo
morij žive, rdeče, sinje, bolne, mrtve, stru-
pene in še sokrvce... zločinec brez zla, ki
bi ne bil smel nikoli živeti, se nikoli ženiti
in Saši nikoli oče biti... Bogme, in sem se
le izžebiral, kakor si — oprosti mi vljud-
nemu! — menda in najbrže lagotno kjer-
koli posnel in ponovi¹, po Poeju, Hoffmannu

ali Michaelisovi, ki jih — hvala Bogu! —
nisi prebavil in ne boš.«

»Poeja ljubim,« je dejal vdano Zornik.

»Ljubi ga, posnemaj ga ne. Nisi mu v
žlahti,« je ugovarjal Globočnik. »Nisi pato-
loški.«

»In prav zato plitek, hočeš reči, neresnič-
nosten —,« je skoraj tožil Zornik; »pačuh,
bi rekel s Sovretom...«

»Zdrav, bom dejal,« je klical Globočnik,
»pa četudi si še nekam pubertetno nemoški,
in se mi nikar ne ponižuj brez potrebe in
prepričanja, ki že tvoj protimož skrbijo,
gospod Kregar, za to, da bi te od Urala do
Triglava t. j. od Vodmata do Trnovega po-
ljudil s trditvijo, da si genij, a da si —
bolan. Zdaj veš.«

»Vem, da smo vsi bolni,« se je medlo
zganilo Zorniku v glasu.

»Tepci pač,« je odvrnil bridko Globočnik.
Priatelja sta umolknila.

»Govoriva pametno,« se je nato zopet
oglasil Globočnik prvi. »Rekel sem ti, da
zajemlješ iz globin, ki jih ne poznam, da
gledaš in učiš iz modrosti, ki je neka čudna,
kar prvotna intuicija...«

»Prestani,« mu je segel Zornik v besedo,
»ne prijaš mi. Za dve strani male osmerke
je ves moj svet. To je; in kar je več, je
nekaj sanje, bogvedi, odkod, nekaj žalosti,
nekaj ljubezni, čudnega domotožja. To je vse.«

»To ni vse, to je ves svet, moj ljubi,«
je vzkipel zmagovalno Globočnik. »Po tem,
te vendar vprašal nisem, kolikrat si bil,
kakor omenjeni spominarji, glistav in ušiv.
Duše tvoje sem iskal in maksime življenske,
tistega fatuma, recimo, ki te, kakor Ojdipa,
biča neizprosno iz ure v uro, tistega termina,
bom dejal, ki zanj, da ga napišeš, niti dveh
strani treba ni. Če me razumeš...«

»Razumem,« je dejal Zornik in pristavil.
»Pa si prezrl, da sem tudi tisti termin v
‚Saši‘ zabeležil; prezrl si maksimo.«

»Prezrl sem,« je priznal Globočnik, »ali
pa te nisem umel.«

»To obnóvi,« je povedal Zornik, »kako
jemlje Saša od umirajočega očeta slovo...«

»Obnavljam,« se resno igra Globočnik.
»Umira, jemlje slovo, je prvokrat in zadnjič
nekam človeški. Ima besedo, ki je očeto-
vska...«

»Samo prijateljska...«

»Ha! Hočeš reči, da si bil svojemu očetu
celó na smrtni postelji...«

H. G. PRUSHECK: GOZD V SEVERNEM MICHIGANU (1920)

»Po besedi ‚prijatelj‘, sicer pa tujec, ‚gospod akademik France Zornik‘ in le si n prav nič.«

Globočnik je obstal in molčal dolgo. Potem je spregovoril spoštljivo in prizanesljivo, kolikor je le mogel:

»Francé. Kadar boš še kaj obličil, oblači brez baročnosti. Ta baročnost je edina hiba tvojega ‚Saše‘.«

In je zopet molčal dolgo, preden je do konca povedal:

»Pravi epični motiv za te pa je sicer en sam. ‚Lepa Vida‘ mu je ime.«

Tega svojega pogovora z Globočnikom se je domislil Zornik, ko je tisto jutro pohajal lagotno proti Rožniku. Lepa Vida, da je moj

motiv, si je dejal. Mar me je zato tako prevzel sinočnji spis p. Placida? Saj me je res in Globočnik je videc, kakor gre. Življenje si n ú lepe Vide se mu je razgrnilo na mah in mi je prav povedal. In še se je spominjal Globočnikovega očitka, da je ‚Sašo‘ obličil baročno. Tudi tu je moral priznati, da je Globočnik pravi bistrac. Bolno se ga je dojmilo, ko mu je bilo zdajci jasno, kako neskončno bolj bridko bi bil mogel Globočnik soditi in govoriti. »Neiskren si,« je videl, da bi bil mogel reči, »igraš se, kakor ničemurni spominkarji. Si morda genij pa si slabič. Čemu torej pišeš? Umetnik bodi do zadnjega odkrit, do zadnjega iskren.«

Bil je pri Čadu in je zavil na hrib, ne da bi se zavedal. Mirno, kakor po udarjih nekega strašno vsakdanjega metra je odkrival vase in v novo spoznanje:

»Moj Bog! Ali je v tem prokletstvo nedoraslega genijstva pri nas? Da smo od prve skrite pa do zadnje Cankarjeve zaprte kamrice vsi le povprečno iskreni? Da morda do konca iskreni kar biti ne moremo? Ki smo tako podedovali to sladko in takó človeško sramežljivost naših deklet in mater pri spovedi in v postelji? Slovanski pigmejci! Pravo nasprotje ruske širine in duše: izbljuje se, kako je sodomitska, samoljubna in zavržena, kako ubija, mori, krade, skruni, izdaja in išče zla, da bi jo bolelo, a se v izpovedi oblači v božanske sijajine, v glorio najvišje lepote, nesmrtna, neusahljiva...«

»Četudi majhni, iskreni moramo biti do dna,« je spregovoril Zornik na glas in se globoko oddahnil od brega, ki ga je prehodil nezavestno.

»Smo tudi!« mu je odgovorilo na besedo, da se je presenečeno osvestil. Troje mladih ljudi, očitvidno dijaki, ga je bilo srečalo. Pozdravili so spoštljivo in najbolj brhki je dejal:

»Smo tudi, gospod pesnik. Profesorjem na-proti seveda, to bi bilo neznačajno.«

Zornik je gledal prijetno prebujen za mladimi, ki so utonili pojoč v smrečju pod njim. »Kakor iz Kraigherjeve Trilogije,« je pomislil. »Pa sem bil doslej uverjen, da je ves tisti prizor strašno papirniški.« Dvignil je oči in je imel pred seboj solnčno pročelje Marijine cerkve. Sproščeno se je vzpel na vrh. V obraz mu je dehnila močna sapa od severne strani. S polnimi pljuči se je odprl in se oddahnil. Imel je trpo čist razgled v gozdove ob Večni poti, v močadi kraj Kosez vse do Utika, glinških lesov in gorovja vzdolž Svete Katarine. Nekaj izletov tam čez do Grmade je bil napravil, imel je nekaj medlih vtisov in je bil kraja vesel. Kaj manj zadivljeno je videl nato za Šmarno goro in Rašico visoki zid sneženih planin. Zbog srčne svoje hibe ni plezal, ni poznal lepote na tej zemlji, rastoče iz zračnih samot v višinah dveh tisoč in nekaj sto metrov. Ko se je zdajci okrenil, pa je imel Ljubljano pred seboj, od Viča do Starega trga in grajskega brda. Začudil se je, kako je mesto zrastle, odkar ga je videl zadnji-

krat, kako je zlezlo narazen, novo, življenjsko, a vsakdanje. Medla bridkost, da vse mineva, ga je obšla. Kraj svoje mladosti je imel pred seboj, pa se ni več v njem spoznal: ne kje so Prule ne kje se Barje počne ne do kam seže Mestni log. Še ceste od starih Karlovških vrat do Rudnika skorajda ni več razložil in ga je obšla nova misel.

»Moj Bog,« si je dejal, »Kregar mi je tudi še v tem enem bridek, a pravičen sodnik. Saj res nimam kar nič čuta za prirodo in je ne znam slikati. Kako neki? Ki svoje zemlje nisem in ne bom imel. Mestno dete sem. In če bi vsaj ljubiti mogel. Pa mi je na kmetih vsako krilo za strah, za grozo vsaka ženska ruta, da bo zdajci stala spet pred menoj tista moja teta, opica, veščica in megera.«

Bolno dihtivo, kakor da hoče kar trenutno popraviti vse zamujeno in se naužiti zemlje in njene lepote v tem zadnjem solnčnem ljubljanskem jutru, se je sprostil Zornik z vsemi čuti v lepi dan, dokler ga ni streslo premraženega v močnem vetru. Od gostilne je dehnilo po kavi. Spovrnil se mu je Cankar. Otresel se je telesnega neugodja, vstajajočega mu iz mraza in je čustvoval pol pesniški pol razumarsko:

»Zdrav, brat Ivan! Ta skromni holm in ta krčma tu doli, to torej je bilo tvoje zadnje in najvišje osredje! Pa vsaj ta Rožnik, ki ga jaz šele danes prvokrat imam. Saj si bogat, Ivan, in sem le radoveden, kako bi taine-ovci v meni svojo trojico odkrili, svojo raso, svoj miljé in svoj moment. Za pasmo, ki mi je bil oče potujčen Korošec, mati Notranjka in celo plemiška, za okolje: stara Ljubljana pred potresom, noč v sodih, župan Hribar in Ljubljana do Lundra in Adamiča, kavarna, Tivoli, slovstveni drugovi in petintridesetletno samstvo...«

Solnce, ki je ogrelo Zornika v zatišju, kamor se je bil stisnil pred burjo, mu je obudilo drugačno občutje.

»Iz krvi, ki je gorka, sem vendar! Ali res ne smem iskati še malo dlje? Če hočem biti do zadnjega iskren, kakor sem prej domislil, ali morem biti, dokler se ne poznam? Dokler ne vem, odkod? Samo mestno dete brez duše in značaja? Kar samó iz tuje lepote in književne modrosti? Kar nič iz elegike naših svetov, Prešerna, Gregorčiča, Medveda, Murna, Cankarja in Župančiča? Kar nič iz pesmi, ki je neka večna lascivnost in večna, sladka zasramljenost? Kar nič iz

pigmejskega herojstva naših življenj, ki jim ne Homer ne Swift vzrastla ne bosta? Nič iz te zemlje gorskih cerkvic, ki se jim svetinje že davno nič več ne obiskujejo, odkar je usahnila stara vera in stara molitev, nič iz zemlje mrtvih in uvelih legend? Nič vsaj iz rodoljubja našega, ko je bil vsak organist pesnik in vsak kaplan modroslovni in socialni pismouk? Nič celó iz svetlega našega demonstva, iz Golarjeve romantike in Pregljevca azazelstva, skratka iz hudiča našega, ki je kakor naša kletev v naši idiliki še sam nebeško idiličen postal...«

Še ko je tako mislil, je Zornik šel zlagoma proti gostilni. Prijetno teščega in lačnega se je čutil. Zajtrk mu je teknil. Kar opojen se je dvignil, da bi se vrnil v mesto. Ko pa je prišel spod Čada do tam, kjer je prej mislil na Globočnika in svoj pogovor z njim, mu je vstalo asociativno prečudno v spomin in spoznanje:

»Kaj se tlapim išoč, odkod, ko se imam vendar kakor na dlani? Iz vsega sem vendar: iz elegikov, iz pigmejstva, iz rodoljubja orglarcev in kaplanov, iz demonstva in azazelstva, iz hrepenenja lepe Vide, iz hudiča idiličnega... in najbolj sam iz sebe, iz maksime, kakor bi Globočnik dejal, ki je pozabljen stih iz uvele in mrtve legende, kdo bo vanjo verjel?«

Trudno vdano je trpel:

»Iz legende, ki morda vendar še ni popolnoma ugasnila, dokler še ena slovenska mati moli za sina, da bi jo nekoč iz vic jemal in tako zadostil za njene deklinške in zakonske grehe...«

Streslo ga je v mozeg in srce. Spomin na privid v zgodnji jutranji uri se mu je zbudil, mu razširil srce, da mu je sapa pohajala in je trpel živčno. V oči pa se mu je vtelesila znova sveta luč iz sanj.

»Mati!« je ljubil. »Kam, kod? Naj živi uvela legenda! Sin bo mater iz vic jemal. To je odslej mojega življenja vsa in edina maksima.«

Ni mislil, da bi dobesedno služil, postal ko grajski sin s Strmega gradu duhovnik, a občutil je sveto, mistično in resnično do dna...

Okoli dvanajstih je stopil v kavarno. Našel je Kregarja in Cvetrežnika. Moža sta se nekam neprijazno gledala.

»Čemu, prijatelja?« je vprašal Zornik. Kregar se je ozrl posmehljivo nanj, kakor da je čakal, ko bi smel udariti.

Častitam,« je dejal. »Tvoj sinočnji predlog je vendar obveljal. Kutar bo spravil nagrado.«

»Kakor smo v štirih pravilno in zrelo sklenili,« je zinil Cvetrežnik proti Kregarju in Zorniku, »in si, Tone, sam kriv, če nisi prišel pravi čas, ko smo ti sporočili.«

»Ali se mar sinoči nismo zedinili?«

»Formalno ne! Vprašaj Zlatopera, Sajeta ali pa tudi Globočnika.« »Globočnika,« se je zasmel Kregar strupeno. »Ali je bil sploh že trezen?«

»Ne, veš, prijatelj —,« je hotel ugovarjati Cvetrežnik. Kregar je zamahnil malomarno z roko, vstal in se obrnil zopet k Zorniku:

»Ali si že bral?«

»Kaj pa?« je vprašal Zornik široko strmeč Kregarju v oči, ki so sevale v nekaki prečudno zlostni zarji, hladne ko odsev s pločevinastega zrcala. Kregar je stegnil roko po neznatnem strokovno vzgojnem listu kraj sebe in ga ponudil Zorniku.

»Beri,« je dejal čutno vljudno in vendar zahrbtno, »a beri počasi, ker se ti utegne zaleteti. Želim dober tek.«

Vstal je, vzel površnik in klobuk pa šel. Cvetrežnik je zinil Zorniku nekaj besed za oproščenje, da ga niso obvestili glede potrebne ponovne seje, zadevajoče konkurenčni spis.

»Menda se strinjaš,« je dejal, »ki si sicer sam tako odločitev želel.« Zornik je pritrdil. Cvetrežnik je pomirjeno vstal, mu segel v roko in se poslovil:

»Nas je torej petero proti enemu. Slava in Bog!«

»No, in —?« se je hotela iz čudno trenutne objesti obuditi Zorniku neprirodna hudomušnost, da bi zaupal profesorju, kakšne vere so dijaki, ko pohajajo na Rožniku.

Strogo je postal šolnik, kakor da čaka.

»Zbogom,« je prikimal Zornik z rahlim nasmehom in odprl listič, ki mu ga je bil označil Kregar. Ni dolgo iskal. Kar nagonsko je našel članek, ki je bil naslovljen: »Ali blagovestnik, ali pa morda zvodnik?« Preletel je besedilo z očmi in spoznal, da se bavi spis z njegovim zadnjim romanom. Obrnil je list. Spis je bil podpisal P. Placid Požarelj...

»Mož, ki so ga, hvala Bogu, vendarle nagradili,« se je oveselil Zornik. Nato je začel brati počasi in mirno in sveto:

»Ali blagovestnik, ali pa morda zvodnik?« — — —

(Dalje)

MLADI MESEC

MAGAJNA BOGOMIR

V hrupno samoto uklet živim jaz — godbenik Nikolaj v času, ko legajo pomladni večeri nad mesto. Mati je daleč. Za zelenim poljem leži ob morju pod težko grudo. Iz grenkosti in v varljivi misli, da njena duša ne živi več, sem zbežal od doma in se ustavil v tem kraju, da bi svojo navdal s pozabljenjem.

Širno dno doline je prepolno hiš. Stotero novih zidajo. Iskal sem veselja med njimi. Hiše pa so mrtve. Tudi nove so mrtve. V grobovih noči ležijo, dasi tekó potoki umetne luči po brezkončnih ulicah. Po njih drevijo ljudje — drug za drugim — kot da so v nevidne verige povezani med seboj, bežijo drug za drugim — naprej, le naprej — mimo vrtoglavosti voz — mimo godbe in pesmi, ki jih iz neznanih krajev ujemajo stroji v izložbah in jih pršijo v begajoče ljudske gmote, v vrste živih lutk. Ulice? Ulice — tolikokratni moj bedni dom!

Danes stojim na širokem hodniku, drobec le v velikem mestu. Iztrgal sem se iz množice, se stisnil ob steno in sem naenkrat kljub hrupu v samoti sam. Z dvajsetimi leti sem v tej vrtoglavici mesta starec, ki veruje le še v smrt. Sto tovarišev imam. Mladci so visokih, bledih čel. Z utrujenim nasmehom jim gledajo oči in ni enega med njimi, da bi mu z veseljem podal roko. In deklice mesta! Telesa so jim kot kače, ki se razžive v toploti za uro in so potem, kot da je zima sedaj in ne življenje pomladi.

Zrem v strahotno vrvenje ulice, v kričanje svetle reklame, slušam godbe, omamno pijem, da bi uspaval neveselo srce. Vendar mi dušo greni le brezmejni dolg čas. Razprostrl bi roki in klical: »Pristavite se, ljudje! Le za hip naj se nasmejejo vaše ustnice! Postojte in ne zidajte več mrtvih hiš!« — Ljudje hite mimo in njihovi obrazi so smejoče se mumije. — Stojim ob steni in skozi dušo plavajo megle.

»Gospod, gospod!«

Ob meni se je ustavil deček. Čudim se. S prstom si kažem na prsa. »Meni?« V roko mi nudi rdeč list. Ni od varijeteja ta otrok, niti od kino-gledališča. Prav do ramen mu vise na raztrgano obleko nepočesani, razmršeni kodri.

Čitam:

Zabavišče! — Zeleni gaj! — Zabavišče!
Godbenica! — Zila! — Godbenica!
Pridi, če ti je prazno srce!
Pridi, če ti je grenko v duši!
Pridi, če se ti hoče veselja in sreče!
Godbe! — Pesmi! — Godbe!
Belo in rdeče vino!
Zeleni gaj! — Zila! — Zeleni gaj!

»Ha, mladi! Otrok si in že so te izrabili, da varaš ljudi. Kaj hočeš za svojo mlado laž?«

Velike oči upira otrok v me. Dobro so in žive in strah pred mojim smehom leži v njih. Ne more umeti, zakaj se mu rogam. Drobnc in suho rokico dviga in kaže s prstom proti vzhodu. V žarnicah mu rdeče lesketa obraz. Slutim čudno, neumljivo veselje.

Kot angel, kot misel, kot poslanec od neznanega dobrega človeka se mi zazdi dete. Nasmehjeva se oba.

»Gospod, Zila je prelepa! Tam je Zeleni gaj!«

Ljudski tok ga trga od mene. Ozira se nazaj. Tok ga tira s seboj. Tone v morje večernih luči.

* * *

V muziko uglašča Zila besedo. Grabi jo s silno godbo in trga z njo srce, da bije kri v vse celice duše. V kri telesi svojo godbo, v dušo jo uglašča. Z rdečo krvjo riše stezo v bajni svet, poje od večera do jutra, detinska, dekliška leta poje in misel bele vselepote. Gledalci pa hočejo, da bi jim bila kolumbina, dasi je ona godbenica z rdečo harfo.

Prepoln ljudi je Zeleni gaj in vendar ni razen Zile in njenih deklic človeka, ki bi bil človek, med njimi. Gruče častnikov, studentov, ciganov in v črne zlikane obleke odetih klatežev! Dim se kotali iz kota v kot. Vino se toči v curkih v grla in na zamazana tla. Strast vriska v prostoru. Telesa se stiskajo k telesom. Skozi mišice in kosti polje pijanost in slast. Kot roparice so moški in streme s kalnimi očmi za plenom, ki se vdaja rade volje za ceno, ki nudi zopet vino, dim, slast.

Sam sedim ob mizi. Iz sosedstva se prožijo k meni oči zvodnic. Kaj bi hodil zato sem, saj je mesto veliko dovolj! Z roko udariš na cesti v roko in prihranjeno je vse iskanje. Mali poslanec je vse drugo obljubil z očmi.

Dekleta se smejejo. »Zelenec je prišel. Niti pijan ni, dasi se že nagiba ura v dvanajsto.«

»Prav! Dve leti blodim že po ulicah tega mesta in sem še vedno tujec med vami. Hip prejšnjega življenja mi je bil več kot vsa doživetja dveh let. Če je bilo prejšnje videnje lažnivo, bom spoznal in stopil potem radostno pijan z razbito dušo v vašo družbo, sebi in vam na srce.

Zila se ozira v me. Zalesketale so ji zenice. Gleda, gleda in zapira nazaj oči. Z roko sem podprl čelo. Slika, pokopana že davno v spominu, se budi zopet strašna in lepa. Duša je razprostrla dlani in mi jo stavi živo, novorojeno pred pogled.

Otrok ležim doma v sobi, ki gleda iz hiše čez polje proti goram. Bolečina mi stiska srce, grlo in vzkliki strahu se gubijo med stene. Opoldne je stopila majhna sestra k meni: »Mati joka. Nocoj, še nocoj boš umrl, so rekli ljudje.«

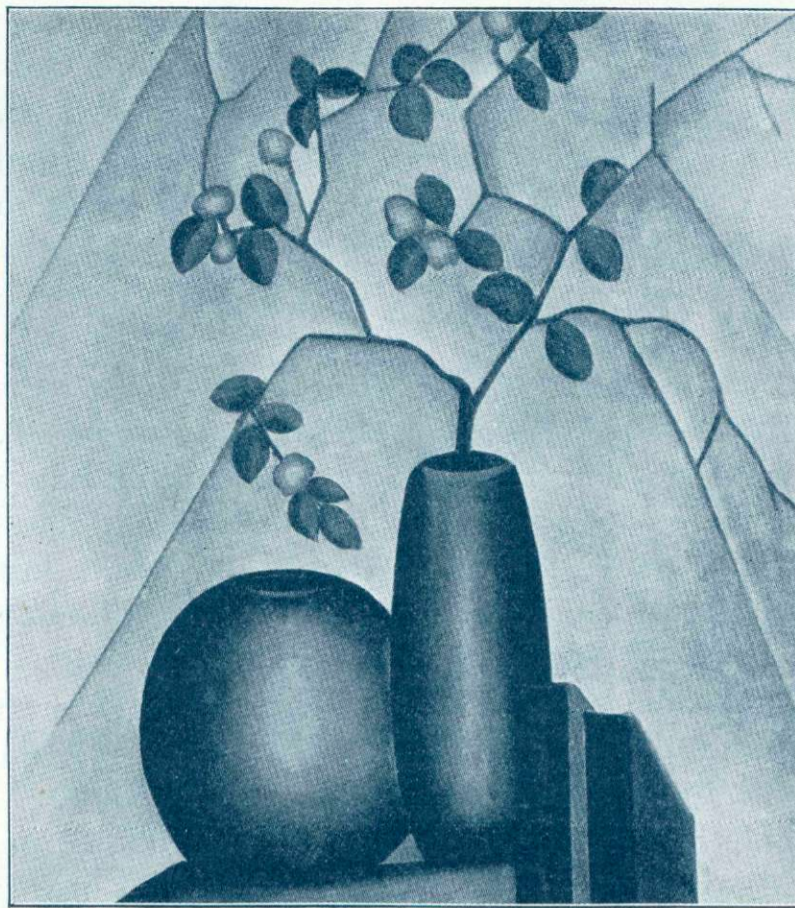
Oziram se skozi okno v noč. Sto in sto senc kroži kot jata vran nad poljem. Polje, solnčno polje, nikdar več. Gore, sinje gore, nikdar več... Strmim v sence in kličem v vročičnem strahu. Polje, široko polje je z meglenimi temami pokrito in gore tonejo v noč. Lahno, polagoma begajo sence čez njive proti oknu. Mračna, prosojna telesca udarjajo v steklo. »In ko se steklo ubije, ti stisnemo vrat, da ne boš zadihal niti enkrat več.« Sluzaste rokice frfotajo z razprostrtimi prsti v vetru in so kot peruti metuljev mračnjakov. Krčim ude k trupu, ustnice se mi krčevito pačijo, veke se stiskajo v čelo, v možgane. Telo je višnjevasto kot smrt. Obrazi se maličijo v sluzaste kepe in strahotno blaznijo v me... Mati, grlo, mati, srce, mati, polje, gore...

Mati joka: »Umrl je...« Čutim njen dih nad očmi. »Mati, mati!« Ustnice so mrtve. Duša kliče neslišno. »Mati, mati!« Na čelu mi leži roka... Na čelu mi ležijo ustnice. Mati me ljubi na čelo, v dušo...

Izza gora plava mesec kot srpast zlat čolniček v morje neba, jadra nad polje. Sence strahov kopnijo v nič.

V čolničku sedi zala gospa. Luč njenih oči ubija strahove nad poljem. Zlato luč trosi na zemljo zala gospa, mati v zlatem čolničku... Zlato polje, zlate gore...

Gledam Zilo. Oči je odprla in gleda mene. Duša prelepa, ali se je iz tebe vnovič rodilo videnje? Visoko na odru sedi s svojimi. Belo

H. G. PRUSHECK: KOMPOZICIJA (1928)

so oblečene, harfe jim ležijo v naročju in strune se dotikajo src. V miru sede, kot da so iz živega marmorja klesani kipi. Nihče izmed gledalcev jih ne razume. In one so tujke v tem prostoru.

* * *

»Proklete ženske, igrajte,« kriči pijani častnik. Njih mišice so kot okamenele in ne zganejo se na klic. Orjaško telo oficirja se stresa v krohotu. Z roko udarja ob mizo. Studente kliče in jim naliva vina. Studentje vriskajo in se vrte v krogu krog njega. Iz vaz so pobrali zelenje. V venec ga pletejo. Z rajajočim vriskom polagajo pijancu venec na glavo. »Živel Bacchus naš! Živel vojščak, vitez ljubezni!« V široko zadovoljstvo se mu širi obraz. Govoril bi rad. Iz ust se mu vali le hripavo jecljanje. Vedno hitrejši je ples studentov krog mize. Živel Bacchus, živel ti, klada pijana, duša naša, solnce naše!« Častnik krili čez mizo. »Proklete ženske, nisem plačal, a?« Glava mu klone na mizo. Lasje se močijo v vino. Usta srkajo v razlito lužo. »Proklete ženske!« Puh prši vino po mizi. Častnik hrope v pijani polzavesti. Na mežikajoče veke sije rumena luč. Pojoč odhajajo studentje na svoje prostore. »Zagrabi svojo Venus, Bacchus naš!«

Edini sem, ki čutim nemo govorico, ki sije Zili iz oči.

Kdo je postavil angela v to divje Bacchovo svetišče? Ta hiša je znamenje mesta. Celo mesto je kot ta hiša. Zila, pesem igra, ki nama bo kazala pot iz tega labirinta. Hotel bi godbe, ki bi risala srebrno stezo za ženo v zlatem čolnčku mladega meseca.

* * *

V zabavišče prihaja studentka Lelija. Kličejo i njej: »Pozdravljeno, solnce naše!« Lepa je. Oči ji iščejo od mize do mize. Samo ob moji je še prazen prostor. Izza pobarvanih ustnic ji lesketajo zobje. Priseda, kot da sva si znanca od vselej. Ovija mi roko krog pasu. »Kako ti je, mladec, duša draga!« Opazujem Zilo. Obraz ji temni in pogled se gubi v dalje. »Kaj, kaj ti je? Ti ni prav, da sem prisedla? Ni malo, da sem prisedla k tebi. In da ni nobenega prostora, bi ga ustvarili iz nič studentje, če bi prišla k njim. Glej jih, opazujejo te vsi. Od trenutka, ko sem prisedla k tebi, bi ne našel več prijatelja med njimi.«

»Lelija, če hočeš vina in sladkega peciva, naroči, le mojih misli se ne dotikaj sedaj!«

Čudi se. Prelepa je, da bi zamerila moji besedi ali da bi se norčevala kot druge zvodnice v tem prostoru. Skoraj ljubeznivo se smeje. Morda je pet let starejša od mene. »Dijakinja sem in nisem,« mi razlaga. »Slušam modrost in vendar se mi noče modrosti neumnih ljudi. Ti si slikar, godbenik ali kaj takega, kaj ne? In mlad si, kot da je še mleko na tvojih ustnicah. Otročiček si, čisto majhen.« Z roko mi kaže mojo velikost in me gleda nagajivo. »Zakaj si bil nejevoljen, ko sem prisedla? Dopusti, da ti z ognjem osušim mleko na ustnicah. Zakaj ne odgovarjaš?«

»Mlad sem in otročiček sem, da! Spoznal sem že vse poti in iščem prave, ki je morda ni. Ob morju sem živel, veroval v morje — in moral bežati. Skoraj v trenutku smrti mi je mati urisala v dušo čudovito podobo, vendar sem jo zakril mnogo let. Iskal sem v tem mestu. Studentka si? Poznal sem ženo. Bila je lepa kot ti. Z divjim vriskom narejenega življenja je z odra razgibala množico pod seboj. Trgal sem življenje z njenih ustnic pa je bilo kot suho listje. Ko sem odhajal, se je njeno telo plazilo po tleh za menoj in sem jo vprašal: ‚Imaš razen telesa in narejenosti še kaj?‘ Ni odgovorila in sem se umaknil tudi od nje. Veroval sem že: So,

ki otroke rodijo in jim žive zato, da jih otroci izdajo in zapuste v dvajsetem letu. So drugi, ki ljubijo zato, da lahko ves svet blati njihovo ljubezen. Tretji ne ljubijo, a hočejo doživeti in zbole. Iz vsega iskanja sta se rodila le samota in strah. Vendar je še nekaj, kar ne poznam in je kot v sanjah. V daljnih globinah duše gori in mozeg se muči do črnogledja, ker ne more spoznati. O, morda je to le duša matere, ki je iz morja in živih pokrajin rodila mojo in mi bo njena sedaj že nevidna luč razsvetlila zemljo, da bo zalesketala kot goreči diamant. Morda mi mati pošlje angela z drugega sveta in ne bo več pesem zastonj, barva praznina in godba šepet ničnosti.«

V ostre gube krči Lelija obraz. Odgovarja mi hladno, kakor da so vse besede, ki sem jih govoril, prišle pri njej v davno pozabljenje.

»Poslušala sem vse lepše besede, gledala bolj žive podobe, krasnejše privide, ki hočejo dvigniti človeka v domišljavo visokost. Poznam blazno gledanje Danteja, nepotrebni boj Tolstega in sto drugih blaznežev tega sveta.«

Ne vidiš, da so dnevi prehiteli leta? Mnogi se spajajo v neskončne trume. Sam glas nekdanjega Boga bi ne mogel več preko vseh. Brezbrojna rast je povezala ljudi med seboj. V času, ko rasto mesta kot rože nekoč, ni več prostora za nadzemske preroke. Pošlji Budo na svet sedaj in plačali ga bodo bogato v tvornici filma, da bo zabaval ljudi s prikazovanjem nekdanjega Bude-preroka. Nadzemcev in nadzemskih misli ne potrebujemo več.«

Lelija se sklanja prav do mene in mi šepeta: »Čuj, dragi, čas je za druga preroštva, ker jih je še mnogo, ki so zamudili leta in žive stoletja nazaj. Eno noč bi ostal pri meni in bi spoznal. Še so samostanci tvoje vrste na svetu. O, hotela bi k samostancem, ki se jim je ustavila kri v žilah. Budila bi množice mrtvecev, molilcev, pridigarjev, nadzemskih pesnikov in šla bi pred njimi s silnim vriskom telesnosti, jih peljala na rdeča polja živih ognjev do svojih rdečih sester. Skozi plamene bi zarajali v skupni ogenj in zemlja bi zalesketala kot orjaški kres, razkošna rdeča zvezda v posmeh bogovom in selenitom, ki se pode po vesoljstvu.«

»In Zila? Glej Zilo!«

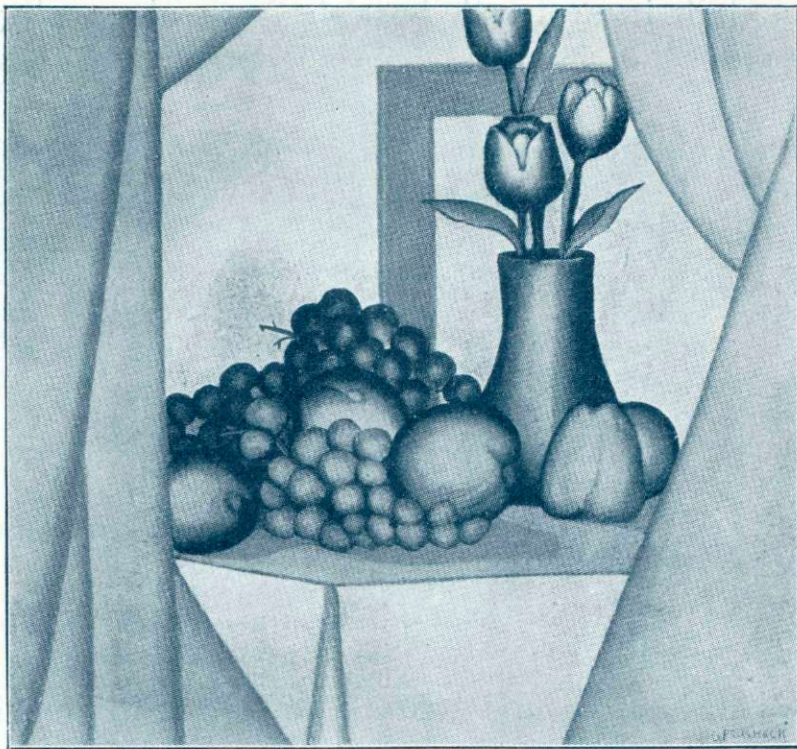
»Hej, mladec, tudi ona je med samostanci, selenitka, ki se zaletava v zasanjano luč. Ne

misli, da boš z njo premagal mene. Zaznamenovana in blazna je. V štirinajstem njenem letu jo je oče pripeljal z dežele v mesto. On je igral harmoniko, ona je pela ob harfi. Dolgo sivo brado je nosil stari in hotel biti ves častit. Nekoč je na lepem pričel zmerjati goste. Grozili so mu, on pa je kričal kar naprej, dokler ga ni nekdo izmed njih pobil s stolom na tla. Prav je imel tisti človek, zakaj je hotel biti stari častit, ko bi vendar moral igrati. Mala je potem blodila s harfo po mestu, dokler je niso zaprli. Vrnila se je in se streznila nekoliko. Sedaj strmi le naprej in plava v nekakih svetniških prikazih. Najlepša je med nami. Lahko bi bila vsem moškim tega prostora v veselje in bo tudi, ko ubije enkrat staro zasanjanost. Poželel si jo. V tem stanju kot je sedaj, je ne pridobiš, pozneje se ne boš mogel več mamiti z njeno sliko. Naš častnik, naš Bacchus, se je zaklel, da jo premaga; častnik bo njena pesem in s smehom mu bo odpevala v naročju in bo kot virgo hospitalis raja-jočim studentom.«

Udaril bi Lelijo za te besede. Kot grenka pijača so in dušo trgajo na dvoje; vendar so lahko resnične in ne smem udariti zvodnice poleg sebe. »Zakaj ne igraš, Zila! Zakaj molčiš, zakaj stojiš na odru vpričo vse te množice. So morda tudi tvoje ustnice kot listi usahle rože, ki jim veter ne more škodovati več, ali so napeto popje, ki ga bo utrgal prvi, ki se potrudi, da te uvede v to družbo heter. Je Lelija lepša in silnejša od tebe?«

Lelija, prelepa hetera, mi je položila ustnice na lice, govori očarljive besede, ki so naenkrat kot vonj bohotnega cvetja: »Mladi sanjač, pojdi z menoj! V moji sobi je mnogo vaz. Ukleni ognjene rože v svoje dlani! Pojdi na rdeča polja! Zarje so prepregle mreže nad njive. Sladko je biti ujet v zarje. Zarje so živa kri. Vrzi iz sebe pekel brezpomembnega iskanja!«

Ne odgovarjam. Čudi se in je vsa razžaljena. Hetera ne vara. Ni laži na njenem licu. Iz srca in duše govori. Pije vino. »Pij,« mi pravi. Gledam Zilo. Odvrnila je od mene oči. Pijem. »Lahko bi šla drugam, a nočem. Pij!« Pijem. Nad morje legajo megle. Gomila je vsa po resnici. Gomila je smrt. Mati ne živi več. Njena duša ne živi več. Črne sence nad poljem so po resnici. — Hetera si brodi z roko po košatih laseh in mi jih

H. G. PRUSHECK: POMLAD IN JESEN (1928)

vije krog čela. Vineta, mesto prelepo, lasje tvojih deklic so moja krona, moj venec. Pijem. Opojnejše od vina so njene besede. V samostane bi šel s teboj, Lelija, in odgnal pridigarje, samotarje in nadzemske pesnike iz njih v ogenj, da bi zagorela zemlja kot razkošna zvezda. Vonj njenega telesa mami. Prsa je stisnila k meni. Pijem. Strahotno lepo gori dvoje zenic. Lelija, kaj bi iskal onkraj prepada, ko me je blazno lepi ukaz posadil na drugi breg. Tu je le tvoja godba resnična. Hotel sem preko, nisem mogel in sem bil bolan. Zile ni, Zile ni. Zila je bila prikazen z drugega brega. Zila je bila privid razbolene duše. Radi Zile se mi je rogalo življenje in so se mi smejali ljudje Vinete. Bajno očarljiva je Vineta in ti si kraljica v njej. Stisni ustnice k meni, Lelija, in osuši mleko na mojih! Zila, ha, ha! Zila, igray! Plačal bom. Lelija!« Višnjevka dim se toči v krogih po prostoru. Studentje, dajte mi zelenja! Vaš novi Bacchus bom odslej. Lelija!...

Zasmeje se zmagoslavno. Njena glava klone na moje čelo.

* * *

»Haj!«

Trgam se iz rok, ki so se mi ovile telesa.

»Haj!«

Beli živi kipi na visokem odru so se zgani, Roka — živa ptička — je poletela po pestrobarvnih strunah harfe. Dvajset rok, dvajset pojočih slavčkov, skaklja po rdečih.

modrih in srebrnih barvah. Vse roke godbe pojo. Zila mi gleda v oči. Strune bijo v prostor in čim više vodijo, tem bliže so srebrni neskončnosti. Privid se poraja v novo. Privid je resnica. Zila poje:

... Haj, mladi mesec nad zemljo
sije ...
Haj, mladi mesec zvezdo ljubi,
sije
haj z zvezdico večerno nad zemljo ...

Gostje ne poslušajo. Vrišč zvodnic se družijo z žvenketom čaš.

»Ne poje tebi, le verjemi, da ne poje tebi,« pravi Lelija.

»Haj, haj, haj!« Zila vstaja. Obraz se ji smeje čudno rezko. V vsej veličini lepote stoji Zila pred ljudmi. Ljudje ne gledajo. Nočejo lepe Zile. Hočejo Zilo kolumbino. Rogajo se. Lepši jim je vonj vina in pesem kozarcev. Roka je dvignila nad harfo. Kliče: »Ljudje, ljudje, ljudje ... haj, haj ... ha, ha, ha ... Ljudje, otroci božji, ha, ha, ha!« Njene deklice igrajo dalje. Za hip so dvignile oči k voditeljici in že so se zaprle košate trepalnice nazaj. Sence žalosti se rišejo na lica. Igrajo dalje. Zila joka. Pogled se ji gubi skozi stene, išče, blodi v dalje. Bela duša ne more umeti in beži kot pesem v dalje mimo ljudi. Roka ji trepetuje nad strunami. Pa se vrača Zila zopet, da bi se dotaknila src. Poje:

Večerna zvezda angel je
in ljubi.
Glejte v zvezdico, ljudje,
saj ljubi,
ljubi, ljubi vas, ljudje! ...

Kliče Zila: »Kje je moj mladi mesec? Kje si, čolniček zlati, da se odpeljem s teboj nazaj v svoje kraje? Ubili ste očeta, ste ga ubili vi, možje, otroci božji, ha, ha, ha! Ne ubijte mi še duše, ljudje! Ne ubijte srca, ki me je hotelo sprejeti vase. Ne utaplajte mi ladjice rešilne, ki me popelje domov. Tu ni poljan, ni gora, ni ljudi, ni belih duš, ni neba.«

»Norica se budi,« mi šepetaje Lelija. Strah me je njenega obraza, ki je sladko vesel in se naslaja v trpljenju Zile. Pijanci in ženske se dvigajo od miz. Visoko dvigajo čaše proti pevki in krohot udarja v stene, v zamazana tla: »Bravo, bravo, mala!« Častnik vstaja. Z roko kaže proti odru. »Kaj pravi tista, a?«

Kliče Zila: »Tu ni poljan, ni gora, ni ljudi, ni belih duš, ni neba.«

Zaripel v rdeči obraz je pijani častnik: »Hej, ti, kje ni ljudi?«

»Tu ni ljudi, ni belih duš.«

Častnik se pomika proti odru. Kletve se mu usipljejo iz ust. Iz za zelenega venca mu štrle razmršeni lasje. Glavo je pomaknil naprej in se pomika z iztegnjenimi rokami. Gnusna slika se mi riše v dušo. Da bi se častnik z rokami uprl na tla, bi bil kot človek-žival. Zila je umolknila. Roka ji je omahnila na harfo. Zila trepetuje kot ptička pevka pred pogledom roparice. Plahe oči ne morejo umeti. Častnik grabi harfo, grabi v strune. Kot da je njen otrok, se oprijemlje Zila harfe, godbe zlate. Častnik trga strune. Pretrgano jokajo zvoki v dvorano. Zvoki, ki so ljubili ljudi, umirajo komaj slišno v tišini, ki je naenkrat nastala v prostoru. Hijena žre godbo dobrega človeka.

V dušo mi legajo megle, vrtoglavost polje skozi mozeg. Gledam Zilo in naenkrat se mi resnica poraja v srcu kot luč. Samo Zila je lepa. Zila je moja duša. Zila je poljub matere. Zila je gospa v zlatem čolničku mladega meseca. Če umrje Zila s svojo godbo, umrem tudi sam in ves svet mi bo kot strašna puščava. V grobu samote bom ležal in hijena bo kraljevala nad menoj. Pomikam se naprej. Lelija kriči. Njen glas je kot iz sveta, ki se umika pred menoj, kot klic teme, v kateri sem blodil predolgo. Hoče mi prekrižati pot. Z roko odmaknem njeno telo. Žalostno prosijo Ziline oči. Častnikov obraz, zamaščena rdeča kepa, plava tik pred mojim. Dvoje oči, polzaprtih v šiljaste nabrekle veke, bulji v me. Gnus in groza mi grize v dušo. Dvigam roko v pest. Široko razprta usta se mi zlobno smejejo v zenice. Zamahnem, udarim v rdečo kepo, udarim še enkrat, še enkrat. Kot da bijem v neranljivo testo se mi zdi. Rdeča kepa golči kot strah. Nemogoče je postalo mogoče. Vse je kot prizor iz blaznice. Šiljaste oči se bližajo, bližajo. Puh vinskih sap dehti v me. Šiljaste oči se bližajo, bližajo. Kot nezmagljivo je orjaško telo. Gledam Zilo. Beli angel stoji visoko pred menoj. Smehljam se. O Zila in umreti zate bi bilo lepo! Proti vratu se mi prožijo razprostrti prsti širokih dlani. S pestjo udarim v šiljaste oči. Človek pred menoj vzklikne strahotno. Vali se na pod. »Bacchus, Bacchus, umira Bacchus,« vpijejo studentje. Vsa dvorana je pijana.

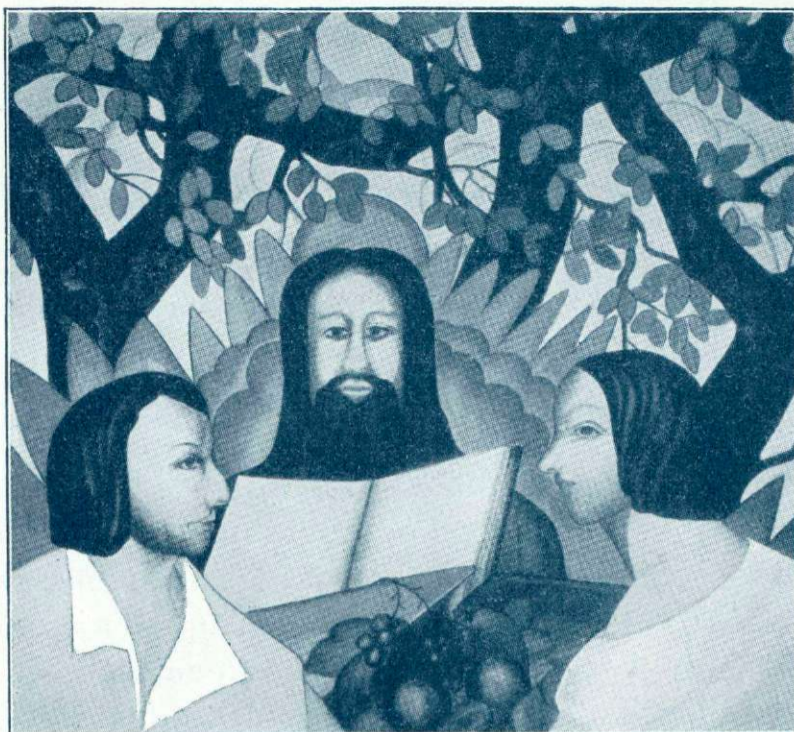
Stene so oživele in se razmikajo kot v sanjah. Sto oseb rine proti meni. Steklenice vihte nad mojo glavo. S širokimi očmi zro hetere v me. Bolečine mi režejo telo. Bijem v gmoto, odrivam pobesnele osebe od sebe. Z roko lovim udarce. Iz dlani se toči kri. Gubim se v omotico. Belo polje, sinje gore... Mnóžica lesketajočih oči kroži po zraku. »Pustite ga! Zmagala je Zila,« kliče Lelija. Z razmršenimi lasmi stoji v kotu. Stiska se k steni. Usta ima odprta in kalno zro oči k meni. — »Zila, Zila!« — Žvenket stekla in vrišč. Lelija je udarila v svetiljko. Tema. »Policija, policija!« Zaklicala je Lelija. Krog vratu se mi vije dvoje rok. Čutim poljub in roko na čelu. »Pojdi od mene, Lelija!« »Zila sem. Pot je svobodna. Beži z menoj!«

*

Čez goro vodi pot iz mesta. Vineta se gubi pod nama v globine. Rdečkastokrvav je žar svetlobe dolgih ulic. Kot film brez godbe drevijo slike na dnu. Vozovi in množice se pode skozi morje hiš. Polno veselja je slovo. Radosten je beg. Pod nama v gozdu poje truma deklic. Godbenice Zile nama sledijo. Godbenice bi ne pustile nikdar svoje lepe sestre. Visoko v svet bežimo z godbo in pesmijo. Nihče nam ne more zagradi pot. Muzik sem. Danes in vekomaj bo godba moja pot in naj bo tiha pesem brez besed ali vrisakajoča davorija.

Kot dva otroka se vodiva navzgor. Zila molči. Govori le kri in v roki čutim njeno valovanje. Iz zemlje krog naju rastejo hrasti. Silna telesa so njihova debela in veje v široko prostrte roke. List se ziblje nad listom. Iz bregov, iz moči žive zemlje kipi življenje tisočletja navzgor. Smreke, pravljíčne hčerke gozda, prožijo vitka telesa v ozračje. Druga ob drugi rastejo in so kot harmonija živih pesmi. Med gozdi se prostró trate. Na njih bele samotne skupine brez nad cvetjem. Od cveta do cveta, od breze do breze plešejo nočne lučke in njihove zračne poti so zlati krogi. Iz srebrnih ros rastejo meglice nad trate. Veter se igra kot v svilenih plaščih v njih in vodi pot metuljem, letajočemu modremu cvetju ozračja.

Zila se mi trga iz rok. Telo raja čez trate, pleše v lučkah kresnic med metulji v svili meglic, v zibanju vetra. »Haj, haj, haj!« Breze sipajo roso na Zilo. Kresnice ji padajo v lase. »Haj, haj, haj!« Zila je živa pravljica.

H. G. PRUSHECK: BIBLIJA IN SADJE

Dobri človek, otrok, je našel svoj dom.

V naročje mi beži. Dvignem jo visoko. Lahna je kot nočna sapica. Zila se smeje, smeje.

Bela pesem je našla svoj dom. V brloge so jo zapirali pa se je sprostila kot svilenokrila in poletela navzgor.

Hoteli so, da bi bilo blato njeno ležišče, pa je njena posteljica z rožnimi dišavami pojeno ozračje visoke gore.

Pred nama se širi vrh gore. Dvignem Zilo proti nebu. Kot pesem je v mojih rokah. Vse višave so posejane z zlatimi rožami zvezd. Lesketajoče se ceste krožijo iz obzorij v obzorja. Mladi mesec potuje po njih. Zila poje razkošno pesem. Z rokami je objela vseprostorje. Deklice, ki prihajajo po bregu proti vrhu, ji odpevajo navzgor. Pesem neba se spaja s pesmijo zemlje.

»Zila, mali poslanec s ceste mi je pokazal pot k tebi. Teme so mi zakrile srce in brezupne so bile poti v morju hiš. Iz poljuba matere si živela v moji duši in te nisem poznal. Zila, moje srce je mladi mesec, zlati čolniček. Kot zlato je čista pot pred nama. Nad mesto v globinah te popeljem in ko bo čista luč v njem, te bom vodil čez krajine zemlje. Kdor hoče gledati tebe, naj gleda. Kot lepa Venus boš ljudem.«

Daleč v globine leži pogreznjena Vineta.

Zila je pokleknila vrh gore. Poje. Godbenice igrajo harfe krog nje. Zlato mesečine je ovilo telesa. Klečim ob njej. Lice se dotika lica, roka veže roko.

S pesmijo in godbo moli Zila z nami za mesto, ukleto v dno.

MATI

FRANCE BEVK

6.

Šumna ulica je bila Tildinemu očesu ljubša kot kdaj prej. Vrsta radovednih ljudi, ki so se čudili, čemu, niso vedeli. Tilda ni bila sama. Vso pot je v zelenem vozu plakalo majhno, suhljato dekle, Nežica Adunka. Obdolžili so jo, da je pijanemu moškemu izmaknila v spanju petdesetak; ona je trdila, da je nedolžna. Iz žalosti se je v nji prebudilo hrepenenje po cigareti. Pogledovala je v moškega zločinca, ki se je vozil vklenjen, in mu dajala z roko znamenja, da bi rada kadila. Ta je bil ves mračen in vase zamišljen, ni je razumel. Na vogalu ozke in strme ulice so stopili iz voza. Tilda se je s čevljem zapletla v stopnico in skoraj padla. Črnolasi policijski agent jo je zgrabil za roko.

»Hvala!« je rekla in pogledala v prijazno se smehljajoči obraz. V tistem hipu je občutila, kakor da se z njo ne more nič hudega zgoditi.

Strmi breg starega mesta. V poslopju bivšega jezuitskega samostana nastanjene ječe. Nizki oboki, temni hodniki, debelo železje, smrad po vlagi in štirih stoletjih. Pobožni vzdih in molitve so bile že izpuhtele. Porodili so se vzdih trpljenja, kletev je očrnela stene in oboke. Mirno razmišljanje o Bogu in o verskih resnicah se je umaknilo trpkemu razmišljanju o svobodi in o nesoglasju zemskih stvari.

Pred temnimi vrati ječe je Tilda obstala. Skozi železno kukalce je pogledalo črno oko. Zahreščal je ključ. Nikjer ključi tako strašno ne hrešče kakor v ječi.

Tilda se je razgledovala po stenah pisarne, po debelih knjigah. Ravnodušnost, s katero opravljajo ti ljudje svojo dolžnost, je vplivala pomirjevalno nanjo.

Ko je snemala prstan z roke, je nenadoma strepetala, kakor da se je šele zdaj nečesa zavedela. Prstan je bil Dolfovo darilo. V duhu je zagledala mladeniča pred seboj, zavedela se je svojega stanja in si ponovila v naglo brzeči sliki prizor pred komisarjem. Kakor da se trga od življenja, se je težko ločila od tega prstana.

»Kdaj ga dobim nazaj?«

»Kadar Vas izpustijo. Kaj ste storili?«

Počasi, z muko je povedala, a je v dveh besedah povedala vendarle. Uradnik se je komaj vidno in nebrižno nasmehnil:

»Časa zadosti. Zlato ne zarjavi in ne splesni.«

Svetlobni žarki, ki so padali skozi nizko zamreženo okno, so v divjem plesu divjali pred Tildinimi očmi.

Pritličje moških kaznjencev, prvo nadstropje moških kaznjencev. V drugem nadstropju kaznjenke. Železna vrata, škrtanje ključa in rezek glas. Predoru podoben obočan hodnik, na desno okna na obzidano dvorišče. Na levici jetniške celice, celica poleg celice. Nad vrati zamrežena okna, a v oknih vse noči medla luč, kot svetel pajek v pajčevini. Slednja celica podobna predoru, na koncu predora zamreženo okno z volčjim gobcem, za oknom svoboden svet, solnce in glasovi. V slednji celici po dve vrsti postelj, dve vrsti mrtvaških odrov, na vsakem odru slednjo noč po en živ mrlič.

Tilda je bila ko plaha ptička, skrušena, brez moči. Ta hip bi se bila pustila ubiti. Stala je na hodniku in gledala v polmrak, iz katerega se je pozibavala majhna grbasta postava starikave paznice in se gugala v bokih. Imela je pegast, bradavičast obraz s štrlečimi zobmi. Neka kaznjenka jo je radi nasprotja z lepoto imenovala Venus. Tega imena so se kaznjenke s strastjo oprijele, dasi ga niso razumele.

Ko je stala Tilda pred to žensko, je izgubila pogum. Tresla se je, ko je zgrabila blazino in odeje ter cepetala za paznico, ki se je zibala do črnih vrat. Ključ je zahreščal. Tilda je padla z blazino v mračen prostor, jo spustila na tla in se začudila.

Celica številka trinajst. Imenovana celica počestnic, ker so bile v nji zaprte poleg počestnic tudi tatice, zvodnice, babice, politične kaznjenke in detomorilke. V celici je stalo dvanajst postelj, štiri so bile prazne. Nad posteljami so visele police s prstenimi skodelicami in vrči in lesenimi žlicami. V kotu je stala smrdljiva posoda, skrita za umazanijo, pisanim pregrinjalom, poleg nje kratka metla.

Kaznjenke so se neizmerno dolgočasile v brezdelju. Gospa Nina, obdolžena zvodništva, je sedela na svoji postelji in z večimi rokami oblikovala iz krušnega testa cvetice. Pocestnica Adela, visoka ženska z navzven štrlečimi ličnimi kostmi, je čepela ob njenih

nogah in ugnetal z barvanim papirjem pomešano testo med prsti; pri tem delu je brez prestanka godla skozi stisnjene zobe nerazumljivo pesem. Debeluška Nada, javna grešnica, obdolžena, da se je po izgonu že desetič povrnila v mesto, je gledala čez Ninino ramo in mežikala z očmi.

Gospe Nine te ženske niso ljubile. Vse na nji je vzbujalo strah: njeni rdeči, oksidirani lasje, njen črni, ostrí pogled, ki je človeka presunil, grdi, strupeni glas, s katerim je vreščala, nagnjenje, da je hotela vsakogar poučevati. Razkošna obleka jo je dvigala nad druge, kožuhovinasta suknja ji je dajala izraz odlične gospé in videz, da je po pomoti zašla v to družbo. Bila je edina, ki je imela denar, da si je lahko kupovala jedi. Kadar je jedla, je uživala vrsto pogledov, ki so se sestradani po enkratnem obedu na dan upirali vanjo. Zdaj zdaj je stegnila roko in ponudila drobtino. Le tistim, ki so se ji klanjale in ji nikoli ugovarjale niso. Ne iz usmiljenja, le radi tega, da so ostale trpele. S svojim vedenjem je obračala nase pozornost vseh kaznjenk in paznic. Radi tega je v kapeli najglasneje molila in vzdihala, redovniku je poljubljala roko. Za svojim rajnim možem je vzdihovala, v nekaterih trenutkih ga je klela, nezvestneža, ki ga ni mogla pozabiti. In je znova zajejala: »O, ubogi moj mož!«

Nji nasproti je sedela njena najstrupenejša nasprotnica babica Hedvika. Iste starosti, majhna; tako majhnih rok in nog, da bi bila brez glave podobna deklici. Njena glava je bila velika, obraz zgrban in mozoljčast. Imela je sive, na tilniku v klobček zvite lase, ki jih je kodrala vsako jutro. Grdo vnanjost je oživiljal srepi pogled, zelena jopica in rdeče, z velikimi kvadrati pisano krilo.

»Ubogi tvoj mož!« je skrivila Hedvika ustnice. »Ubogi tvoj mož, ki je moral živeti s teboj.«

»In ti?« je uprla zvodnica sršenaste oči v nasprotnico. »Tebi je mož ušel. Še otroci te ne marajo.«

»Jaz sem moža zapustila. Tebi je mož moral umreti, pri tebi bi še — krastača poginila.«

»Pa tvoj drugi?« je sikala Nina.

Bila je resnica, da je bila babica moža zapustila in so ji otroci pisali grda pisma, polna zaničevanja, v zapor. Izbruhnila je: »Ti me pusti na miru! Ali ti ni Nada iz potez

na dlani prebrala, da si imela poleg moža še drugo ljubezen?«

»Jaz? Jaz,« se je dvignila zvodnica, »ki še danes ne mislim na drugega kot na svojega ubogega moža? Če bi on vedel, da sem po nedolžnem tu notri...«

Babica se je rezko zasmejala. Nalašč je bila posilila smeh, da bi nasprotnico užalila. Ta je dala izgotovljeno cvetico Nadi in uprla pogled v babičina odprta usta.

»Ti, zakaj se mi smeješ! Ti si mi že ne moreš smejati... Ti že ne!«

»Tebi, tebi?« je kazala babica s prstom nanjo. »Bolje, da molčiš...«

Kaznjenke so bile prepira vajene, niso se zmenile zanj. Nada je opazovala s topim pogledom in bebastim smehom cvetico. Adela je nebrižno brnela svojo pesem. Njen obraz je kazal nekdanjo lepoto. Imela je kodraste, na temenu sivkaste lase. Oguljena moška suknja ji je segala komaj čez kolena. Hodila je z dolgimi moškimi koraki. Njuhala je tobak in na moški način pripovedovala dovtipe. V skrajnem prepiru se je nenadoma razburila in napravila red: »Mirujte, zdaj je dosti!« Družilo jo je tesno prijateljstvo z Nado.

Suho, rdečenosno in enooko beračico za vrati so dolžili tatvine; venomer je čepela na postelji in godrnjala pred se. Ves dan se ni zganila. Še njenega imena niso vedeli. V kotu ob oknu je sedela beračici podobna ženska, le da je bila videti mladostnejša. Žvečila je skorje, ki so ostajale od kruha, molila in mežikala z očmi. Pravili so ji botra. Obdolžena je bila, da je v rejo izročene otroke izstradala in zanemarila, da so pomrli.

Nji nasproti je stala črnolasa komunistka. Vitka, lepa, še mlada, po poklicu šivilja. Nekaj milega, a obenem notranje strogega je velo iz nje. Bila je prijazna, ropustljiva do kaznjenk, a ostra do vnanjega sveta. Po ure je sedela na robu postelje in s prekrižanima rokama gledala skozi zamrežena okna, kot da nekaj težkega presnavlja v svoji notranjosti. Slednjega dne je brala edino knjigo, ki jo je imela v celici, Maksima Gorkega roman »Mati«. Ime ji je bilo Zofija; kaznjenke so ji rekle nihilistka. To ime jim je bila povedala kot vzrok aretacije. Niso razumele, kaj je to. Zdelo pa se jim je, da se skriva nekaj skrivnostnega za to besedo.

Na postelji poleg zvodnice je ležala ženska velikega obraza in krepkih udov. Videla je

vse, slišala vse, redko se je vtikala v pogovor, v prepir nikoli. To je bila Pepa. Kadar se je spomnila na otroke, ki so ostali sami doma, in na obdolžitev, radi katere je čakala obsodbe, se je razburila.

Vse te ženske so bile pravkar smejoča se priča ostremu prepiru med babico in zvodnico, ko je zaškrtal ključ v vratih.

»Venus!« je skočila Nada s postelje.

»Novo dobimo,« se je razveselila Adela in spustila testo iz rok.

Nova kaznjenka je pomenila velik dogodek. Že dva tedna je preteklo, ko so izgubile dve tovarišici, nova ni prišla nobena. V pusto življenje stopi z vsako novodošlo nov obraz, nova krivda, nov roman, nov razgovor, ki nekoliko premakne pusto vsakdanjost.

Tildino začudenje, ki jo je objelo, ko je zletela v celico, je smešno vplivalo. Še babica je pozabila na srd in se nasmehnila. Spoznali so, da novinka še nikoli ni bila v tistih prostorih, ker ni vedela, kam naj se dene med dvema vrstama postelj, med ženskami, ki so jo zrle ko čudo.

Odložila je breme, naredila, kar so ji svetovale. Sedla je na blazino in položila roke na kolena. Zrla je izprašujoče, začudena v mnogolične obraze. Posлана je bila v popoljšanje... Le — kakšne obraze je zdaj videla!

»Zakaj je pa ta tu?« je vprašala babica Zofijo; vprašanja ni hotela zastaviti naravnost.

Adela je stopila k Tildi in jo vprašala:

»Čemu so te pripeljali sem?«

»Mene?« se je Tilda zavzela. »Ne vem,« je odgovorila nato.

»Kako je to mogoče?« je zahreščal Ninin glas. »Nečesa te dolžijo. Ali so te dobili na cesti?«

»Ne!« je jeknila Tilda. Nato je trgala počasi besedo za besedo iz sebe. »Pravijo... da sem... umorila otroka...«

»Tako je to mislila, ko je vstopila,« se je udarila babica po nogi. »Take vselej tako nedolžno gledajo...«

Zofija je opazila solzo v Tildinih očeh in drhtečo spodnjo čeljust. Zasmilila se ji je. »Pustite jo,« je prosila.

»Kaj je takega?« je babica prekrižala drobne prste svojih rok. »Če človek greh naredi, naj ga tudi prizna! Ali si že priznala? No, vidiš... Če si priznala, je vendarle res.«

Tilda je povedala vse, kar je vedel tudi komisar, več ne. Nato so jo oblile solze.

»Kaj bi jokala!« je dejala babica. »Počakaj!« Zrla jo je od glave do nog, tlesknila z rokama in vzkliknila: »Dekle, saj si spet taka!«

Ženske so se smejale. Babica se je nagnila k Tildinemu ušesu: »V jeseni bo porota. Malo prej ali pozneje boš morala v posteljo. Ali vem?« se je smejala. Potišala je glas: »Norica! Zakaj nisi stopila h kaki pametni ženski? Ne bilo bi ti treba med nami sedeti...«

Tilda ni razumela. Tu je bil nov svet, nove misli, še srca so bila drugačna.

Z nasprotne postelje se je oglasila Pepa; prej je bila mirna, zdaj je njen glas drhtel: »Da bi ne bilo treba tu sedeti, praviš?«

»Neumnica, ki si šla drugim pravit, kar bi morala sama vedeti. Molčati je treba. Tudi jaz sem le radi predolgega jezika med vami.«

Iz Pepe je vrel srd; iz njene pameti so tekle besede: »Povedala sem na policiji, povem tudi sodniku. Štiri otroke imam. Gosposkih ne primejo, ki še po enega nimajo. Jaz da bi jih redila z revščino deset, a? Saj vem, kako je. Pet bratov sem imela, trije so padli, dva sta bolna in pohabljena.«

Že stokrat je ponovila svoje razloge, ki jih je v dolgih nočeh razmislila, vsakikrat z večjim ognjem.

Babica je prišepetavala Tildi: »Ali tega res še vedela nisi? Zdaj ti leta ne utečejo.«

Tilda se je zgrozila. Domislila se je Olginih besed in zinila: »Saj — detomorilke oprostite...«

»A?« je zinila babica in oprla roke ob boke. »Take da bi izpuščali? Umoriti živega človeka, živega človeka!« je poudarjala Hedvika zlog za zlogom.

Tilda je bila brezupna. Nove solze so ji pričele teči po licih.

»Pusti jo!« je siknila zvodnica. Tilda se ji ni smilila, le babici je hotela ugovarjati.

»Kaj pa ji hočem? Lagala ji ne bom. Mene, ki ničesar nisem storila, so obsodili na leta. Njo pa, tako... da bi izpustili, a? Če bi bila jaz med porotniki...«

»Če do dna pretehtamo,« je povzela Nina z ostro zlobo, »ni tvoj pogrešek nič drugega... Ali ni res?« se je obrnila do Zofije, ki je slonela ob oknu in brala že v desetič Gorkega roman.

»Poklicno izvrševanje tega se mi zdi večje obsodbe vredno,« je odgovorila ta hladno, ne da bi se ozrla po prepirajočih se.

Hedvika se za »nihilistko«, ki je vzbujala med vsemi nemo spoštovanje, ni zmenila. Njeni tehtni, hladni besedi bi se ne bila upala odgovarjati. S tem večjim srdom je planila pred zvodnico in uprla roke ob boke.

»Z njo me primerjaš, ki je zadavila, ubila živega otroka, a? Kdaj sem že jaz umorila človeka, a? Ali je zaplodek — človek? — ... Dobro delo naredim, oni pa me — zaprejo...«

Kaznjenke so uživale enako radi njene logike kot radi njene jeze; smejale so se. Mozoljčasti obraz je zaripel še bolj, obračal se je proti vsem.

»Ali ni to dobro delo?« je vzklikala. »Če pride taka revica, ki se ji je zgodila nesreča, da je ... no, saj veste ... in me prosi s povzdignjenimi rokami, naj jo za božjo voljo rešim, naj jo osvobodim, kakšno trdo, nečloveško srce bi morala imeti, da bi ji ne pomagala, a? Za zahvalo dobim to ... Že štirikrat ... A jaz sem tako neumna in dobra, da jim še vedno pomagam. Na tisoče jih je, ki so mi hvaležne ... Z njo,« je pokazala na Tildo, »me ne morete primerjati. Tudi s tabo ne,« se je obrnila do zvodnice.

Nina je vzkipela ko mleko na ognju. Njen polni obraz je postal rdeč in zabuhel. Pravkar je hotela vprašati babico, če za svoje dobrote ni jemala tudi denarja. Oči so ji bliskale tako ostro, da so nasprotnico skoraj predrle.

»Ti si nekaj napravila, zato se s človekom, ki nič ni storil, ne moreš primerjati...«

»Ti si nedolžna?« je zvišala babica glas in začudenje. Silila je hihitajoči smeh. »Ti — ki si zavajala dekleta, ki bi bila še svojo hčer ... Ti, ki si...«

Babica je zavijala oči, zvodnica je s strupenim glasom vpila vanjo. Besed nihče več ni mogel razumeti. Okence v vratih se je nenadoma odprlo, prikazala se je Venus.

»Tiho, beštije! Ali bi rada šla katera v klet?«

Obmolnile so. Bale so se kazni v kleti, v temi, ob kruhu in vodi. Zagledale so na pazničinah ramenih mačka, edino bitje, ki ga je ta ljubila in ljubkala. Debel, s sivimi, tigrastimi progami preko telesa se je smulil ob njena lica. Imenoval se je persona z isto logiko, po kateri so bile kaznjenke babe ali beštije.

Nada je priskočila in stegnila roki: »Gospodična, dajte nam mačka! Persona, persona, persona!«

Razvajena žival je zlezla skozi okence.

»Pazite na mojo persono, babe, da se ji kaj ne zgodi! Jesti ji dajte!«

Paznica se je zadovoljna umaknila...

Tilda je s široko odprtimi očmi gledala vse to. Ni vedela, na koga bi se oprla. Zdajci je pogledala Zofijo, ki je še vedno brala in znova in znova pogledala nanjo. Ta obraz ji je vzbujal največ zaupanja. Vsi ostali obrazi so bili čudni, zagonetni; Tilda je brala v njih, ni razumela, kaj bere.

Proti večeru je vstopila druga novinka. Podeželsko dekle, Katica, ki ji je bila izgnila rdečica z lic in je le njena rahla sled ostala na njih. Ena izmed mnogih deklet, ki so iskale v mestu svoje službe in sreče. Sled pridrževanega joka je kazala slednja njena poteza.

Kaznjenke so zrle vanjo. Babici so onemele ostre oči. Zagledala je bila Katico, se dvignila, oprla roke v boke in se zibala proti nji. Deklica jo je uzrla in vzdrhtela. Pričela se je tresti ko šiba na vodi. Babica se je ozrla na vrata, nato je sikala pritišano:

»V moje kremplje si prišla — a? Boga sem prosila za to, uslišal me je. Dobroto sem ti storila, ti si me spravila v nesrečo! Lase ti bom poruvala, izpraskala ti bom obraz ... Zakaj si povedala, a?«

»Saj ... nisem vedela...« se je zvijala deklica ko črv pod nogami. Padla je bila v roke zapeljivcu, ta ji je pokazal pot do babice in izginil. Prišla je v bolnišnico, kjer je radi obljube, da se ji nič ne zgodi, povedala vse.

»Mislila si, da bodo le mene zaprli, a tebe izpustili, kaj? Zdaj sva zaprti obe; razumeš, obe ... Če bi bila vedela,« se je od besede do besede bolj razburjala, »po stopnicah bi te bila vrgla ... Za lase bi te bila ... Ná! Ná!«

Skočila je vanjo, jo udarila po licih in jo zgrabila za lase. Katica se je preplašila, planila je in tolkla po vratih: »Ven, ven! Jaz ne bom tu!«

Adela jo je potegnila od vrat: »Kaj si znorela?« Nato se je obrnila do babice: »Pustite jo! Dosti je tega!«

Skozi okence je pogledala Venus. »Kakšen ropot je tu notri?«

»Nič...« je godrnjala Adela in božala persono. »Novinka hoče ven; pravi, da ne bo tu ... Muc, muc, muc!«

Katica je videla, kako jo je prebodel strogi pogled: »Ali bi rada sedela deset dni ob kruhu in vodi?«

Novinka je molčala.

Okence se je zaprlo. Adela je iztegnila jezik, mačko je stisnila za rep. Babica je sikala v Katico pridušeno, da jo je bilo jedva slišati:

»Nesrečnica! Zlasala te bom, oči ti bom izpraskala...«

Tildi se je nov svet, v katerega je pravkar stopila, majal pod nogami.

7.

Jezuitske ječe, ženski oddelek: zavod za poboljševanje zločink. Vreščeči prepir med babico in zvodnico, neumen smeh prostitutk, ogabne besede. Zofijine oči so venomer strmele skozi križe. Razmišljale so daljno svobodo, gorele so od mržnje do vsega, kar je spodaj v mestu hrumelo, šumelo, se pretakalo, valjalo v izobilju in sladostrastju. Enolično življenje prepira, hoje po celici, govorjenja, dovtipov in spolzkega smeha. Vse od jutra do edinega obeda opoldne, od obeda do večera, ko so jetnice legle na postelje, utihnile, postlale, dihale, hrople, se prebujale in vzdihovale.

V tem vzdušju po plesnobi, po znoju, nesnagi in jedi je ležalo nekaj strašnega, obupnega. Ženske, ki so se premetavale po posteljah, so vzbujale ostudo. Slednja izmed njih je v zaničljivem pripovedovanju razgrinjala zdaj nagnusne, zdaj bridkostne strani svojega življenja. Vsaka je bila prinesla svojo veliko bedo s seboj, ki se je združila in spojila z vsem gorjem in revščino teh duš in teles. Naplava uličnega smradu in greha je narastla v veletok, ki je odgrinjal najgrše, najogabnejše strani človeške duše. Slednja beseda je bila gola, naga do kosti, brez sramovanja in laži.

Od spodaj je odmeval krik in smeh moških kaznjencev. Nada je napisala s svinčnikom, ki je bil čudežno majhen, stokrat prikrit pred paznicami, na rob časopisnega papirja nekaj besed. Adela je stala pri vratih, da bi kdo ne prišel. Nada je dvignila železni posteljnjak in udarila z njim trikrat ob pod. To je bilo od jetniških rodov podedovano znamenje. Spustila je listič skozi omrežje, na dolgo nitko pritrjen. Čez nekaj časa je dvignila na isto nit privezано voščeno vžigalico in cigareto, ki sta jo ženski izmenoma kadili. Nekoč je bilo poleg cigarete na lističu zapisano: »Ljubim te, Matej.«

Nada je odgovorila: »Hrepenim po tebi, Nada.« Od tistega dne sta si dva neznana, tuja človeka s par besedami dopisovala vsak dan. Nado so paznice opazile ob oknu, morala je za pet dni v temnico. Vrnila se je sestradana in bleda, se vrgla na posteljo in bruhala iz sebe: »Moj je, poročila se bova! On tat, jaz vlačuga, a vzameva se!« Jokala je ko dete, dvignila posteljnjak, udarila ob pod in poslala pismo: »Pet dni sem prestala, pet let sva si bližja, Nada.«

Ta čudovita ljubezen dveh obsojencev je napolnjevala celico s svitom nečesa človečanskega. Nihče izmed njih ni podvomil, da se bosta ta dva človeka v svobodi našla. Še Adela, ki se je razmerju sprva nasmihala, je urezala resnejši obraz. »Vzemi ga!« ji je dejala. »Le mati bi jaz ne marala biti.«

Nada se je zavzela: »Zakaj pa ne?«

Tilda je odpirala oči v nova, grda spoznanja. Spreletavala jo je mrzlica po telesu, komisarjeva beseda o poboljšanju se ji je rogala s spačeno podobo v obraz. Vse je bilo cinično, vse podlo, kar se je le rahlo oprijemalo duše in srca. Vsa ta podlost pa ni prihajala naravnost iz bitij, v katerih se je javljala, ampak iz vnanjih vzrokov nekje. Morda iz tistih, katere je v svojih topih sanjah tako zelo črtila Zofija, da so venomer gorele njene oči.

Tilda se je stokrat poizkušala približati tej ženski, a se je je bala, ker je bila tako vase zaprta, tako čudežna, dasi je vselej prijazno zvenela njena beseda.

»Kako je drugje?« jo je vprašala.

»V drugih celicah? Ne želi si drugam. Me smo — poštene.«

Njene ustnice je spreletel značilen nasmeh. Tilda se je zamislila, pogledala Katico, ki je venomer objokana sedela na postelji, mislila na ubogo lepoto svoje kraške zemlje, med brinje in bore skrite vasi, na togi izraz svoje matere. Zdaj zdaj je pogledala s plašnim pogledom babico, kot gleda tepen pes svojega gospodarja. Nato so splavale Tildine oči na botro v kotu, ki je venomer žvečila trdo skorjo in molila. Te tri ženske so ji bile najbolj pri srcu. Zofija, Katica in botra, nanje bi se bila rada oprla. Vendar se ji je zdelo, da je skozi pregibajoče se ustnice botre zablisknil tu pa tam lisičji pogled. Tilda se je stresnila pred njim.

»Kaj pa ona tam?« je vprašala Zofijo tiho, kakor da se boji botrinega sluha prav tako

kot njenega pogleda. »Kaj pa ona? Čemu je tu?«

Starka je slišala. Nenadoma so se zganile vse gube njenega obraza, razorane ko lubje tepke, vrgla je mokro skorjo iz ust v dlan.

»Jaz?« se je prikazal edini zob in se zajedel v spodnjo ustnico kot velik, top žebelj. »Jaz? Zakaj je pretrpel Jezus Kristus bolečine na križu? Radi hudobnih Judov. Zakaj moram tudi jaz po nedolžnem trpeti? Radi hudobnih ljudi in njihovih jezikov. Prišla bo strela, ki bo imela tri konce kot železne vile in jih bo kaznovala. Najdejo se vam ljudje, grešijo, nato se greha sramujejo in bojijo. Eni naredo, kakor ona tam doli, Katica, ki joče vse dni, druge naredo tako kakor ti... in tretji — prinesejo otroka meni. ‚Botra, ná denar, na otroka pazi, jesti mu daj, bodi mu sestra in mati!‘ Niso plačali toliko, kot bi morali plačati krščanski ljudje, toliko, da je dve leti živel, nato ni nihče več vprašal po njem. Zbolel je in umrl... Bog mi je priča; oslabel, zbolel in umrl... Ali sem mu jaz mati in oče, ali sem ga jaz rodila, da bi morala skrbeti zanj? Pa se jim vzbudi ljubezen do otroka pol leta pozneje, ko ga več ni. Prideta oče in mati, hočeta imeti otroka, kako naj ga dam? Na pokopališču leži, v krstnih bukvhah je zapisan, pojedla ga nisem. Zatožili so me in dejali, da so dobili pet otrok samih doma, privezanih na zibko, na klop, za stol, a mačko med njimi, mene pa nikjer. Kaj bi po pravici ne povedala, na njivi sem delala, kako bi drugače živela? Da sem angelčke delala, mi pravijo...«

Botra je govorila, govorila, Tilda je slonela poleg Zofije in poslušala. Zdelo se je, kakor da so se v tej celici združile vse skrivnosti nerojenih in rojenih nedolžnih otrok, ki vpijejo, kličejo in najdejo le gluha ušesa. Vsak opravičuje sebe in drugim ne besede ne pravice ne dá. Tildi se je zdelo, da iz botrinih besed prehaja droben drget v njeno telo...

Nekega popoldneva sta se znova sprli babica in zvodnica; poslednja je pljunila prvi v obraz. Že je hotela Adela stopiti z dolgimi moškimi koraki po celici in narediti mir, ko so zaškrtala vrata, vstopila je novinka.

Nova jetnica je bila krasotica, izredno lepega telesa, zlatolaska. Njene svetlomodre oči so sijale ko draga kamna. Poznalo se ji je, da je prvič v zaporu. Kljub temu ni kazala tiste potrnosti in plahosti, ki bi jo v takem slučaju kazala katerakoli druga.

Imela je drzen, samozavesten, moški nastop. Ko je dela blazino na posteljnjak in z enim pogledom premerila vse, so njene oči nenadoma obstale na zvodnici, ki je v tistem hipu pogledala v tla.

Krasotica je stopila pred njo in uprla roke v bok, njene oči niso imele več bleska kamnov, ampak žar ognja.

»Ali me poznate?«

Nina se je ozrla po novinki in se umaknila za korak; bila je v zadregi. Njen ostrí pogled ni imel več tiste uničujoče moči kot poprej.

»Kako naj te poznam? Prvič te vidim.«

»Prvič? Ne spominjate se več, kdo sem?«

»Jetnica si, kot sem jaz,« se je zvodnica izogibala odgovora.

»Da, da, da!« je lepotica kot tiger pokazala svoje lepe zobe. »Vi ste Nina Ferenc, lastnica bara in prenočišč. Vidite, da se ne motim. Ali me zdaj poznate?«

»Mnogo takih sem poznala, kot si ti.«

»Mnogo? Tudi mnogo Iren, ki si jim dala prenočišče, jih osleparila za ljubezen in jih proti njihovi volji za denar zvodila? Irena je samo ena, Irena sem jaz! Takrat sem se te bala,« je bruhala iz sebe, »danes se te več ne bojim. Dolgo sem te zaman iskala... Ti, ti, ti!« je pljuval prej lepi obraz peno srda iz ust. »Ti, ti, ti!« je silila za zvodnico, ki se je plašno umikala, hotela zakričati, a ni mogla odpreti ust. Irena ji je planila v lase, jo tepla v obraz...

Prizor je bil ostuden. Zvodnica se je branila, vpiti se ni upala. Nobena ji ni pomagala, vse so jo tiho sovražile. Skrila se je za Tildo, Irena je lajala in jo iskala z rokama.

Tilda se je umaknila in stopila k babici. Ta je uživala v brezglasnem smehu in se upogibala do tal. Tildo je objela in ji pošepnila: »Glej, vidiš; lepo se ji je primerilo...«

Tilda se je ozrla po obrazih vseh. Vsi so se škodoželjno smejali, le Zofija je gledala skozi okno, a Katica v Tildo, naravnost v Tildo. Slednjič ji je pomignila z roko, naj pride k nji.

Tilda je ubogala. Ko je sedla na rob postelje poleg nje, so jo pogledale njene oči kot oči ovce, ki je našla svojega pastirja.

»Ne govori s tisto žensko,« je šepetaje namigavala na babico. »Zlobna je... O, da bi bila jaz vedela!«

»Saj vem,« je jecljala Tilda. »Saj se je izogibljem, samo ena dobra je tu notri — in ti...«

»Pa zakaj jaz?« se je Katica zavzela. Videti je bilo, da ji je Tildina beseda dobro dela. »Saj sem slabo naredila,« se je tožila. »Hotela sem popraviti, naredila sem dvojno gorjé... Vsega se kesam. Le tega se ne kesam, da sem povedala... o tisti tamle... Denar mi je vzela, ves denar; vse, kar sem prislužila... in...«

Solze so ji udušile besedo. Pomirila se je, nato je nadaljevala:

»Saj ona je vedela, da se to ne sme. Ona je vedela in mi ni povedala... O, moja mati!«

Katica je šepetala. Glas se ji je trgal in včasih zacvilil, da se ga je neznano prestrašila. V samoti bolnišnice in ječe je ves čas težko ležalo na njenem srcu. Rada bi bila komu razodela, a ni imela komu. Zdajci se je oslonila na Tildo. Ta je imela sočutje z njo. Ko je govorila, je trpela, kakor da ji kdo trga obtožbo in priznanje iz duše. Rahlo, kot da se dotika boleče rane, je Tilda vprašala:

»Ali imaš še mater?«

»Moja mati mi je branila. Dejala je: Ne hodi v mesto! V mesto hodijo take, ki nič vredne niso. Moja ušesa so bila z ilovico zamašena. Sosedova je bila prišla iz mesta na obisk, nosila je svilen obleko in prstane na roki, dejala mi je: Neumna si! — Nisem hotela biti neumna in sem šla. Denar sem hranila, da bi ga pokazala materi: Glejte! In sem hotela pripeljati zaročenca v hišo in ji reči v drugič: Glejte! Sanjala sem o materi, še podnevi sem sanjala. Pred ognjiščem stoji in misli, kot mravlja lazi skrb po njenem čelu. In sem videla našo črno hišo in bel klanec, gmajno z robidjem in brinjem, borov gozd in sem slišala šumeti veter v njem... Vse je bilo nekdam tako lepo. Še lepšega sem hotela. Prav v tistem hipu, kosem si mislila, zdaj grem domov, rečem materi: tu je denar, tu je ženin, nevesta bom, poročiva se — se je pogreznilo vse. Ti mestni niso kot naši fantje, ta denar ni kot naš denar, še hiše niso kot so naše. Čez noč se pogrezne vse in človeka pokoplje pod seboj. Moj Bog, kako me je mati gledala, ko sem bila v bolnišnici...«

»Ali te je videla?« je vprašala Tilda le zato, da nekaj reče.

Obiskala me je. Kako je izvedela, da sem bolna, se je nisem upala vprašati. Prišla je peš šele popoldne, od ranega jutra je hodila. Vse krilo je imela prašno, še obraz je bil

ves bel od prahu. Ob postelji je sedela in božala mojo roko in moje lase. ‚Katka‘, je dejala, ‚kaj bi rada, vsega ti kupim‘. Jaz pa nisem mogla govoriti. Vpraševala me je, kaj mi je, a ni mi šla beseda z jezika. Ona pa je tako skrbela, da se je vsa tresla in sem ji morala povedati, da sem imela ljubezen in me je fant zapustil. Ona ni razumela. Povedala sem ji, da sem bila pri babici in še več, ona je razumela še manj. Mnogo let ima moja mati, pet otrok nas je rodila, a je bolj nedolžna, kot sem bila jaz prvi dan. Zmajevala je z glavo, razumeti ni mogla... Kako naj mi kdaj odpusti, če me še razumeti ne more?«

Katico je premagal jok. Iztresla je dušo in srce človeku, ki jo je s srcem razumel. Tilda proti koncu skoraj ni slišala več njenih besed. Trpela je s Katico, kot da se besede luščijo s krvjo pomešane iz nje, ne iz Katicice, in ona ne more najti odpuščenja...

Objela je Katičino glavo, ki se je bila nagnila na njene prsi. Jokala je tudi ona. Ne toliko nad Katico kot nad seboj. Jecljala je: »Tiho, Katica, tiho! Saj bo vse dobro...« Kakor da je pravila sebi, tolažila sebe, ne Katico.

Ženske so se bile medtem že pomirile. Irena je sedela na svoji postelji in se s pogledi po vseh nasmihala. Zvodnica si je urejevala lase in med kletvijo prosila kazni z neba...

Adela je opazila jokajoči deklici. Ustavila se je na svoji hoji po celici in se zavzela:

»No, no, no! Kaj pa je to? Solze?«

»Bodi tiho!« je gladila Tilda Katičine lase in božala njena mokra lica.

»Poglejte! Dve cmeri! In taki dve si še upata...«

»Tiho!« se je zresnila Nada. Nekaj tesnega, srce prodirajočega je ležalo v tem nenadnem in skrivnostnem joku. »Pustite ju! Kaj mislite, da so vsi pustili srce zunaj... Tudi jaz bi jokala, če bi imela kaj solz... Pa jih nimam...«

Vendar si je obrisala solzo.

Bilo je vse tiho. Zofija je bežno pogledovala deklici, ki sta nehali plakati, a sta zdajci gledali v steno. Bilo ju je nežnosti sram.

Vrata so se odprla, prikazala se je paznica. Poklicala je Katico, naj se preseli v drugo celico. Vstopila je Nežica Adunka. (Konec)

PROSVETNI DEL

H. G. PRUSHECK - PERUŠEK: LASTNA PODOBA

SLOVENSKI UMETNIK V AMERIKI

ANDREJ KOBAL — CHICAGO

Slovenci v Ameriki imamo umetnika, s katerim bi vas v domovini radi seznanili. Mogoče ni dovolj, da se od tolikega števila priseljencev najde samo eden, o čigar slikah razpravljajo ameriški kritiki, toda naj se izgovarjamo na pomanjkanje talentov, na brezobzirnost ameriškega življenja ali karkoli, dejstvo ostane, da je samo eden med nami, ki si je pridobil priznanje umetnika. Mogoče nas v tem oziru pred brati v domovini izgovarja tudi dejstvo, da Amerika ni dežela umetnikov: v deželi, kjer je fabriška slika za 25 centov bolj dobrodošla kakor na platnu izražena čuvstva slikarja, je umetnik odveč; dežela »jazza« ne potrebuje skladatelja, pevca in opere. So pa le tudi redki krogi, izključeni iz ameriškega življenja in izolirani zase, ki jim je še za umetnost. In ti krogi so odkrili slovenskega umetnika. Šele od njih smo izvedeli, da se je med slovenskimi priseljenci našel umetnik. Ko smo izvedeli še več, da umetnik uživa visoko priznanje in da so njegova dela šola raznim umetniškim krogom, potem smo se začeli tudi mi zanimati zanj: izvedeli smo, kako se piše, izvedeli, da je doma iz Sodražice pri Ribnici, in zdaj se zanj in za njegova dela menda zanimamo tudi mi. Vam v domovini torej, ki se veliko ne zanimate za nas v Ameriki, poročamo, da je med nami

umetnik, kakršnih ima Amerika malo. Nič torej zato, ako je samo eden: Harvey Gregory Prusheck je tako redka in nenavadna prikazen v ameriškem umetniškem svetu, da kot tak častno zastopa slovenske priseljence in Slovence na splošno.

Namen pričujočega članka je, podati kratek pregled plodonosnega Peruškovega delovanja, razvoj in način njegovih del in končno kratek opis njegovih najnovejših del. Predvsem pa je potrebno že zaradi boljšega pojmovanja, da se ozremo v nenavadno preteklost in življenjske skušnjaje, ki jih je doživel umetnik. Tu pa tam se sliši ta življenjska zgodba kakor zgodba vsega izseljenega slovenskega ljudstva, drugod pa kakor povest o človeku, ki je šel v svet radi izkušenj.

Gregor Perušek (v Ameriki Harvey Gregory Prusheck) je prišel v Ameriko kot izseljenec leta 1906. Imel je šele sedemnajst let, vendar se je moral takoj lotiti najtršega dela, kajti razen par let ljudske šole ni imel v domovini nikakega šolanja. Na mladeniča, ki je baš prišel z dežele, kjer je pasel, so clevelandske livarne vplivale kakor huda bolezen, da je že po par mesecih oslabil in moral zapustiti težko delo. Mesto ni bilo zanj. Podal se je na pot. Tu pa tam je našel zaslužek pri kakem lesnem skladišču, največ pa se vozil po železnicah kot tipični ameriški »trampi«, katerih se na tisoče brezplačno vozi iz kraja v kraj. To potovanje se sliši skoraj malce pustolovsko, ali prav zanimivo je, kako se je Perušek odločil s svojim prijateljem podati se v zapadno-viržinske gozdove. Podala sta se v neobljudene kraje, v visoko gorovje, si v gozdih postavila kolibo in se nastanila v nji za leto dni. Lesena kočica je bila mladeničema zavetišče pred neurjem in zvermi. V doline sta se podala, kadar sta potrebovala soli ali mila, hranila pa sta se z divjačino, jagodnim sadežem in orehi. Koliba, kakor pripoveduje Perušek, je bila vsa izrezljana, kajti dneve in dneve se je z nožem udejstvoval na nji. To od sveta odtujeno življenje v prosti naravi je močno vplivalo na Peruškovo izražanje v slikah in je vidno še danes.

Ko je pritisnila huda zima, je bilo treba zapustiti samoto in se podati med ljudi. Par let je Perušek delal kot gozdar, bil tudi po rudnikih, a vedno je tudi risal in se vadil. Narava mu je torej bila akademija.

Po več letih se je Perušek zopet podal v industrijske kraje. Poskusil je z delom pri železnici in po tovarnah v Ohiju in Indiani in si končno nabavil tudi barv, da slika. Vendar se ni mogel osamosvojiti, po malih krajih ni imel prilike, da bi izrazil ono, kar je čutil. Zase je risal, slikal in rezbaril. Podal se je dalje proti zapadu. V Illinoisu se je po letu dni bivanja v malem industrijskem mestecu Bradley odločil, podati se v Chicago. To je mesto, kamor se zatekajo stotisoči. In kakor so stotisoči razočarani, tako je bil tudi

Perušek, vsaj prve mesece. Prihranki so kmalu potekli in spati je bilo treba na peščenem produ ob Mišiganskem jezeru, kjer prenočuje na tisoče brezdomovincev v poletnih nočeh. Bilo je to leta 1916. Tedaj se je Perušek seznanil s skupino slikarjev, ki so ga uvedli v novo življenje. Chicaga ni več zapustil, razen za nekatera potovanja v Wisconsin, Novo Mehiko in v Minnesoto. Sedaj prebiva v čikaškem predmestju Evanstonu.

Iz opisanega se jasno vidi, da Perušek ni imel nikake slikarske šole. Imel pa je šolo, kakršne ne nudi nobena akademija: z neodoljivim nagnjenjem se je vadil v spajanju barv in oblik od mladih nog in danes je — lahko rečemo — mož svoje šole. Sprva še nekak naturalist, ki je jemal slike iz narave, kakršne je videl, se je stopnjema začel lotevati istih predmetov, toda na način, da je stavil večjo pozornost na karakteristiko predmeta. Njegov naturalizem je dobil več čuvstva; drevesa, prej kakor fotografije, so dobila izraz: Perušek je postal subjektiven, subjektiven naturalist.

Toda to je šele začetek njegovega razvoja. Čedalje bolj se je Perušek oddaljeval od naturalizma in se za par let posvetil skoraj izključno abstraktnemu slikanju. Dočim so njegova dela prej predstavljala prizore iz narave, gozdove, jezera, oblake itd., se je zdaj loteval bolj kritičnih prizorov, neviht, ako se more sploh še govoriti o predmetih iz teh let Peruškovega slikanja. Poteze in barve, katere zna tako spretno spajati, so Peruška rešile v tem novem podvzetju. Kak drug umetnik bi se ubil s takim poskusom, Perušek pa je izvršil par najboljših kompozicij, in sicer ogromno glavno »K a l v a r i j o«, katera je danes v posesti Slovenske narodne podporne jednote v Chicagu. To veličastno delo, ki je mogoče tudi povzročilo največ kritik in razprav v umetniških krogih, je močna skladba plavih in oranžnih barv. V sredini je križ s skupino vdanih molilcev. Naravni elementi divjajo. Umetnik ni v tej kompoziciji poskusil predstaviti slikovitih strel, vendar pretrgani bliski oranžne barve skozi oblačno plavo nebo napravljajo vtis groze in veličastja.

Z deli te dobe se je Perušek pred ameriško javnostjo še najbolj uveljavil. Posnetki raznih del so bili natisnjeni v raznih revijah, a kritiki so največ izražali svoje začudenje nad nenavadnim pojavom, najbolj pa nad mojstrskimi skladbami barv in oblik. Opazili so seveda takoj, da Perušek ne prihaja iz šole in to ga je mogoče šele povzdignilo. O »S o l n č n e m v z h o d u« piše kritik n. pr. v »Art World Magazinu«: »Ta kompozicija je tretje Peruškovo delo, katerega ni mogoče prevesti v angleščino. Je poskus umetnika, povedati na platnu nekaj, kar še ni bilo nikoli izrečeno.« Isti magazin sporoča tudi pojasnilo umetnika samega: »Moje slike niso posnete po nikaki kubistični ali impresionistični šoli. Močne barve in oblike se poslužujem, da pokažem, kako globoko čutim predmet. Gore, skalovje, drevesa mi govore stvari in ne vidim vzroka, zakaj bi jih moral staviti na platno po predpisanem akademskem pravilu.«

Na vseh teh slikah je videti nekaj silno preprostega, vendar elementarnega in najvažnejšega. Vse slike pričajo o številnih individualnih kakovostih umetnika, glavna med vsemi pa je neki ubrani ritem, ki zmerno spaja barve in oblike v skoroda popolne kompozicije. V Perušku je zlasti značilen ritem linij, začrtanih z mojstrsko silo in delujočih z dinamično svežostjo. Kritik Putnam pravi o teh linijah: »Na steni pred menoj visi Peruškova slika »V z h o d«. Nisem še videl čudovitejše, bolj dinamično zasnovane in potegnjene linije kakor je ona, ki vodi skozi polumrak v ospredju k veličastnemu izbruhu barv — solnčnemu vzhodu — dnevno se ponavljajočem čudežu v stvarstvu. Celo drevje trepetava v agoniji pred porajajočo se lučjo.«

V opisani dobi svojega razvoja se je Perušek z vnemo lotil tudi akvarelov. Več razstav teh akvarelnih slik se je vršilo v Chicagu in vsekdar so povzročile precej zanimanja. Ker je glavno pri Perušku izbira barv, je umevno, da se ta kakovost najbolj izraža ravno v akvarelih. Kot običajno te slike niso posebno velike, toda težko je dobiti mikavnejšo zbirko kot so prav te. Škoda, da je Perušek čisto opustil te vrste slikanje. Podal je nekaj najboljših posnetkov s prerij, mišiganskih sipin in razne zimske scene. Barve so naravnost razkošne in večinoma tople. Vzete so iz narave, čiste in nikdar spojene radi lepote ali slepila za oči. Toda v teh barvah je ista poteza, ki ga izdaja v vseh njegovih delih.

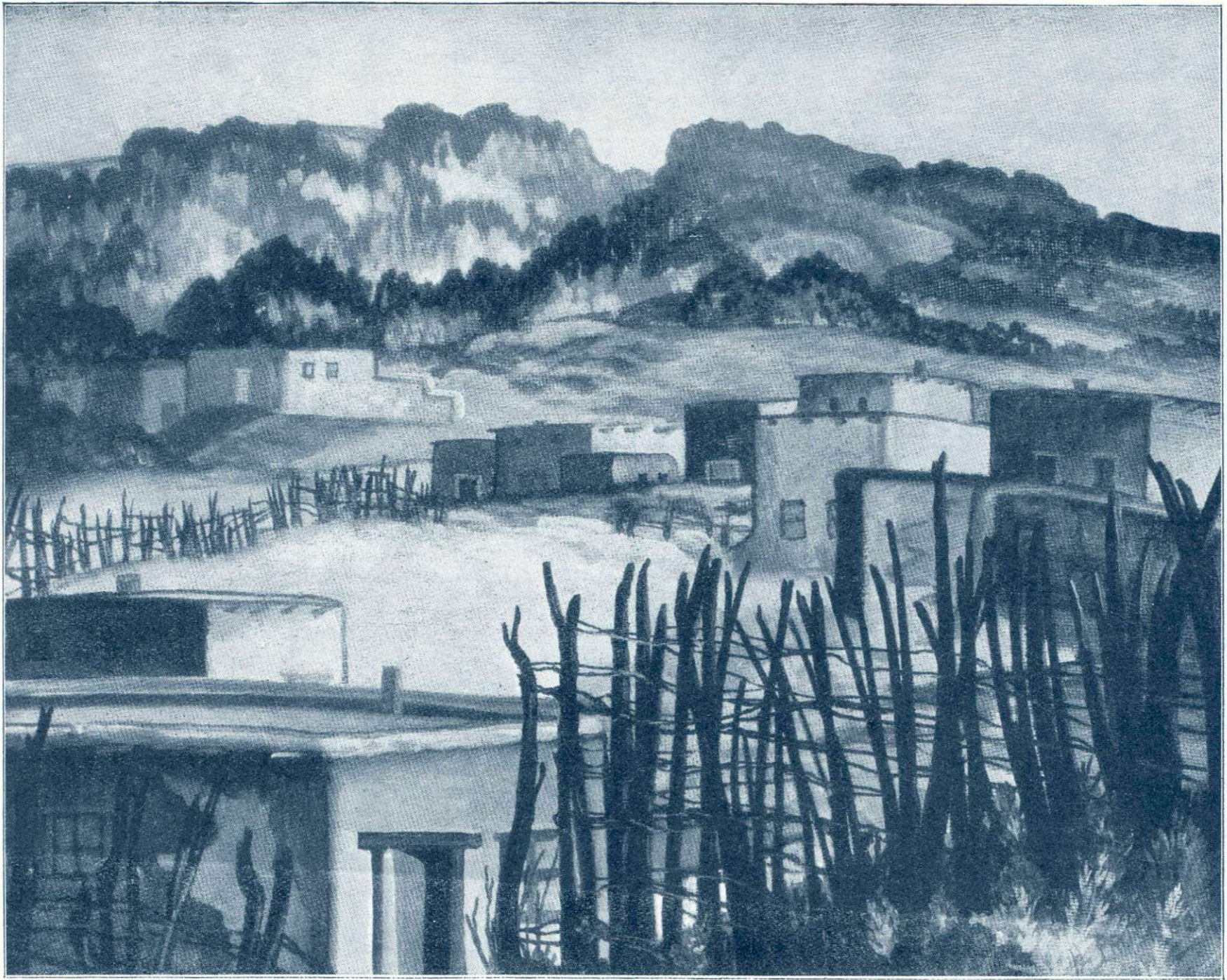
Zadnja tri leta Peruškovega slikanja zopet prikazujejo nov razvoj. Izključno abstraktna dela je Perušek malone opustil. Dobil je nekaj novega zlasti v Novi Mehiki, kjer se je mudil leta 1927. Še je v njem ekspresionizem: še izraža svoja lastna čuvstva, toda zdi se nam bližji in prikupnejši. Tudi predmet sam je zdaj bolj upoštevan kot prejšnja leta. Sledimo skupini teh slik, ki so bile na razstavi preteklo poletje v Minnesoti. Mnogo je manjših del, a nič manj dragocenih.

Par slik predstavlja »P o m l a d«. Pred nami je mal, mičen obrazec novozbujenega življenja. Košato sadno drevo v vsej svoji prešernosti razpenja ravno razcvele veje. S pestro pisane livade veje svežost vesne. Umetnik jo je slikal spomladi, ko se je podajal z doma na daljše potovanje, na katerem je nanovo spoznaval svet, da ustvari nova dela.

Precejšnja vrsta slik iz severnih dežel, Michigan, Wisconsin in Minnesote ter indijanske jezerske sipine je bila na razstavi. Bolj kot te pa so vzbujale pozornost slike z ameriškega juga. »I n d i j a n s k i p u e b l o« predstavlja razpadajoče, vegaste stene z mogočnimi kanjoni in ploskimi prerijami. Z glasnimi, komplementarnimi in vendar skoraj v nevtralnem se spajajočimi barvami prikazuje umetnik realno življenje, ne toliko, da bi ustrezal očem, temveč da poda svoja čuvstva.

Perušek ima zadnje čase nekaj karakterističnih »t i h o ž i t i j«. Par jih je sestavljenih po indijanskih motivih s preprogami v živem ozadju, z glinasto vazo in osamljenim zvenelim cvetom.

Značilne so nekatere slike tudi po tem, da Perušek v njih spaja vse dosedanje prehode. To

H. G. PRUSHECK: SANTA FÉ V NOVI MEHIKI (1927)

je zlasti vidno v »Prerijskem selu Indijancev«. Novo je ospredje s ploskimi barvami poslopij; mogočni kanjoni, ki se v smelih zelenkastih barvah spenjajo nad njim, so del najnovejše izpopolnjenega Peruškovega ekspresionizma preteklih let; iz ozadja nad kanjoni pa se vzpenja v nebo delec prikupnega naturalizma, kateri pa je zelo visoko nad prvenjskim slikanjem Peruška.

Na novejših slikah je tudi opazati novo Peruškovo prisposobljanje neba, kar so gotovo vplivi z juga. Nekdanji zbrani nimbus, vzpenjač se nad njegovimi modernimi ekspresionizmi, je nadomestil s preprosto skupino oblakov, ki preprega modro nebo južnih dežel. Nič več tistih rezkih, upornih potez, umetnik prihaja v dobo blažjega izražanja, malone pasivnega misticizma, kateri se kristalizira zlasti v Peruškovih delih »Pesnik«, »Sanje« in v najnovejši »Sad in knjiga«. Iste smernice so vidne na nekaterih portretih, posebno na lastnem portretu.

Kakor rečeno, da razumemo Peruškova dela, moramo razumeti razmere, v katerih je umetnik zrasel, in pa samostojnost razvoja. Šole ni imel in umevno je, da so tudi njegova dela skoraj

izključno njegova. Če so na zadnji razstavi ameriških umetnikov (v čikaškem Art Institutu) pokazali nekaj njegovim podobnih del, je najbrž pripisati njegovemu vplivu, on sam se drugam ne zateka.

Kakor je čitati iz nekega lanskega življenjepisa o Perušku, je mož že produciral nad osem sto različnih del. Precej teh del, in sicer nekaj najboljših, je prišlo v posest slovenskih organizacij v Ameriki, kajti v centralnih slovenskih naselbinah se je lani in letos vršilo pet večjih razstav, s katerih so naše organizacije kupile nekaj del. Drugače pa je umetnik Perušek že imel celo vrsto razstav v Chicagu in New Yorku. Skozi devet let je imel razstave skupno z drugimi ameriški umetniki v čikaškem Art Institutu. Posamezna njegova dela so bila razstavljen tudi v Parizu in Londonu. Letos pa namerava posetiti Evropo in zlasti Slovenijo, kjer bi se rad seznanil z domačimi umetniki.

Vzlic vsem razstavam, ki jih je Perušek imel med Slovenci, je še vedno bolj poznan med Američani kot med Slovenci, zlasti pa v ameriških umetniških krogih. Malo je namreč umetnikov,

ki bi dobili toliko glasu kot ga ima on. Razen tega je Perušek častni član raznih umetniških organizacij, kot n. pr.: American Society of Artists, Couers Ardents, Illinois Academy of Fine Arts, Chicago Society of Artists, All Ill. Society of Artists itd. itd.

Glavna želja Peruškova je torej, posetiti Evropo, in sicer namerava to storiti meseca aprila prihodnjega leta. O domovini sploh ne ve veliko več kot to, kar mu je ostalo v spominu na mlada leta. Med Slovenci se tudi v Ameriki ni veliko držal in nikdar ni imel kakih zvez z rojstnim krajem, da bi se informiral. Pri bodočem posetu namerava iti v Španijo, ustaviti se v Monakovem in Parizu, predvsem pa v Ljubljani in posetiti razne kraje v Dalmaciji.

Iz opisanega bi mogoče sodili, da je življenjski obstoj Peruška v Ameriki lahek in da v deželi dolarja in bogastva ni eksistenčnih skrbi. Ravno narobe je. Tudi v Ameriki imajo umetniki hud boj za obstanek in le redki so, ki si s svojo umetnostjo gmotno opomorejo. To so navadno tisti, ki niso baš največji umetniki, in tisti, ki znajo z oglašanjem izrabiti svoje spretnosti. Boj za obstanek ima tudi Perušek, ki se mora zadovoljiti s stanovanjem bolj skromnim kakor je stanovanje večine slovenskih delavcev. Perušek je namreč vse drugo prej kot trgovec; slikar je, ki ne gleda na to, kaj bodo rekle razstavne komisije, katere navadno tvorijo premožni trgovci. Poleg tega je v Ameriki najhujši boj zoper šablono in mase so za pristna dela tako rekoč nedostopne.

ČEŠKOSLOVAŠKA KNJIŽEVNOST V PRVEM DESETLETJU SVOBODE

SPISAL DR. JAN BLAHOSLAV ČAPEK

Čehoslovaki radi zemljepisne lege svoje domovine v središču Evrope jasno čutimo, kak napor moči nam je potreben, če si hočemo ustvariti svojo duhovno posebnost. Zakaj pri nas se križajo sile dveh nasprotujočih si evropskih kultur. Potrebno nam je, da se s temi silami pomirimo in sprijaznimo, da črpamo iz njih, a jim vendar ne podležemo in da si ne ustvarimo iz njih kaotične zmesi, ampak tvorno sintezo, ki nam bo omogočala gojiti svoje sposobnosti in svoje nade. Ta naloga pa često presega naše moči.

Jasno se je pokazala težnja, da se razbistri ta duševni vrtinec, v t. z. bojih za orijentacijo, ko ni našel dovolj priznanja Masarykov program kulturne sinteze, ampak so rajši verjeli raznim prerokom, ki so priporočali naslanjanje na angleško, francosko ali nemško kulturo, na slovansko pa večinoma pozabili. Toda ti boji niso rešili našega perečega vprašanja, kaj je kulturna naloga našega naroda in kako duhovno poslanstvo ima v svetu. Pri tej priliki pa se je pokazalo, da treba iti globlje in da moramo imeti najprej jasno stališče glede splošnih in zadnjih vprašanj, glede

narodne tradicije in onega vprašanja, od katerega je navsezadnje največ odvisno, glede verstva. V tem oziru še dosedaj nimamo mož, ki bi nam mogli kazati pot. Zakaj naša narodna preteklost ni mrtva. Živa je svetovaclavska ideja; živ duh češke reformacije; živa je še sedaj dediščina češkega baroka. Od dobe narodnega preporoda, ki ima tudi svojo tradicijo, se je rodilo mnogo duševnih gibanj, ki so dajala narodu gotovo smer. Slovanska ideja, narodno-liberalna ideja, kozmopolitična ideja, reformačno-realistična ideja in druge so vtisnile našemu narodu svoj pečat. A danes, v dobi razčiščevanja in očiščevanja nas davi težina naloge, katera zahteva sintezo domačih tradicij s sintezo tujih vplivov. Toda jere-mijade niso program. Če pa prva leta svobode niso prinesla rešitve teh težavnih perečih vprašanj, pa so razen zmešnjav, ki so zasegle vso Evropo, prinesle vsaj razčiščevanje.

Ni majhno število teh, ki so pričakovali bujen razcvet nacionalnega duha v povojni književnosti, a vsi so doživeli razočaranje. Zakaj najlepše se je razvil narodni duh v dobi tesnobe in upov ob svetovni vojni (Theer, Sova, Krička, Toman, Medek). Povojna nacionalna tvorba se niti zdaleka ne more meriti z domoljubnimi epohami prejšnjih dob. Mnogo zaostaja za češkim in slovanskim nacionalizmom pred l. 1848 in za bojevito smelostjo Ruchovcov (glavno Sládek), ki so nastopili po padu Bachovega absolutizma, kakor tudi v dobi zopet oživiljenega strastnega hrepenenja po svobodi v 80 tih in 90 tih letih, ko Svatopluk Čech s svojimi »Pesmimi sužnja« in Sládek s svojimi »Českimi soneti« razpihujeta narodno zavest in energijo, ko se Jaroslav Vrchlický začasno približa doslednemu patriotizmu Eliške Krasnohorske, ko Neruda kot svoj labodji spev izroči svojemu narodu koralne »Petkove speve« in iz mlajše generacije hiliastični Sova in trpkí, pod krinko posmeha trpeči Machar spodbujata svoje ljudstvo k junaštvu, nepopustljivosti in bojeviti dejavnosti.

A tudi vznešena in vobče klasična tvorba je v prvem desetletju svobode dosti siromašna. Zlata doba moderne češkoslovaške književnosti ni nastopila. Vzroki za to tičijo predvsem v potrebi, da se nujno rešijo važna vprašanja javnega in praktičnega življenja, radi česar se je mnogo kulturnih delavcev iz idealnih nagibov posvetilo politiki. Zato treba mnogo prej kot sedanjo smatrati za zlato dobo modernega češkoslovaškega slovstva zadnjo desetino preteklega stoletja, ko si je nekoliko generacij podajalo roke.

Od Majovcev se od starejših čuje pesem Heyduka, Neruda izreka svojo zadnjo besedo, a od mlajših pošilja Svatopluk Čech med narod svoje nacionalne in globoko meditativne lirične zbirke in snuje veliko dramatično pesem »Rogač na Sionu«. Lumirovci se sicer umikajo mlajšim, vendar pa se častno bore za palmovo vejico; Vrchlický nadaljuje svojo epopejo človeštva in spleta nov venec zbirk liričnih pesmi. J. V. Sládek, ki še danes ni pravilno ocenjen, se javlja v tej dobi s svojo poezijo, kjer nadaljuje samoniklo v smeri tako dolgo pozabljenega Čelakovskega in

izdaja nežne otroške pesmi in zbirke svoje disciplinirane in severnjaško čiste lirike. Prevede skoraj celega Shakespearea in presaja na češka tla Burnse-a, Coleridge-a in Mickiewicza. Tretji Lumirovec, Julius Zeyer, snuje svojo mogočno Karolinsko epopejo in se udejstvuje tudi v prozi.

Na Slovaškem pokloni Svetozar Hurban Vajansky svojemu ljudstvu bogato knjigo Verzov, a Hviezdoslav, najrazkošnejši plod slovaške književnosti, izdaja celo desetletje svoje Zbrane spise, kjer se odlikujejo zlasti soneti in svetopisemske pesnitve (Rahela, Kajn, Salomonov san).

V tej dobi razvije svoje sveže sile tudi t. z. generacija 90 tih let. A. Sova doživlja svoje realistične prvence, se utaplja v reflekske in opaja v impresionizmu, ki doseže v njem vrhunec ter prispe l. 1900. k živemu simbolizmu v zbirki »Še enkrat se bomo vrnili«. J. S. Machar nadaljuje v svoji liriki, se zamišlja ob narodni usodi in mrevari nasprotnike z jedkim sarkazmom. Otokar Březina, najsilnejši in najgloblji talent te generacije, je omejil svoje delovanje ravno na to desetletje. L. 1895 izidejo njegove »Tajne daljave«, a l. 1901 doseže svoj vrhunec njegova muza v proški zbirki »Roke«.

V tem desetletju se oglasi mnogo nadarjenih literatov mlajše generacije kakor n. pr.: V. Dyk, J. Karasek ze Lvovic, K. Hlaváček, J. Opolský, S. K. Neumann, K. Torman, O. Theer, Fr. Šrámek, K. Dvořák i. dr.

Če še upoštevamo, da so v tej dobi delovali vodivni možje in kritiki kakor T. G. Masaryk, F. X. Šalda i. dr. in če upoštevamo ves njen kulturni aktivizem, potem ta doba gotovo zasluži ime zlatega desetletja češkoslovaške literature.

* * *

Pri pisanju pregleda češkoslovaške povojne književnosti bi se moglo uporabiti mnogo metod. Najprimernejša se mi zdi tista, ki kaže, kako so tvorne sile raznih naših literarnih generacij tvorno posegale v povojno kulturno življenje.

Majovci. — Od generacije Majovcev, ki je koncem 60 ih let preteklega stoletja pri nas prva izobesila prapor kozmopolitizma, je doživel državno neodvisnost samo A d o l f H e y d u k, najmanje kozmopolitični član te generacije. Umrl je l. 1925. kot 87 letni starček. Kot pesnik za povojno književnost nima več pomena, čeravno nadaljuje svoje zgodovinske epske pesnitve.

Ruchovci. — Veliko starost je doživelo mnogo pisateljev, ki so se oklenili domače zemlje in tvorili v narodnem duhu. V dobi svojega razmaha so se zbirali okrog »Rucha«, »Osvěte« in drugih revij. Med sedaj še živečimi je najstarejši A n t a l S t a š e k (rojen l. 1845.), ki je preživel plodovit razvoj od byronizma k realizmu; češkemu narodu poklanja po vojni svoje spomine. Prav tako je zapustila obširne spomine pesnica E l i š k a K r a s n o h o r s k a (umrla l. 1926.), ki se je v nemirnih povojnih letih obrnila na svoj narod z apelom v vezani besedi.

H v i e z d o s l a v, v katerem so se za Slovake uresničile težnje Sv. Čecha in Jar. Vrchlickega, je pozdravil osvojenje in zedinjenje obeh na-

rodnih vej s prisrčnimi in ganljivimi pesmimi, ki jih preveva upanje, da se jezikovno zopet združijo Čehi in Slovaki. Hviezdoslav je umrl l. 1921. Njegova vojna poezija je izšla l. 1919. pod naslovom Krvavi soneti. Tik pred smrtjo je še izdal pesniško zbirko Lira. Najboljši njegov učenec je Martin S l a d k o v i č o v; njegove ode in pesmi prešinja vroč ogenj krščanstva.

Temeljiti in pri tem od navdušenja kipeči zgodovinski romanopisec A l o j z J i r á s e k je postal v svetovni vojni voditelj narodnih književnikov, ki so se obračali na narod s strastnimi publicističnimi in govorniškimi apeli, a tudi z mogočnimi umetninami. Jirásek je doživel narodno svobodo, po kateri je prav tako bolešno koprnel kakor Sv. Čech in J. V. Sládek, ki sta legla prej v grob. Ni pa mu bilo dano, da bi osrečeval osvobojeni narod s tako lepimi in veličastnimi deli kakor je »Temno«, ki je izšlo za časa svetovne vojne. Vsled prenapornega dela trpi na zavratni boleznini in radi tega ni mogel razen manjših črtic in spominov ustvariti nobenega večjega dela več.

Samo dve leti mlajši J o Ź e f H o l e č e k (rojen l. 1853.) je dočkal osvobojenje svoje domovine in svojega ljubljene slovanstva s polno življenjsko silo. Njegova obsežna in globoka epopeja južnočeškega kmetskega življenja »Naši«, ki je izšla pred vojno, ni izčrpala njegovih pisateljskih sposobnosti. Sedaj nam nazorno razgrinja pred naše oči junaško zgodovino južnih Slovanov. Na temelju bogatih motivov in inspiracij ter dobrega poznanja jugoslovanske zgodovine in jugoslovanskih razmer je izdal l. 1922. svoj veliki epos »Sokolovič«, ki ga preveva kristalno čista ljubezen do bratskega slovanskega naroda. Značilna je Holečkova doslednost. V dobi, ki je že davno takorekoč pozabila na epiko, prihaja z obsežnim delom velike umetniške vrednosti v epski obliki. Holeček velja danes za literarno-kulturnega voditelja češkoslovaškega agrarnega gibanja.

Popolnoma brez vseh junaških potez so dela njegovega sovrstnika I g n a c a H e r r m a n n a, ki je tip veselega, dovtipnega, malomeščansko klepetuljavega pripovednika. Po prevratu je izdal svoje zanimive in pestre spomine na staro Prago pod naslovom »Pred petdesetimi leti«.

Jiráskov tovariš v življenju in tudi v delovanju, K a r e l V a c l a v R a i s je po večletnem bolehanju umrl l. 1927. Njegove prisrčne in žalostne podobe so dosegle svoj vrhunec v njegovem najobširnejšem delu, ki je izšlo po prevratu pod naslovom »O izgubljenem čevljarju«.

Lumirovci. — Kakor »Majovci« so tudi »Lumirovci« sprejeli v svoj program kozmopolitizem, vendar pa so posamezni člani teh skupin doživeli narodno neodvisnost. Za Lumirovce je to F r. H e r i t e s, ki opazuje posebno vesele in temne strani življenja. Po l. 1918. se javlja redko s slikami iz uradniškega življenja.

Z značnim številom vstopajo v dobo osvobojenja pesniki, ki so epigoni Lumira, posebno Vrchlickega in Sládka ali pa učenci Sv. Čecha. Borecký in J. Kvapil sta med njimi že davno obmolknila. Med ostalimi učenci Vrchlickega se opaža, da so v svojem povojnem delovanju posnemali

Vrchlickega bolj po tehnični, Sládka pa bolj po idejni strani. Anton Klášterský hodi po Sládovih stopinjah v svoji ljubezni do rodne grude. Po prevratu je izdal ganljive pesmi v strogo nacionalnem duhu. V spoznavanju slovanskih književnosti, posebno poljske, hodita za Sládkom Fr. Kvapil in Jan Rokyta. V slogu poljskih romantikov je Fr. Kvapil pozdravil osvobojenje s »Psalmi sedanjosti«, Jan Rokyta pa s »Pesnimi osvobojenega sužnja«. Svojih teženj, da bi postala popularna ljudska pesnika, nista mogla uresničiti. Jan Rokyta se je prav tako neuspešno trudil, da bi postal pesnik češke reformacije. Opeva razne njene epohe in dogodke v formalno dovršenih pesniških zbirkah, ki pa jim manjka polet. Fr. Tábořský je izdal v prvih dneh svobode »Alelujo«, pesniško proslavljanje Husa. Kakor Tábořský je precej pod ruskim vplivom tudi Karel Leger. Svoje pesniške sile poskuša v povedki v verzih, v elegični liriki in zgodovinskem romanu, toda njegovo mesto ni med najboljšimi. Dosledni epigon Sládka in Sv. Čecha je F. S. Procházká, ki goji alegorično, zgodovinsko in politično poezijo.

Katoliška moderna. — V precejšnji zmešnjavi je doživela novo dobo tako zvana »Katoliška moderna«. Njen odlični predstavnik Ksaver Dvořák, pesnik navdušenih pesmi in kontemplacij, se je udeležil upornega gibanja med katoliško duhovščino, toda ni šel tako daleč kakor ostali njegovi tovariši, ki so se odcepili od katoliške Cerkve. Najživahnejši duh katoliške moderne, Karel Dostál-Lutinov, priznan prevajavec in pesnik, je imel v zedinjeni domovini težavno stališče. Hudo so mu zamerili njegovo dinastično zvestobo v vojni dobi. Odrekli so se ga zato celo kulturni delavci iz mladega katoliškega pokolenja. Pozabljen je umrl leta 1923. Kot pesnik je že davno utihnil Zigmund Bouška, duhovnik iz benediktinskega reda, ki ima več zaslug v prevodni ko originalni poeziji. Znatno pozornost vzbuja Jakob Deml, katoliški duhovnik iz južnega dela Moravske. Njegovo umetniško stremljenje se uveljavlja v pesniški prozi. V mističnem zanosu in v nežni ljubezni do neznatnih stvari se često približuje duhu sv. Frančiška Asiškega.

Generacija devetdesetih let. — V tako zvani generaciji devetdesetih let se odlikuje Anton Sova po svoji večni pesniški mladosti. S polno pravico je nazval svojo zbirko iz leta 1921. »Pesnikova pomlad«. Vojna leta so vzbudila v njem »Speve doma«, veličastno poezijo orgel in zvonov. Leta 1920. je izdal Sova v eni knjigi cikla »Krvaveče bratstvo« in »Jutranja in večerna razmišljanja«, kjer opravlja Sova svoje apostolsko poslanstvo. Vrste se tu pesmi hvaležnosti in bojazni, opominov in spodbud. V Razmišljanjih se Sova utopi v svojo notranjost. V »Pesmih nesebičnega srca« se zlivata v enoto subjektivna in vzgojnokolektivna poezija. S svojo ponižnostjo, s tiho in radostno vdanostjo ter življenjem v duše vseh ljudi hoče Sova vse človeštvo voditi k višjemu in čistemu življenju, k službi evangeliju. Svojo subjektivnost bolj poudarja v svoji zadnji zbirki »Drzna ljubezen«, kjer oživlja mnogo nežnih, slikovitih in

živih spominov na svoj rodni kraj na južnem Češkem, ki mu je Sova posvetil že toliko svojih pesmi. A. Sova je ponos modernega češkega pesništva. V sebi je zлил realistične in patetične, impresionistične in simbolistične sestavine v organično enoto višjega pesniškega ustvarjanja.

Sovin rojak Otokar Březina je ostal tudi po svetovni vojni v svojem samotarskem zatišju. Odbil je visoke časti in mesto vseučiliškega profesorja, državno nagrado 100.000 Kč je poklonil pisateljskemu društvu in se mirno dalje vdaja svojemu mističnemu razmišljanju. Lansko leto je izdal samo tiste svoje pesmi, ki jih prej ni objavil v svojih zbirkah, in mistični traktat »Sedanjost«. Vendar pa je Březina še pesnikoval prav do svoje smrti letos in le njegova ostra avtokritika mu je branila, da bi izdal svoje plodove.

Najpopularnejši književnik generacije devetdesetih let je J. S. Machar, ki je s svojega osamelega bivališča na Dunaju mnogo let odločilno posegal v češko narodno življenje. Po vojni je postal generalni nadzornik čsl. armade in obmolnil. Mnogim ga je bilo žal. Še večje pomilovanje pa se jim je moralo vzbuditi, ko je po svoji vrnitvi v civilno življenje izdal nekoliko zbirk, ki so jasno dokazale končnoveljavni polom Macharjeve poezije. Več pozornosti je vzbudila knjiga »Tristium Praga«, ki se zdaleka ne more primerjati njegovim globoko doživetim pesmim v »Tristium Vindobona«. V »Tristium Praga« se meša strah za narodno bodočnost s surovim cinizmom; glede vsebine kakor tudi oblike je ta zbirka prava puščava. Še globlji padeč Macharjeve muze nam dokazujejo »Križišča«, ki naj bi bila zbirka lirskih pesmi; naj so pesmi nasladne ali trpke, vedno so popolnoma neužitne. J. S. Machar je v zadnjih letih izdal tudi več knjig svojih spominov, deloma bistrih in dobrodošlih, deloma klepetuljavih in nepotrebnih. Macharjeva dela treba dati zopet na rešet; sedaj pač več ni treba dokazovati, da so tega voltairskega cinika v predvojni dobi mnogo precenjevali. Njegova dela zaslužijo tim strožje sodbe, čim višje veljavo so si pridobile njegove zbirke, kakor n. pr. »Golgota« na začetku našega stoletja.

Izredno prosvetljen, neizprosno oster, nikdar dosledni kritik generacije devetdesetih let, F. X. Šalda, se živahno uveljavlja tudi v naši dobi. Mlado generacijo je bolj spodbujal kot vodil. Šalda se zelo boji staranja. Je to pri njem solnessovska poteza, a celotni pregled njegove delavnosti ne dokazuje solnessovskega propadanja. Z obsežno in vsestransko kritiko se ne zadovoljuje; zato se je poskušal v raznih književnih vrstah. V vojnem času je napisal velik roman »Delavci in božje lutke«, v prvih povojnih letih je dozorel v nežnega lirika v zbirki »Drevo bolesti«, ki jo je posvetil isti svoji mrtvi »prijateljici« pesnikinji kakor essay »In memoriam Ružene Svobodove«. Najbolj pa se Šalda udejstvuje v zadnjem času v dramati. Dal nam je socialno utopijo »Ljudske množice«, »Dete« z visokimi moralnimi vrednotami, in groteskni »Pohod proti smrti«. Šaldovim dramam škodi preveliki intelektualizem, iz katerega izvira shematizacija; vendar pa Šaldi ni mogoče odrekati sposobnosti tudi na tem polju. Šalda

goji tudi essay (o Danteju, Sovi, Masarykovi »Svetovni revoluciji«).

Generacija devetdesetih let je imela tudi številni ženski krog, ki je deloma odgovarjal Šaldovim umetniškimi zahtevam, deloma pa je bil pod vplivom evropskega realizma. Najmanj realističnih potez ima Šaldova prijateljica Ružena Svobodova. V novo ero je vstopila z izčrpanimi silami radi prepožrtvovalne delavnosti pri vojnem dobrodelnem društvu »Češko srce«, ki je skrbelo za češko deco. Napisala je še svoje otroške spomine, pot na jug pa jo je inspirirala za skice »Barve Jugoslavije«. Zapustila je nedokončan roman »Iremski vrt«. Veliko hrepenenje po očiščenju, odrešenju in zboljšanju človeka je gibalna sila tega romana. Svobodova je bila preveč komplicirano bitje, da bi jo mogli uvrstiti med novoromantike, kakor bi radi nekateri. Njena težnja je bila prikrčiti si pot od moderne kompliciranosti k čisti naivnosti novega gledanja.

Pod precejšnjim vplivom R. Svobodove je malo mlajša Božena Benešova. V reflektoričnem osvetljevanju človeške notranjosti in v svojem teženju po tipizaciji (zlasti v romanu »Človek« iz leta 1920) se strinja s Svobodovo. Vendar pa je Benešova mnogo bližja poglobljenemu realizmu in tudi njeno нравno teženje je mnogo jasnejše ko pri Svobodovi. Vzrok te razlike je v zvezi z dejstvom, da je Benešova bolj radikalna in demokratična narava, dočim Svobodova obožuje aristokratske čednosti. Benešova je izdala leta 1926. prvi del svoje vojne trilogije »Udarec«, ki mnogo obeta.

Ostale pisateljice te generacije so še bližje realizmu, z začetkom sentimentalnosti ali patosa. Leta 1927. umrla Gabrijele Preissova, ki je pisala tudi iz življenja koroških Slovencev, se je že davno izčrpala. Velika feministka Božena Vikova-Kuneticka je od realizma in romanopisja zajadrila v politiko.

Realisti in naturalisti. — Bolj so ostali zvesti realizmu in sorodnim smerem možje. Med njimi se je povzpel najvišje ravno v vojni in povojni dobi Karel Matej Čapek-Chod, mračen naturalist z romantičnimi nagnjenji in s čisto vročo željo po očiščenju. Največje delo Čapka-Choda je roman »Jindrovi« iz leta 1920. Dejanje tega romana zasega svetovno vojno in dosega vrhunec ravno v njenem koncu. V njem je Čapek-Chod končnoveljavno premagal brezupni determinizem. V vojnih novelah »Ad hoc« je pokazal svoje globoke dušeslovne sposobnosti. Sledil je roman »Viljem Rozkoč«, a zadnje njegovo delo je roman »Řešany«, kjer opisuje življenje slikarja; to življenje je razvoj, ki stremi po preroditvi, a vendar se človek včasih valja v blatu. Ta dva nasprotja se stalno borita v delih Čapka-Choda. Ta pesnik modernega patricijskega in predmestnega praškega življenja je umrl leta 1927.

V svoji plodovitosti še ne kaže znakov starosti F. X. Svoboda. Svoje junake zajema iz mestnega življenja in jim pusti nastopati samo v mestih. Goji posebno socialni roman. Njegov okoreli realizem z dodatkom sentimentalizma in surovega materializma vedno dokazuje njegovo idejno plitkost.

Alojz Mrštík, slikovito realistični kronikar kmetskega življenja, ni ustvaril od zedinjenja do svoje smrti leta 1925. več nobene vrednote.

Henrik Simon Baar, katoliški duhovnik, je nazorno slikal življenje na fari. Nekateri njegovi romani iz južnočeškega življenja so nekoliko podobni Holečkovim delom. V naši dobi je opozoril na sebe s svojo veličastno trilogijo, ki se odigrava v predmarčni in marčni dobi: »Gospa komisarka«, »Oseminštiridesetniki« (Osmatryřicátníci) in »Gozdovi«. Glavni junak v »Gozdovih« je češka pisateljica Božena Němcova, ki je preživela nekaj časa v južnočeških krajih.

Naturalizem skuša premagati Elgar Sokol, organizator moravskih književnikov. Ima mnogo misli in sredstev, a malo za ustvarjanje potrebne discipline.

Humoristična književnost sama zase ni bila v češki književnosti nikdar bogata; razvijala se je navadno le v zvezi s satiro in karikaturjo. Zato zavzema tem častnejše mesto Franta Župan, ki je nedavno dokončal v prostonarodnem duhu prirodoepis »Izprijenega Jožeka« (Pepánek nez-dara).

Slovaški realisti. — Tudi na Slovaškem se je ukoreninil realizem, čeravno je bil tam boj proti romantizmu zelo težek. Voditelj slovaškega realizma je bil Martin Kukučín. Daljšo dobo je bil zdravnik na otoku Braču, nato pa je živel v južni Ameriki. Snov za svoje romane črpa iz slovaškega ali jugoslovanskega življenja. V svojem najboljšem romanu rešuje z velikim razumevanjem socialnih razmer problem jugoslovanskih izseljencev v Južni Ameriki. Kukučínov učenec je Jožef Gregor-Tajovský. Njegova dela razodevajo velike psihološke sposobnosti in imajo vzgojno tendenco. Po prevratu nadaljuje v dramatik. Največji uspeh med njegovimi novjšimi deli je doživela »Smrt Ďurka Langsfelda«, kjer povečuje slovaškega narodnega mučenika iz dobe vstaje leta 1848. Njegova žena Hana Gregorova je znana slovaška pripovednica, ki se v svojih realističnih novelah rada vdaja melanholiji. Od starejših žen realistične smeri še pridno piše Timrava, ki se s pravim imenom imenuje Božena Slánčiková. Tudi Timrava piše z vzgojnim namenom, s svojim finim in nesentimentalnim razumevanjem dekliške duše se približuje B. Benešovi. Realizem mešajo s preživelo romantično sentimentalnostjo E. M. Šoltésová, T. Vansová in L. Podjavorinská.

Masarykov realizem. — Neodvisno od leposlovnega realizma se je razvijal masarykovski realizem, čigar smernice imajo predvsem etične cilje. Masaryk sam se je uveljavljal kot literarni kritik. Nastopal je proti patriotični romantični sentimentalnosti, napadal eklekticizem Jaroslava Vrchlickega in pobijal slabotni kozmopolitizem. Masarykovi estetični nazori so bili šele nedavno ocenjeni. Pod Masarykovim vplivom se je razvijal Jan Herben, bistroumni urednik predvojne realistične revije »Čas«. Med njegovimi leposlovnimi deli ima trajno veljavo romanova kronika iz moravskoslovaškega življenja »Do tretjega in četrtega pokolenja« iz leta 1893. Po vojni se je

posvetil politiki. Realistični romanopisec v Masarykovem duhu bi rad bil J o ž e f L a i c h t e r, toda njegova dela so brez vsake umetniške vrednosti. Mnogo bolj nadarjen je K a r e l S c h e i n - p f l u g; moč njegovega peresa je v psihologični prozi.

Dekadenca. — Pokolenje, ki se je javilo po generaciji devetdesetih let, ni razvilo tako vsestranske delavnosti in tudi nima enotnega znaka. Proti Vrchlickemu ne kaže odpora; nekateri izmed njih, kakor Dyk in Hilbert, se celo bore za njegovo veljavo. V veliki večini živi ta generacija od negacij.

Razmeroma najmanj destruktivnosti ima v svojih delih romanopisec in dramatik J a r o s l a v H i l b e r t. Njegova zasluga je, da je vzbudil v češki književnosti ob začetku našega stoletja veliko zanimanje za zgodovinsko dramo. Med svetovno vojno je napisal nekaj plitkih dram iz sodobnega življenja. Po prevratu pa se je dvignil precej visoko v »Drugem bregu« in »Praporu ljudstva«. V teh dramah se bavi s češkimi povojnimi razmerami in poudarja važnost verstva. Vobče je Hilbert enostranski duh, ki nima jasnosti v zadnjih vprašanih življenja.

Predvsem dramo goji J a r o s l a v M a r i a, a važnejši je kot romanopisec. S svojimi dekadentnimi nagnjenji je za svoje pokolenje mnogo bolj značilen kot Hilbert. V svojih romanih je obdelal zelo svojevoljno stare romantične snovi, a deloma tudi sodobno življenje. Kritika je ugodno sprejela njegovo trilogijo iz življenja sodnika, zlasti zadnji del »Veljava in meč«. Vedno pa je Jaroslav Maria kronikar in fantast. V spolnih zadevah ne pozna etosa, da, celo niti takta.

Jaroslav Maria se sicer prišteva k dekadenci, ima pa tudi mnogo posebnosti grobega naturalizma. Tipični predstavnik dekadence je J u r i j K a r á s e k z e L v o v i c. V njegovih delih najdemo mnogo obupne osamelosti in sanjavosti, Karásek izredno mnogo piše. V zadnjem desetletju je izdal celo vrsto knjig, kjer se v čudni mešanici prepletajo legendarne, umetniškozgodovinske, mistične, okultne, senzačne in perverzne sestavine. Poskušal se je udejstvovati razen v romanu, drami in pesništvu tudi v kritiki, kjer ima večji pomen kot interpret tujih književnosti nego kot sodnik in vzgojitelj domačih književnikov.

V dekadentni in simbolistični smeri deluje pesnik in novelist J a n O p o l s k y, ki posveča skrbno pozornost zlasti obliki.

Zelo je slovel S. K. N e u m a n n. Nikdo ni širil svojih dekadentnih in nihilističnih načel tako izzivalno kakor ravno Neumann. Zadnje desetletje utira pot tako zvani civilizačni poeziji, ki odmeva iz njegovih »Novih spevov«. Nekaj časa se je popolnoma posvetil komunizmu. V tem duhu je izdal »Rdeče speve«, ki pa jim manjka pesniški polet. Kakor Macharja so tudi Neumanna mnogo precenjevali. Neumann je vplival z vodopadi šumečih izrazov, ki je z njimi preglušil in zakril svojo notranjo temo in praznoto.

Življenjska nestalnost in potepuško prokletstvo sta dolgo prevladovali v pesmih K a r l a T o m a n a. Izbiral je med domovino in anarhijo,

dokler ga ni svetovna vojna očistila in mu priklicala iz duše pesmi domačega zatišja. Tedaj je Toman spregovoril s svojimi »Meseci«, ki so klasični izraz narodne bolesti, volje in narodnih želja. Toman ob svojem zenitu ni obmolknil kakor Březina. Leta 1926. nas je osrečil s Stoletnim kalendarjem, kjer odmevajo glasovi iz Provence. Toman je mojster jedrnate besede. Njegov slog je zgoščen do najvišje mere in njegovi izrazi so lakonični. Kljub temu pa donijo iz njegovih pesmi najlepše melodije čiste lirike. Vrchlický je dal češkemu verzu virtuoznost, Sova živahnost, Toman pa kristalnost.

Podobno kot Toman se je boril O t a k a r T h e e r. Umrl je sicer pred koncem vojne, toda njegova zadnja dela so izšla že v osvobojeni domovini. Mogočen vtis je napravila njegova titanska drama »Faeton« in pesniška zbirka »Kljub vsemu«, kjer izraža nezlomljivo vero v silo rodne zemlje.

Na Slovaškem se je boril za zmago nad negacijo I v a n K r a s k o. Toda v nasprotju s češkimi pesniki je bila njegova negacija bolj bolesta kot rušča. Komaj si je Krasko priboril pot k svetlobi, je obmolknil na veliko škodo slovaške lirike.

Manj globok je J a n k o J e s e n s k ý. Dovršena oblika in vrelo čuvstvo odlikuje tega slovaškega pesnika. Piše tudi povesti. V njegovih delih se razodeva vpliv njegovega življenja v Rusiji in češkoslovaških legijah, zlasti v zbirki »Iz ujetništva«.

Impresionizem. — Bojevito je nastopil v naši književnosti impresionizem. Že mnoge člane »generacije devetdesetih let« je privlačil. Njegov čar je deloma inspiriral Sova in R. Svobodovo.

Impresionizem v romanu je dosegel mojstrsko dovršenost v K a r l u S e z i m i. V njegovih prvih delih prevladujejo vplivi dekadence. V povojni dobi se v romanih Karla Sezime zrcali sveži impresionizem, zlasti v »Divjem elementu« iz leta 1924. in v »Godbi samote« iz leta 1927. Sezima je mojster stila in analize. Važna je njegova beseda tudi v kritiki.

Najbolj sugestivni impresionizem je razvil v svoji duši F r a n j a Š r á m e k.¹ Divji anarhizem se v njem spaja s prisrčno ljubkostjo. Šrámek je vedno pretežno lirik. Njegovi plodovi so fluidum, a nikdar konstrukcija. Franja Šrámek je eden izmed najfinejših pesnikov nagona. Erotičnost slavi kot središče, temelj in cilj življenja. Zato označujejo njegovo smer z izrazom vitalizem. Ta smer je radostna, ali več del Franje Šramka dokazuje, da je ta radost samo kipenje na površini, ki zakriva temno praznino nihilizma. Tak vtis napravi zlasti socialni roman »Telo«, ki je izšel leta 1919. S sladko trpkostjo opisuje v njem čar in siromašnost animalnosti, ki Franji Šrámku napolnjuje celi svet. Njegova plodovitost se vedno stopnjuje. Razen nekaj knjig proze s socialnimi in vojaškimi motivi je izdal tudi več dram v

¹ Njegovo ime je vedno tako tesno spojeno s primkom kakor n. pr. pri Ivanu Cankarju in zato ni umestno prevajati ga. Saj tudi Čehi Ivana Cankarja niso prekrstili v Jana Cankarja. — Op. prev.

grobem naturalističnem duhu. V zadnjem času je zopet oživela njegova lirika. Človeška narava mu je božanstvo, ki ga časti v vsem svojem udejstvanju. Toda Franja Šrámek čuti jasno, da to božanstvo ne more zadovoljiti njegovega duha. Zato išče utehe v senzualističnem subjektivizmu. Sta to dva bogova mlade povojne generacije.

Pod impresionističnimi vplivi je ustvarjal Rudolf Těsnohlídek. Tudi iz njegovih del se vidi njegova velika ljubezen do severnih literatur. Iz njegovih pesmi izžareva iskrena milina. Nekoliko bizarni so njegovi romani iz brnenskega življenja, zlasti utopistična »Zelena vrba«. Těsnohlídek je umrl tragične smrti leta 1928.

Impresionizem ima tudi svoje antipode. To so pesniki, ki se izredno zanimajo za sedanost in njene probleme in radi uporabljajo bojevite izraze. Med nje treba prištevati predvsem Viktorja Dyka. Njegovi prvenci so izzveneli v ironijo in suhoparno refleksijo. Dozorel je v vojnem času, ko je posvetil svojo poezijo svoji domovini z zbirkami: »Lahki in težki koraki«, »Ali«, »Okno« in »Zadnje leto«. Svoje povojne pesmi je izdal v zbirki »Ob poti«. Njegovi zadnji knjigi proze »Moj prijatelj Čehona« in »Habakukovi prsti« izvrstno opisujeta predvojno otročjo psihologijo. Veliko pozornost na polju dramske književnosti je vzbudila njegova »Revolučna trilogija«. Dyk je jak intelekt, ki ima mnogo mnogo destruktivnih in dekadentnih sestavin. Pesnik jih skuša premagati s svojo močno voljo, a ne vedno z uspehom. V nasprotju z večino sodobnih pesnikov je Viktor Dyk, ki s strogo natančnostjo spoštuje obliko.

Strasten buditelj narodnih sil, ki z grenkim sarkazmom biča narodne slabosti, je Peter Bezruč. Njegovih pesmi je sicer manj ko Dykovih, a so zato tem prisrčnejše in tem bolj polne življenjskih sil. Osvobojenje domovine je prineslo Bezruču težek udarec. Tešinski okraj, kjer je njegovo rodno mesto, ki ga tako strastno ljubi, je samo deloma pod Češkoslovaško, ker so polovico vzeli Poljaki. Peter Bezruč, ki je zelo nežna in sramežljiva narava, je molčal celo vrsto let, odkar so izdali njegov psevdonim. Ni pa ostal v tem oziru dosleden in je vendar napisal nekaj pesmi, kjer se je prejšnja trpkost umaknila radostnejšemu razpoloženju.

Novi naturalisti. — Generacija prej imenovana Čapka-Choda ni zadostovala, da bi se izčrpal v češki književnosti naturalizem. Tudi poznejša pokolenja, celo najmlajši, se vračajo k njemu. Helena Malířová se je opredelila za komunizem, Ana Marija Tilschová pa za socializem. Helena Malířová je novelistka razbrzdanega ženstva. Njen anarhizem je naravnost strahovito dosleden. Ana Marija Tilschová skuša s psihologizmom poglobiti naturalizem. V vojni dobi je začela pisati kronike iz praškega meščanskega življenja, kjer opisuje razpadanje izhiranih družin. V zadnjem času je prešla od teh kronik na polje socialnega romana. V romanu »Haldi« sugestivno opisuje napeto ozračje industrijskega mesta Ostrave.

Precejšnje je število novih naturalistov, ki preplavljajo sedanji češki knjižni trg. V ta krog

spada Otmar Schäfer, omejeni in drastični M. B. Böhnel, dolgovezni in cinični Vachek, ki pa ima tudi bolj zdrav in realistični zmisel. J. V. Rosůlek opisuje življenje vojakov v svetovni vojni z njegovo surovostjo in gnusobo. Mnogo naturalističnih znakov ima tudi češki eksotični roman, ki ga gojita Jan Havlasa in Joe Hloucha. (Dalje)

(Iz rokopisa prevel J. Šedivý)

NOVE KNJIGE

SLOVENSKO SLOVSTVO

Francè Bevk: **Znamenja na nebu.** Roman iz XIV. stoletja v treh knjigah: I. Krvavi jezdec, str. 206; II. Škorpijoni zemlje, str. 212; III. Črni bratje in sestre, str. 272. Izdala in založila Goriška Matica v Gorici, 1928 in 1929.

Prva knjiga tega romana, kakor je pisatelj svoje delo označil, se je morala po nekaj tednih vnovič natisniti, tako so te zgodbe, ki prepletajo trpljenje treh tlačanskih rodov na Tolminskem, zajele Goričane. Delo je res pisano za lačne množice, zato je njegov uspeh razumljiv. V umetniškem snovanju te skoraj 700 strani obsegajoče trilogije pa vidimo vrline in slabosti, ki so postale pri Bevku že individualne. Priznati je treba pisateljevo obsežno domišljijo, ki poraja z neutrudljivo asociacijo, brezobzirno in brez pomislekov, danes, ko je primitivni romantični nagib k dogodivščinam preteklih dob docela odmrll. Nепrestano igranje domišljije se v teh povestih mnogokrat prav nič ne meni za pesniško verjetnost in tudi ne za izvirnost — saj avanturistika starih povesti je že zaokrožila svoj register: iskanje bratov in sester, beg pred preganjavci, nenavadne rešitve itd. To staro tehniko je pisatelj skušal na nekem mestu opravičiti kot življenjsko resnično, pa nas za svojo povest ni prepričal. V III. delu na str. 101 je zapisal: »In pripetil se je slučaj, ki se sme zgoditi v življenju stokrat, le v romanih ne. Prav v tistem hipu je prišel po cesti v lunini svetlobi popotnik« itd. Pisatelj je tu pravilno sklepal, a na napačni osnovi, kajti vsa fabulistična osnova zgodbe je zgrešena in se upira današnjemu okusu in estetskim potrebam! Zgodovinsko gradivo, posneto po Rutarju, je dalo pisatelju hvaležno tvarino, ker se je z njo dotaknil velikih dogodkov (beneške vojne, razne šibe božje), ki jih je naša zgodovinska povest izrabila le malo ali še nič. Tudi če pogledamo v epično bistvo te trilogije, ne moremo reči, da bi bilo delo idejno mrtvo in da ne vzbuja ničesar, kar bi današnjega človeka, zlasti domačina, ne genilo: saj za trpljenje in njegov zmisel smo vedno dostopni. Svojo epsko namero je pisatelj tudi sam dodal v epilogu: »V duše je legal mir, še roka oblastnikov je bila tisti čas mehka, božje oko milo in usmiljeno. Ljudje so znali ceniti življenje, ki so ga odkupili s trpljenjem, znali ljubiti zemljo, ki so jo stokrat plačali s krvjo, tisti stari, po svoji žilavosti in življenjski odpornosti občudovanja vredni ljudje, katerih sin si ti, bravec, in jaz, ki sem ti z ljubeznijo ta roman napisal.« (III, 272.) Zaradi tega jedra bi pisatelju marsikaj odpustili, a tembolj moramo poudariti, da je prav z ozirom na to namero delo slabo,

slabo predvsem radi nesmotrnosti dejanja. Dogodki se vlečejo in nizajo v vedno novih variacijah, prav kot v kolportajnem romanu, kjer posamezni snopiči love bravca in mu ne puste do sape. Težko je ugeniti, čemu nam je stari slovenski pogan Izbor? Ali zato, da pomaga Tonišu pri tistih junaških dejanjih, ki s smerjo celote niso v nobeni zvezi? Pogrešamo močno izoblikovanih značajev, ki bi povedali, kaj hočejo. Izrazitejše črte kažeta samo Štefan in Florijan — sicer pa so osebe kljub tolikim dogodkom zavite v meglo, bolj odvisne od svojih osebnih nagnjenj kot uklenjene v nazor o življenju in prešinjene z voljo do cilja. Neupravičeno je pisatelj označil svoje delo z romanom — kajti niti v zgodovinskem niti v idejnem oziru ne moremo dela opravičiti z romanom, kvečjemu v slabem, ljudskem pojmovanju. Za zgodovinsko opravičilo nam je pisatelj podal premalo za tisti čas (o zgodovinski zanesljivosti ne morem soditi — dvomim pa o možnarjih v začetku 14. stoletja), a za idejno sklenjenost imamo preveč nesmotrne romantike in premalo pogleda v človeka in svet. Pisateljev oblikovni nazor je prej pretehtan na učinek, na zanimivost, kakor pa uravnan v izražanje čistih človeških teženj.

Kar se tiče kompozicije, se iz prologa in epiloga razvidi, da je bilo delo prvotno zamišljeno v dveh knjigah in da so »škorpijoni zemlje« izrasli iz srede obeh del. Odtod si tudi lahko razlagamo razvlečenost dejanja. Pisateljev izraz se sicer od knjige do knjige čisti, vendar ne doseže nikjer popolne izravnosti. Vsekakor pa so nekatera mesta taka, da spadajo med prve uspehe naše proze, n. pr. boj z volkovi, prihod kobilic, smrt matere Neže. V celoti pa se zdi, da je Bevk že zapustil tisto izbrano, absolutno umetniško težnjo in se usmeril v hitrega ljudskega pisatelja; toda tu ga nekaj bistveno loči od priznanih ljudskih pisateljev kakor so Finžgar, Detela, Jurčič, Kersnik — to je njegova nestalnost miselnega in oblikovnega nazora. Zdaj ga ujame senzacija, zdaj ga zgrabi problem, v vse se hlastno zakoplje, zaupajoč svoji tvorni sili; premalo pretehta bistvo stvari, da bi zajel njeno večnostno jedro in počakal, da stvar sama izzori. Enako je z njegovim izrazom, ki se pretežno nagiba k ekspresionistični dinamiki in leporečju. Tako je v posameznih mestih — v kolikor so mogla izzoreti — blesteč oblikovavec, v celoti pa ni ravnotežja. V kolikor se da čutiti, Bevk že sam poskuša priti preko svoje prve literarne šole v stvarnost današnjega umetniškega izraza, in prav bi bilo, da jo najde. F. K.

Tavčarjevih Zbranih spisov. III. zvezek. Uredil dr. Ivan Prijatelj. V Ljubljani, 1929. Izdala in založila »Tiskovna zadruga«. Str. XV + 464.

V tem zvezku so obseženi Tavčarjevi pripovedni spisi od leta 1881. do 1886. Na zunaj jih oklepa dvoje važnih literarno-historičnih dogodkov, ki sta več ali manj vplivala na pisateljevo tvornost, to je ustanovitev Ljubljanskega Zvona in Slovana; pri prvem je bil Tavčar soustanovitelj in soizdajatelj, pri drugem soizdajatelj. V tem času so nastale romantično-historične novele *Otok* in *Struga*, *Tiberius Pannonicus*, *Kuzovci*, *Vita vitae meae*, *Janez Solnce* in romantično-realistični sodobni meščanski roman *Mrtva srca* (LZ, 1884). Poslednje delo je urednik izločil očitno zato, ker se mu je zdelo važnejše načelo organične kakor pa docela hi-

storične ureditve. Dr. Prijatelj nam je v svojem uvodu očrtal in razložil pričujoče zgodovinske novele s treh vidikov: s stališča domačega pripovedništva, kakor sta ga bila usmerila Levstik in Jurčič, dalje z ozirom na zapadnoevropsko, predvsem nemško sodobno pripovedništvo in končno s poudarkom Tavčarjeve umetniške individualnosti. V prvi smeri dr. Prijatelj ugotavlja narodno-utilitaristični vidik tedanjega slovenskega slovstva, ko je bila beletrija skoraj edino torišče za propagando sodobnih idej in skoraj edina narodna uteha, in pravi: »Narod, državnopolitično podjarmljen, naj pokaže v spisih svojih pisateljev svojo samobitnost, svoje markantne značaje in postave, varujoče svojo neodvisnost, svoj poseben način življenja, vse to v ta namen, da se vsaj v duševnem kraljestvu literature vzpostavi kot krepak, svoboden in samorasel lik, imajoč pravico do skromnega mesteca na solncu in v družbi in kulturni tekmi drugih narodov.« (Str. I.) Ta poudarek dr. Prijatelja je važen in ima svoj pomen tudi preko Tavčarja, ker nam formulira nalogo literature, kakor so jo bili pri nas primorani sprejeti in so jo odlično vršili vsi naši največji in najkrepkejši tvorci od Prešerna do danes, kar znači neuporabnost *l'art pour l'art* za narod, ki je v borbi. V naslednji točki nam je dr. Prijatelj v širokih obrisih razvil genealogijo sodobnega nemškega romana in novele; tu vidimo tedanji okus in tendenco, ki sta več ali manj posredno vplivala tudi na Tavčarjevo snovanje. V označbi Tavčarjeve umetniške individualnosti nam urednik končno poudarja široki romantičen razmah glavnih oseb in drastično humoristično karikiranje stranskih oseb, T. zmisel za slikovitost v starodavnosti, ob kateri pa nikoli ne zataji svoje demokratične narave. Mi bi dodali: v T. je dvoje estetskih in idejnih nasprotstev, že v moških letih sled tistega Tavčarja, kakršen se je v poznih letih pokazal cel in uravnan: konservativni demokrat.

Blesteči Prijateljev uvod, ki se odlikuje s svežimi in gladkimi formulacijami, vpliva poživljajoče na današnjega bravca, naj si bo katerekoli kategorije, in mu je najboljši vodnik pri branju. Urednikove opombe prinašajo povečini precej široka raziskavanja o tvarini in snovi posameznih del; dragocena so za studij Tavčarjevega beletrističnega snovanja; večinoma je dr. Prijatelj že sam kritično pregledal uporabo avtorjevih virov (zlasti ob noveli »Janez Solnce«) in nam podaja snovno in vsebinsko razlago posameznih mest v tekstu. F. K.

Alojz Gradnik: **Kitajska lirika.** Založba »Jug«. Ljubljana, 1928.

Znanje o vzhodnoazijskih kulturah, zlasti o kitajski in japonski, je v Evropi zelo novega datuma in v glavnem ne sega preko srede 19. stoletja. Brockhaus (Allg. dtsh. Real-Enzykl., IV., 1852, 118 sl.), ki navaja zelo izčrpno starejšo literaturo in prevode, nas dobro pouči o oni slučajnosti in nesistematiki, ki je bila dotlej Evropo seznanjala n. pr. s kitajskim slovstvom in umetnostjo; a razmere tudi poslej niso bile dosti boljše, kljub temu, da je v drugi polovici 19. stoletja Evropa sprejela ogromno množino vzhodnoazijskih umetnostnih in kulturnih spomenikov, in tako je sistematični studij teh stvari započel v bistvu šele v naših dneh. Vendar poznavalcu in ljubitelju, kakor tudi temu in onemu raziskovalcu samemu svojstveno

bogastvo te umetnosti že davno ni bilo več prikrito in so se zato po eni strani njeni produkti umevno smatrali za precejšnje dragocenosti, po drugi se je pa tudi evropski umetnosti, kjer je le-ta stilno-kvalitativno kolidirala z vzhodnoazijsko, nehote jela pripisavati neka odličnost. Spomina vredno je ono mesto pri Wickhoffu (Wien. Genesis, Bln., 1912, 74), kjer se podčrtava kongenijalnost rimske flavijske skulpture s kitajsko in nič manj laskavo ne zvene identične ugotovitve glede nekaterih romantičnih mojstrov, na primer C. D. Friedricha (Pauli, Die Kunst des Klassiz. u. der Rom., Eln., 1925, 93), da drugega ne omenjamo. In to pač ne neupravičeno. Saj bi edinstvena dovršenost, s katero je v kakem kitajskem bronastem vrču, loncu itd. realizirana estetska smotrnost in monumentalnost; ako hočemo več, v kaki sliki, risbi realiziran višek slikovitega gledanja, vselej pa primer estetsko-pomembnega predmeta: saj bi, pravim, to skoraj utegnulo spraviti v zadrego zagovornika zapadne umetnosti v nas. In ne bi bil zadnji med razlogi tipus lirične pesmi, ki ga je izdelala vzhodnoazijska pesniška domišljija.

Gradniku gre zasluga, da nas je s knjigo »Kitajska lirika« prvi v večjem obsegu opozoril na bogastvo kitajske literature. Že v »Padajočih zvezdah« (1916) je bil objavil dvoje pesmi po kitajskih predlogah (Rdeča roža, Zvesta žena) in, sodeč po pričujoči zbirki, je poslej prebil mnogo ur med vzhodnimi poeti. Vendar svojega naslova ta knjiga ne nosi z neomejeno pravico, ker G. ni prevajal po izvornikih, ampak po najrazličnejših evropskih »prevodih« in prepesnitvah (Predg. XXX) in s tem preneha tudi naša pravica, soditi njegove pesmi z vidika točne prestave originala. Saj menda ni treba še posebej razlagati, kaj pomeni tako delo po kopijah prve, druge ali celo tretje roke za notranjo dokumentarčno vrednost in oceno. A naša pravica more biti — po logičnem predudarku seveda — samo še manjša, ako niti sami ne obvladamo jezika originala in se torej ne naslanjamo na edino avtentično mesto, nego po naši subjektivni sodbi na bolj ali manj zveste tuje prenose, kot v našem slučaju; znanje kitajščine pri evropskih literatih se mi zdi nekam zadreg polno. Edini prevod, na katerega bi se smeli nemara vsaj z delnim upravičenjem opreti, je August Pfizmaierja Pe-Lo-Thien (Denkschriften d. k. Akad. d. Wissensch. Wien, Phil.-Hist. Cl. XXXVI, 1888, 1 sl., 211 sl.). Pf. je res da prevajal z učenjaško akribijo in neokretnostjo, toda prednosti so tudi velike; zvestoba do besednega reda, celo do ritma, primitivizem predstav itd. in ne bom zamolčal, da so mi njegovi prevodi ljubši od pesniško bolj dovršenih prenosov kakega Klabunda ali Bethgeja. Za primer naj spodaj postavim Pfizm. prevod pesmi, ki nosi pri G. naslov »Tujka« in ki se dojame povsem moderno; tu pa nekaj števil, v kakem razmerju stoji Gradnikova prepesnitev z Pfizmaierjevimi prevodi, ne da bi seveda hotel z verzi »meriti« umetniško kvaliteto enega ali drugega, saj takoj vidimo, da G. lirični karakter ne prenese dolgih verzov, kot jih ima n. pr. prevod Cesarških davkov pri Pf. in še drugi. Prva št. G., druga Pf.: Jesenski metulj 16, 12; Večnost 7, 24; Zimska noč 16, 16; Cesarški davki 50, 38; Mraz 22, 20; Zima 24, 16; Tujka 24, 16.

Man hört in der Nacht einen singenden Menschen

In der Nacht auf der Papageien-Insel man ankerte,
Des Herbststromes Mond rein und hell.

In dem Nachbarschiff ein singender Mensch war,
Der hervorbrechende Klang konnte machen vor
Kummer vergeh'n.

Der Gesang endend, ward fortgesetzt durch Weinen,
Des Weinens Ton durchdringend, wieder stockend.

Man suchte nach der Stimme, sah diesen Menschen,
Es war ein Weib, deren Angesicht wie Schnee.
Allein, gelehnt an den Mastbaum, sie stand,
Schöne von Anblick, siebzehn bis achtzehn von
Jahren.

In der Nacht die Tränen glichen echten Perlen,
Zu zweien, zu zweien fallend bei dem glänzenden
Mond.

Man fragte, wessen Hauses Weib sie sei,
Gesang und Weinen, warum kalt und schneidend.
Einmal man fragte, einmal sie netzte den Brustlatz,
Sie senkte die Brauen, durchaus sie nicht sprach.

In dem Dorfe weilend, von Kälte gequält

Achtes Jahr, zwölfter Monat,
Fünfter Tag, Snee in Menge,
Bambus, Pistazien sämtlich erfroren.
Und wie viel mehr jenes kleiderlose Volk?
Im Umherblicken zwischen den Dorfdurchgängen
Von zehn Häusern acht bis neun arm.
Der Nordwind scharf wie Schwerter,
Tuch und Fleckseide nicht bedeckt den Leib.
Man nur brennt Stroh, Dornenfeuer,
Traurig sitzend, in der Nacht erwartend den frühen
Morgen.

Man jetzt kennt der grossen Kälte Jahr,
Der Ackersmann noch immer Mühsal, Sorge hat.
Auf mich, wenn man blickt an diesem Tage,
Von der Pflanzenhalle tief ist verdeckt das Tor.
Wolltuch, Pelz überwölbt, Taffettuch verhüllt,
Im Sitzen und Liegen ist es überflüssig warm.
Glücklich zu entkommen dem Hunger, dem Trost,
der Mühsal,

Auch ohne Anstrengen auf Ackerhügeln.
Dies bedenkend, kann ich mich schämen sehr,
Ich frage, was für ein Mensch ich bin.

Pri Gradniku: Zima.

Zato ne gre, da bi na ljubo filološko-kritičnemu pretehtavanju in ugotavljanju ne podčrtali dejstva, da pomeni Kitajska lirika najmočnejšo slovensko liriko zadnjega časa. G. se je sicer spravil prevajati kitajske poete, podal je pa — paradoks ali ne — Padajoče zvezde. Zato je docela pozitivno dejanje in po moji sodbi tudi sicer važno za estetsko-individualno, tvorbeno kvaliteto te antologije. Gradnik pač ne spada med poete, ki se razvijajo »od leve na desno«, ki prično tako, a jenjajo v popolnoma drugačnem stilu, torej sploh, ki se razvijajo, nego je zelo konservativen in glede izrazove topografije naravnost omejen lirik. Prva njegova pesem po tem prav nič ne zaostaja za eno izmed poslednjih, odnosno ne stoji nikjer drugje nego ta, zato pa se tako zvani »razvoj« tu vrši v notranji intenziteti izraza, v tistem

posebnem timbru melodije in elementarnosti liričnega čuvstva, ki postaja pri G. čedalje popolnejše in zrelejše. Na nabroj mestih knjige moremo to nekod naravnost demonično poglobljenost opazovati in z naslado uživati, dasi stoje na liniji Padajočih zvezd (prim. 52¹³ sl., 69¹⁻⁶, 85⁹, 84⁴ itd. itd.). In bila je, sodim, baš ta značaja vzhodnoazijski umetnosti kongenijalna nerazvojenost in elementarnost lirične predstave in čuvstva, ki mu je pokazala pot h kitajski liriki in ki je najboljša garancija, da se bo njegova knjiga prepesnitev še čitala tudi, ko bomo že imeli tekstno-kritično točne prevode po izvornikih. Zakaj na njej leži kot dragocena patina ono, kar je pri lirični pesmi največ in edino vredno: pečat tleče osebnosti, ki je vso snov pretopila in po svoje preognjevala.

Vrsta pesmi, ki bodo šle za trajno v inventar naše lirike, je respektabilna in jalovo početje bi bilo navajanje vsake posebej. Mislim pa, da takih kot so Maščevanje (4), Tožba garde (5), Brezupna prošnja (6) še prav posebej, Rdeča roža (40), Zdravica o tugi (48), Paviljon iz porcelana (54), Na vojsko (67), Jesenski metulj (96), Zvesta žena (122), Mesečina na morju (128) itd. doslej pri nas nismo ravno prepogosto čuli. Tu je zopet enkrat zabrnelo in zazvenelo prav iz dna in zelo malo mi potem pomeni ugotovitev, da to pri G. ni tako, kakor je nemara v originalu in podobno. Glavno je pač, da je tu kitajska predloga oplodila domačo silo in dala umotvor v slovenski liriki. Vsako drugo besedovanje bi bilo odveč in tako tudi očitavanje poedinih v knjigi zastopanih pesniških osebnosti, o čemer se sicer bravec pouči v Predgovoru, prepuščam temu samemu.

Knjigi, katero je po načrtih arh. Serajnika okusno opremila založba »Jug«, je Gradnik pripisal razen Predgovora Pojasnila in Literaturo. Želeti je, da bi G. v drugi izdaji, katero bo verjetno moral kmalu prirediti, marsikaj izpilil in popravil. Tako naj bi zlasti spravil v red verz, misel in stavek, kar je kot estetski postulat precej važno; neugodno namreč vplivajo mesta kot 58, 75, 81, 82 in podobno in lirično nečisto. Opasnost, ki iz tega rezultira, je ritmična proza, ki v sebi nima dovolj akcentov, da bi členila lik; naravno koncizna in kompozicijsko odlična Brezupna prošnja, ki mi je ne samo vzorna nego tudi zagonetna, naj služi G. za tip, kjer ne gre drugače. Ponekod so tudi večje in manjše jezikovne nerodnosti, ki naj bi drugič izostale, n. pr.: 19: jésen — resen; 21: iščem te zjutraj, zvéčer; 44: da razpláté; 64: jutránje; 81: če živ se je vrnil; 116: na papig otoku; 156: zgodilo gorje je, itd. Ali ni škoda marsikaterega mesta, da ga kvari taka zunanja neurenost?

Vprašanje tekstno točnega prevoda kitajske lirike po izvorniku je s to knjigo seveda ostalo odprto kot prej in bo naloga naše prihodnosti, da ga reši. Toda ali se bomo mi, narod misijonarjev, sploh kdaj, četudi v najmanjši meri, seznanili s kulturami zunaj Evrope po lastni roki? Zdi se mi, da bodo morale nastopiti druge sile, ako ne bomo še naprej hoteli zajemati iz virov desete in še slabše vrste. R. L.

Slovinci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Jos. Mal. Znanstvena izdanja »Leonove družbe« v Ljubljani, 1. zvezek. Ljubljana, 1928.

Bilanca slovenstva v prvem desetletju narodno-politične svobode bi lahko nazvali to 776 strani obsežno delo, ki je v 31 člankih zbralo raznolik zgodovinski, spominski in statistični material za najnovejšo slovensko zgodovino. Prva skupina člankov (Korotanec: Naša Koroška — Chronista Sontiacus: Slovenci v Italiji — dr. p. Hugon Bren: Slovenci v inozemstvu) nas seznanja predvsem s preišljenim poudarkom z usodami in trpljenjem Slovencev onkraj naših državnih mej. Naslednji štirje članki (dr. Jos. Jerič: Narodni svet — dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave — dr. Mat. Slavič: Državni prevrat v Mariborski oblasti — Vikt. Andrejka: Razvoj vojaštva in vojni dogodki od prevrata do danes) nam nudijo avtentično, deloma tudi dragoceno memoarno gradivo za zgodovino vloge Slovencev pri likvidaciji Avstrije in pri postanku skupne jugoslovanske države. Vlogo Slovencev v naši notranji politiki nam pojasnjujejo članki: dr. Jos. Hohnjec: O ustavi naše države — dr. M. Natlačen: Oblastne samouprave v Sloveniji — dr. M. Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. Nato sledi dolga serija člankov, napisanih od vodilnih strokovnjakov, ki nam pojasnijo razvoj posameznih upravnih in gospodarskih strok v Sloveniji v tej dobi: uprava (L. Bogataj), pravosodje (M. Škerlj), cerkev (V. Steska), zdravstvo (A. Breclj), socialne zadeve (F. Uratnik), produktivne sile (J. Jovan), združništvo (A. Kralj), denarstvo (I. Slokar), davki (J. Mosestizh), železnice (A. Pregelj), javna dela (Št. Skubic), pošta in brzojav (I. Rozman). Zaključna skupina člankov pa vsebuje kulturno bilanco slovenstva v ožjem zmyslu te besede: rezultate slovenskega znanstva, ki mu je prav to desetletje šele dalo osnovo, je pregledno zbral Fr. Lukman: nesporno je prav znanstvena bilanca izmed najbolj aktivnih. Fr. Koblar je strnil rezultate slovenske literature v članek »Slovenska književnost v zadnjih desetih letih«. Svojo nalogo je rešil zgledno, ko je najprej v kratkem uvodu opredelil svoj nazor o nalogah literarne zgodovine. Njegovo gledanje na problem se opira na pravilno spoznanje, da je pravi književnik kakor pravi umetnik sploh srčno zvezan s svojim narodom. Literarna zgodovina ne sme prezreti zunanjih dogodkov v življenju naroda, ker so važni kot činitelji narodovega duhovnega življenja ter odkriva tudi zlasti tiste sile, ki usmerjajo in organizirajo literarno življenje. Zato se peča K. najprej s splošnim narodnim položajem in vlogi književnikov v njem (n. pr. zanimiva resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta in njena zgodovina), nato z organizacijo književnosti v ti dobi in končno z važnimi pojavi književne produkcije. Jasno očrta predvsem problem narodne, kulturne in umetniške orientacije slovenske povojne literature in njene vidne pojave. Poseben odstavek se peča z odrazom novega narodnega položaja v literaturi; to poglavje je v zvezi z namenom, ki ga knjiga ima, posebno važno. V zadnjem (3.) odstavku pregledno oriše najvažnejše smeri in pojave književne produkcije tega desetletja in se kratko, toda zelo določno dotika glavnih smeri kulturne orientacije in njihovih kvalit. — K. Gantar nam nato nudi pregled slovenskega časopisja po vojni; Fr. Koblar razvoj slovenskega gledališča; M. Marolt likovne umetnosti; Stanko Vurnik glasbenega življenja; N. Velikonja šolstva;

Fr. Erjavec društvenega življenja, M. Pivec pa zaključuje knjigo s kronološkim pregledom glavnih dogodkov tega desetletja.

Med temi članki je za naš interesni krog posebno zanimiv M. Marolta članek »Likovna umetnost pri Slovencih od l. 1918. do 1928.«. Pregled je točen, vendar pa pogrešamo pri njem tistega sistematskega gledanja na vprašanje, ki odlikuje članek o literaturi. Zdi se nam tudi, da pisatelj gleda prepesimistično na povojni rezultat slovenske umetnosti, oziroma na neoporečno ugodni vpliv svobode nanjo. Kljub desorganiziranosti naših umetniških naporov je namreč napredek v splošni umetniški kulturi, v njeni intenzivnosti in v njeni vlogi v življenju tolik, da bi ga bilo treba bolj podčrtati in posebno globlje utemeljiti. Mi smo imeli do vojne pač posamezne umetnike in umetniško gibanje, šele zadnje desetletje pa je položilo temelje slovenski umetniški kulturi.

Slovenci v desetletju 1918—1928 so tako v posameznostih kot v celoti razveseljiv pojav slovenske samozavesti. Ker je v enajstem letu svobode naše notranje politično življenje krenilo radikalno na nova pota, je vrednost te knjige tem večja, ker je postala takoj ob svojem izidu tudi bilanca v življenju slovenskega naroda že zaključene, določno omejene življenjske dobe. Njena historična aktualnost je s tem neprimerno narasla.

Frst.

Dr. Bogumil Vošnjak: **U borbi za ujedinjeno narodnu državu.** Utisci in opažanja iz doba svet-skog rata i stvaranja naše države. Tiskovna zadruga, Ljubljana, Geza Kon v Beogradu, I. V. Vašić, Zagreb, 1928.

Lepo izdelana, v Delniški tiskarni v Ljubljani tiskana knjiga, nam v okviru osebnih doživetij in spominov pisatelja pripoveduje o njegovem delu in o delu jugoslovanske emigracije, posebno Jugoslovanskega odbora, za zedinjeno državo. Razdrobljena je na preko sto majhnih sličic, ki se grupirajo po zgodovinskem redu v oddelke: Od osnivanja Jugoslovanskega odbora do poraza Srbije, — delovanje v Evropi od poraza Srbije do kronanja cesarja Karola, — v borbi in na delu za nove smeri zunanje politike, — Krfska deklaracija, — Wilsonova Amerika in razpad cesarstva.

V ospredju je ves čas pisateljeva miselnost in njegova osebnost; nekateri odstavki so naravnost neposredno doživete dnevniške beležke, drugi, manj številni, so najnujnejše informativni, velik del zavzemajo kratki literarni portreti vodilnih osebnosti, s katerimi se je pisatelj srečeval, drugod zopet so vpleteni državnopravni in diplomatski ekskurzi. Torišče je v prvih dveh delih zapadna Evropa, menjaje Italija, Švica, Francija in Anglija, tretji del ima bolj splošno informativni značaj in pomeni vsebinsko vozelo knjige in kritično točko v zgodovini medvojnega razvoja jugoslovanskega vprašanja, četrti del se peča s krfsko deklaracijo in je za pisateljevo vlogo v svetovni vojni in za jugoslovansko politično zgodovino med vsemi mogoče najbolj važen, peti se peča s pisateljevim delovanjem v Ameriki in z vlogo Amerike v vojni, v delu za mir in posebej v jugoslovanskem vprašanju.

Neoporečna odlika te knjige je živahnost, dnevniška svežost in sem in tja skoraj dramatična napetost,

s katero podaja V. svoje gradivo. V knjigi oživi nekaj tiste svežosti in literarnega obvladanja gradiva, ki se ga spominjamo iz prvih pisateljevih knjig pred več ko 20 leti.

Vsebinsko je knjiga važen donesek k jugoslovanski predvojni politični in diplomatski zgodovini. Mala, rekli bi, elitna Jugoslavija v emigraciji, ki jo srečujemo v teh spominih, kaže vse tiste osnovne napake, ki so postale usodne za naš notranjepolitični razvoj po vojni. Mogoče, da je pisatelj v svojih autotipijah včasih tudi nekoliko enostranski in krivičen — splošna slika tega, kar nosi ime Jugoslovanski odbor in kar je ž njim v zvezi, ni prav preveč razveseljiva. Knjiga naj bi bila obramba emigracije, a postaja v posameznih partijah naravnost njena obtožba. Njen uspeh je nedvomno velik, toda če poznamo razmere, ne more biti niti dejstvo, da je bil kdo član emigracije, niti da je bil član dobrovoljske akcije, zadosten povod, da pričakuje narodno priznanje. Razmere v obeh so bile tako nepovoljne, da je mogoča samo osebna pravična ocenitev. Kot delo, izrastlo iz splošne zavesti in požrtvovalnosti, kot pojav neskajljene volje, nam mnogo bolj imponira notranjepolitični, k zedinjenju Jugoslavije usmerjeni napor Jugoslovancev v Avstriji in Ogrski, kakor na skoraj kolikor glav toliko načrtov razklana emigracija. V. suvereno očita voditeljem v domovini pogreške in iz nezadostnega poznanja zunanega položaja izvirajoče ukrepe, ki so zgrešili cilj, pozablja pa, da je poznejša zgodovina prav tako odrekla pravilnost črti krfska deklaracija—Vidovdanska ustava, ki jo je on smatral za rešivno in jo tu zagovarja.

Kakor je celotna knjiga kljub močnemu poudarjanju pisateljevih osebnih zaslug zanimiva in sem in tja celo kot literarno delo zajemljiva, nas vrže iz ravnotežja 23. poglavje V. oddelka Iz jednog života, kjer pisatelj mestoma na neokusen način postavi svojo osebnost in njene zasluge na prvo mesto pozornosti in knjigo odlagamo z neprijetnim občutkom, da je za njo namen, ki bi ne smel tako jasno stopiti v zavest, kakor ga doživljamo tu — moti nas namreč senca neplačane menice.

Frst.

Dr. Ivan Lah: **V borbi za Jugoslavijo.** Vodnikova družba v Ljubljani, 1928.

Ta knjiga, ki jo je izdala V. D. za desetletnico jugoslovanskega ujedinjenja, nam riše od francoske revolucije naprej tiste dogodke iz jugoslovanske zgodovine, ki so tekom 19. stoletja Jugoslovane osvobodili od tujih jarmov, zanetili in razvili njihovo samozavest in končno rodili voljo za združenje v enotno samostojno državo. Knjiga se končuje z atentatom v Sarajevu 1914 in se nam najprej v tej smeri ne zdi popolna, ker bi v njen okvir nujno spadala borba za zedinjeno Jugoslavijo v emigraciji in v Avstriji. Popolna ni dalje tudi radi tega, ker vendar preenostavno in preveč zunanje slika jugoslovanski pokret in iz slovenske in hrvaške zgodovine zadnjega časa vsekakor preenostransko izbira pozitivne momente v tem razvoju. Ta enostranost, če je že nočemo označevati kot pristranost, se kaže tudi v tem, kar vsebino knjige zunanje označuje, v ilustracijah. Izmed priznanih borcev za Jugoslavijo med avstro-ogrskimi Jugoslovani v 20. stoletju so predstavljeni v sliki don Juraj Biankini, Stjepan Radić, K. Triller, Ivan Hribar in Ivan Oražen. Da je Radić v ti družbi,

je razumljivo edino iz slučajne notranjepolitične konstelacije takrat, ko je bila ta knjiga napisana, da pa poleg njega manjka kot narodni voditelj in zadružni in socialni delavec njemu najmanj enakovredni, kot jugoslovanski pionir pa od vseh omenjenih razen I. Hribarja daleko pomembnejši J. E. K r e k, je neodpustno in izgovor, da od l. 1914. še ni jugoslovansko izzorel, ne bo držal. Več pravičnosti in nepristranosti bi bilo želeti vsekakor tudi pri delih, ki so tako očitno kot Lahova knjiga napisana v prvi vrsti za to, da proslave določen pokret. Frst.

Silvo Kranjec: Kako smo se zedinili. Mohorjeva knjižnica, 25. Celje, 1928.

V 16 kratkih poglavjih pripoveduje Kranjec z nevsiljivo referativno umerjeno besedo zgodovino jugoslovanskega zedinjenja in vlogo Slovencev v njem. Vse zgodovinske predpogoje do začetka XX. stoletja, s katerim stopi jugoslovansko vprašanje energično na evropsko zgodovinsko pozornico, poda v kratkih dveh uvodnih poglavjih, nakar podrobno oriše razvoj jugoslovanskega političnega programa do svetovne vojne in usode in duševne prevrate v jugoslovanskem javnem mišljenju in stremljenju med vojno. Poglavja VII. do XVI. tvorijo najlepše historično ozadje pravkar izdanih Vošnjakovih spominov iz borbe za zedinjeno jugoslovansko državo v emigraciji med vojno.

Kranjčeva knjižica točno in zadostno informira o svojem predmetu. Frst.

Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba I. Veliki francoski prevrat in slovenske dežele. Družba sv. Mohorja, Celje, 1928.

Knjiga je nadaljevanje Grudnove Zgodovine slovenskega naroda, katere izdajanje je prekinila pisateljeva smrt. Da v celotnem delu ne bo zunanjih razlik, je ohranjen stari sistem razdelitve snovi in tehnična oblika knjige.

Obsega dobo od francoske revolucije do leta 1813., ko so slovenske dežele zopet zasedli Avstrijci. Slika francoske dobe v Sloveniji je vsestranska in kolikor moremo presoditi, točno posneta po doslej ugotovljenih izsledkih naše zgodovine, deloma pa obogatena tudi z detajli, ki so plod pisateljevega samostojnega studija arhivalnih virov.

Nadaljevanje te knjige je posebno v povojni izredni poglobitvi naše narodne zavesti zelo aktualno. Frst.

A. Sovrè: Gospodarske razmere pri starih narodih. Ljubljana, Kmetijska Matica, 1928.

V čistem, lahko razumljivem jeziku nam ta knjižica nudi pregled gospodarskega razvoja pri narodih starega Orienta ter Grkih in Rimljanih. Vzroki in posledice so jasno poudarjeni, pojmi, s katerimi pisatelj operira, sodobni, tako da, kakor antično gradivo v Sovrètovem jeziku vselej, tudi tu material oživi; neprestano se nam vrivajo paralele iz novejših zgodovine in starine in sodobnost bolje razumevamo. Ali ni Sovrè poklican, da nam napiše sploh staro zgodovino? Frst.

Lanx satura. Latinska čitanka za gimnazije. Prva stopnja. Anton Sovrè. Ljubljana, Oblastna zaloga šolskih knjig, 1928.

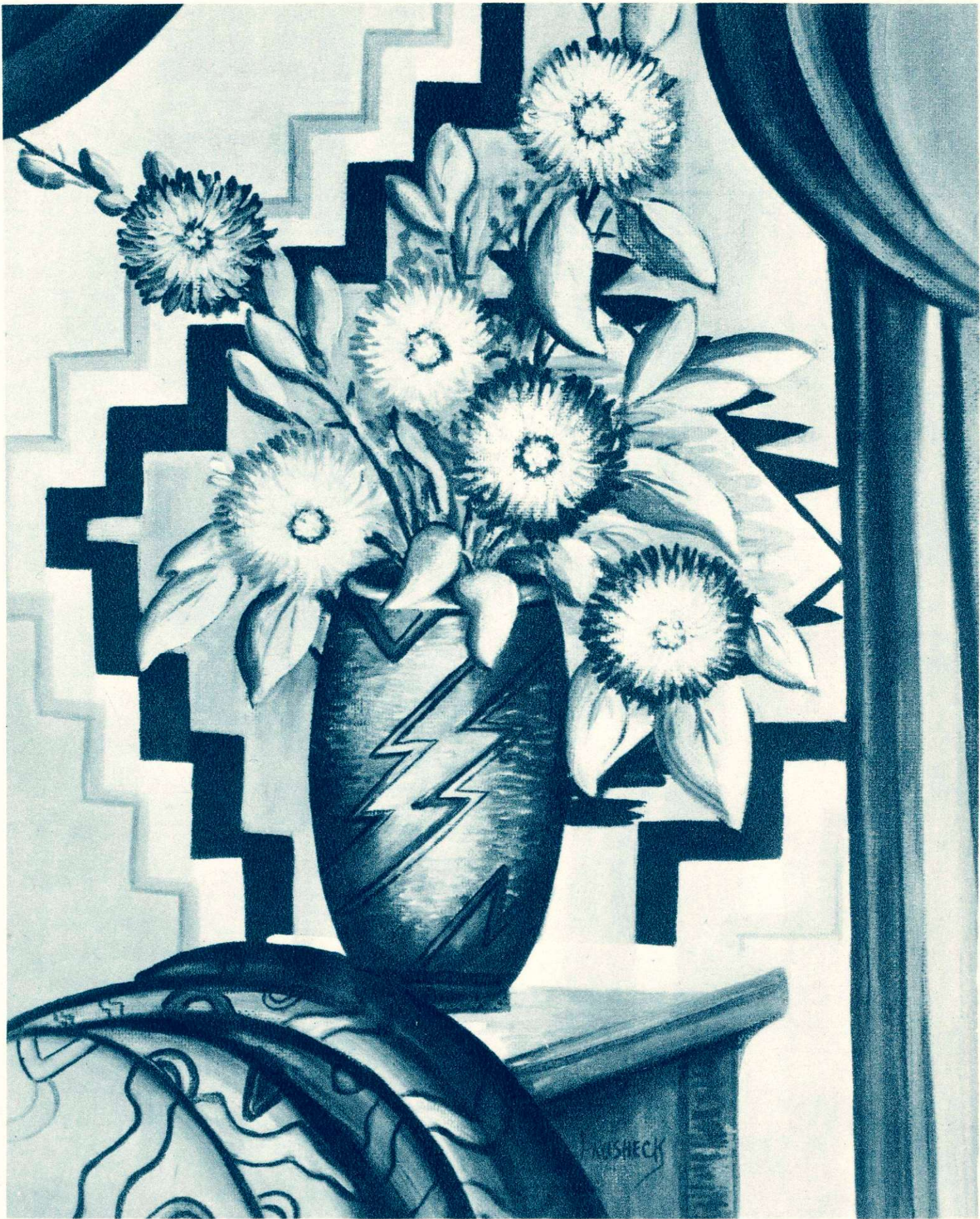
Prava kulturnozgodovinska čitanka! Zraven nevsiljiva, a tem izdatnejša podkrepitev pomembnosti znanja klasičnih jezikov; kajti v njej se zrcali več ko dvatisočletna zgodovina jezika, ob katerem stoje

temelji sodobne evropske kulture in posebej še naše kulture. Pred nami se vrste v jeziku svoje dobe opisani mnogi svetovnozgodovinski dogodki, dogodki, ki zadevajo naše kraje posebej, pogledamo v prva stoletja mladega krščanstva, v življenje in snovanje rimske dobe in srednjega veka — spretno je Sovrè nanizal vse to v skupine z naslovi: Rimci v Jugoslaviji — Razni narodi in običaji — De viris illustribus — Prva doba krščanstva — Prikazi iz zgodovine — Vzgoja in izobrazba — Pravlјice in legende — Slovanska brata apostola — Kamni in stene govore — Poezija (Pravlјice in pripovedke — Basni — Carmina Burana). Že razporedba gradiva sama je taka, da začne človeka zanimati in ga mikati, da bere in ko bere s pomočjo bogatega jezikovnega in kulturnozgodovinskega tolmača, se mu odpira oko za razumevanje tako zgodovinske preteklosti naše sodobne kulture kakor tudi ljudi, ki so te tekste pisali ali katerih duševno življenje odseva iz njih. Kako živo sliko o antičnem življenju dobimo n. pr. v skupini Kamni govore ali v Vzgoji in izobrazbi ali kako oživi pred nami vsebina že s posrečenim slovenskim naslovom (Odkušljala je starka zima — Ptičice pojó, rožice cvetó — Šel je po svetu, Bog ve kam itd.).

Sovrè je napravil važen korak naprej v primeri z dosedanjo gojitvijo klasičnih jezikov na naših gimnazijah. Razbil je obroč t. zv. klasične latinščine, ki je omejevala učenca na ozko zgodovinsko dobo in vzbujala napačno naziranje, da je vse, kar je izven tega stadija latinščine, manj vredno, nezanimivo in nepomembno. In vendar vsi iz lastne skušnje vemo, da v svojih življenjskih in znanstvenih strokah ravno z ono latinščino, ki smo se je učili v gimnaziji, in ono kulturo, ki smo jo tam spoznali, nismo imeli več veliko opravka, pač pa prav veliko z vsemi onimi dobami pozne antike srednjega veka in nove dobe, ki jih je šola popolnoma zanemarjala. S tem, da je v svoji knjigi že gimnazijcem dal vzorce tudi tega preziranega stadija latinščine v roke, jim je za poznejšo prakso naredil gotovo veliko uslugo. Drugo dejanje, ki ga moramo pri S. prav posebno poudariti, je to, da je znal tvarino, ki jo podaja, že po uredbi, po premišljeni izbiri in po tem, kako jo podaja, približati tistemu, ki bo knjigo rabil ali jo dobil v roke. V tej obliki je ta knjiga naravnost nepremagljiv zagovornik pravilnosti stališča tistih, ki zagovarjajo učenje klasičnih jezikov in pomen spoznavanja starih kultur v originalnem jeziku njihovih časov. Knjiga ima ravno vsled svoje jezikovne strani pristen kulturnozgodovinski vonj, če se smemo tako izražati, in ta je, ki ga ne more dati noben prevod in noben komentar brez poznanja originalnih virov.

Po duhu je torej ta knjiga za šolsko knjigo skoraj revolucionarno živahna, odrekla pa se je komisni obleki navadnih šolskih knjig tudi po vsi svoji zunanosti. Prav nič tistega strahu ne vzbuja, kakor navadno zunanjščina šolskih knjig, nasprotno pa očituje v svoji tipografski strani skrben, izpiljen okus in jo tudi s te strani pozdravljamo.

Priporočamo jo zlasti tistim, ki tudi izven šole še čitajo latinski, in pa tistim, ki odrekajo učenju klasičnih jezikov kulturni pomen za sodobnost. Naši šolski literaturi pa enkrat lahko čestitamo. Frst.

G. PRUSHECK (PERUŠEK): AMERIŠKO (INDIJANSKO) TIHOŽITJE

IZ NAŠE DNEVNE KULTURE

O kritični metodi Jos. Vidmarja in še nekaj pripomb

V 3. številki letošnjega Ljub. Zvona je Jos. Vidmar napisal kritično poročilo o mojih dveh prispevkih v knjigi »Slovenci v desetletju 1918—1928«. Menim sicer, naj pisatelj na kritiko načelno ne reagira, saj ima še tako negativna kritika več življenjske vrednosti kot kakršnokoli hvalisjuče poročilo; ker pa v pričujočem slučaju gre za obravnavanje, ki ima videz velike logičnosti, in iz njega izvirajo krivični sklepi in ker v svojem koncu prinaša zaključke, ki segajo v kritično moralno področje, zato je treba nekaj pripomb.

Po splošni ugotovitvi, da je članek Slovenska književnost v zadnjih desetih letih »glede metode nejasen in glede osnovnega kriterija pa dovolj neopredeljen«, pravi Jos. Vidmar, da »skoro ni mogoče oblikovati kritike v zaokroženo celoto, marveč se je mogoče omejiti le na posamezne kritične opazke k najvažnejšim mestom njegovega teksta«. To je Vidmar storil v štirih točkah.

1. Uvod mu je »miselno nedognan« in zato se že v njem napoveduje zmedenost celote. Toda kaj miselno nedognanega pove uvod? Nič drugega, nego da je osnovni kriterij pri presojanju umetnin sicer duhovni in estetski, jaz pa da hočem pokazati, kako se je naša književnost v tej dobi razvijala predvsem radi zunanjih dogodkov, ki so postavili Slovence v novo razmerje v svetu; in ker bo ta očrt skušal to pokazati v glavnih potezah, zato — pravi uvod — bo ta očrt bolj vrednotenje kakor zgodovina sama. Vidmar pa je postavil, kakor da pravim, da bo zaradi vpliva zunanjih dogodkov ta očrt bolj vrednotenje kot zgodovina sama — in logična zmeda je tu.

Isto logično igro je Vidmar napravil z mojo trditvijo, da literarna zgodovina upravičeno »upoštevava vse zunanje dogodke«, zato se bom v prvi vrsti bavil z njimi. To je res »precejšnje stopnjevanje pravega odnosa«, morda pa le ni nelogičnosti v sklepanju ali nedopustnosti v metodi, če je I. poglavje res posvečeno samo zunanjim dogodkom. Da se ta očrt književnosti bavi z njimi v prvi vrsti, je v zmislu zasnove knjige, in ker je organično tako, da če hočemo očrtati duhovna gibanja, v kolikor so odsev zunanega življenja, moramo pač poznati zunanje življenje. To je zmiselno, prisiljena logika besed pa ni zmiselna. Če hočemo dobo teh desetih let tudi za literaturo pravično označiti, je treba pokazati na dogodke, ki so posegali v bistvo slovenskega duhovnega življenja, v našo narodno kulturno orientacijo. Tu je pravica in dolžnost odkriti negativne, za svobodni izraz in razvoj ovirajoče sile, pa naj bo danes to komu vseč ali ne, bodisi tu ali tam.

2. Nadaljnja naloga Jos. Vidmarja je, da pokaže nedoslednost osnovnega kriterija v očrtu, namreč kriterij umetnikove zvezanosti z narodom. Umetnikova zvezanost z narodom stoji v ospredju, ker je tak pogled na dobo sociološko važen in ker ta doba umetnostno nikakor ni še zaključena. Dela so tedaj ločena po vsebini, in sicer v tem, v kolikor so odsev predvsem narodnih teženj (II. poglavje) in kolikor

so odsev splošno človeških teženj tega časa (III. pogl.). Pri upoštevanju del odloča povsod estetski in ne zgolj utilitaristični kriterij. Na več mestih je umetnostni kriterij posebej poudarjen, ko članek odklanja in pušča ob strani vse, kar je umetniško ne vredno. Zato v očrtu ni bilo treba nikjer dajati prednosti kriteriju zvezanosti z narodom pred kriterijem osebne stvarniške moči in zato izvajanja ne morejo biti neko neodločno omahovanje med obema kriterijema: »osebne moči in zvezanosti z narodom«. Ker je članek sociološko usmerjen, je vsebinski pogled izhodišče, estetska vrednost pa merilo očitavanja.

Da bi Jos. Vidmar pokazal nedoslednost in neizpeljivost te metode, je postavil zgled. Tu si je dovolil takoj skok iz odstavka v odstavek. (Metodo skokov je večkrat uporabil.) Na str. 651. v drugem odstavku II. poglavja se na splošno ugotavlja, da je prevelika vsebinska poudarjenost literature bila na škodo umetniškemu izrazu, in da takim delom manjka velikokrat umetniške in miselne uravnovešenosti, in da je ta dela mogoče pravično oceniti samo kot akcijo svojega časa; v naslednjem novem odstavku sem pa še dopolnil, da je celo v Župančičevih Zarjah Vidovih sodobni rod bolj uvaževal politično liriko izza prevrata, kakor pa njegove »nove etape človeškega dognanja« (»doznavanja« v članku je tiskovna napaka!) — V nadaljnjem se govori o Župančičevih pesmih po prevratu in o rojstvu obmejne lirike, zlasti o Gradniku in Grudnu. Odtod je skočil Jos. Vidmar nazaj v prejšnji odstavek in je postavil trditev, da o Župančičevih — zlasti o Zarjah Vidovih! —, Gradnikovih in Grudnovih pesmih, pravim, da »se velikokrat izčrpavajo v svoji vsebinski moči in da jim nedostaja umetniške in miselne uravnovešenosti«.

Prav tak skok, toda naprej, ne nazaj, je napravil Jos. Vidmar, ko je vzel v pretres odstavek o našem sodobnem domačinstvu. Tu stoji, da je Pregelj najvidnejši glasnik sodobnega domačinstva. (Str. 653.) Da bi zasukal moj kriterij »zvezanosti z narodom«, češ, da temu kriteriju samemu dajem umetniško pomembnost, je šel Vidmar v III. pogl., kjer se razpravlja izključno o novih duhovnih in oblikovnih smereh, in je iz tega poglavja iztrgal stavek, »da je Pregelj osrednji pisatelj te dobe«, namreč (vseh desetih let), ker tam na str. 657 pravim: »pri njem sta se elementarno domačinstvo in duhovna borba sodobnega človeka zlili v harmonično celoto«. Tako stoji Vidmarjeva trditev, da mi je Pregelj radi domačinstva, »radi zvezanosti z narodom« osrednji pisatelj te dobe in ne radi tega, ker je glasnik duhovne borbe v sodobnem človeku.

3. Iz zgorajšnje zveze zavrača Vidmar mojo trditev, da je Pregelj osrednji pisatelj te dobe. Tu razpre pojem osrednjega pisatelja na vso slovensko književnost in mu postavi nasproti trojico Prešeren, Levstik, Cankar. Da je pojem osrednjega pisatelja v tej zvezi pretirano poudarjen, je očitno, prav tako, če bi kdo dejal, da je Aškerc osrednji pesnik 90 let, pa bi mu kdo postavil nasproti imenovano trojico. Da pa Vidmar ne postavlja Preglja nad Gradnika ali Novačana, je zadeva njegovega vrednotenja, ki se kajpak še ne strinja s sodbo koga drugega, še manj pa je opravičena s stališča zgolj estetske kritike, ki bi za Vidmarja morala biti odločilna. Ne

vem, kdo je v tem času povedal več odrešilnih besed kakor Pregelj, čeprav so to za Vidmarja le »besede razmišljajočega moža v posadki, nikoli krmarja«. Posebna zadeva seveda je, da pri tem Vidmar brne Preglja z vprašanjem: »Kdo si, ki rad bi...« Kdo daje umetniku legitimacijo, govoriti v imenu vsega slov. naroda? Kako društvo, revija, eksekutiva? In pa nazadnje, ali tudi nelegitimirana resnica in odrešilna beseda ni resnica in odrešilna beseda? Mislim, da je edina legitimacija umetnikova notranja nujnost kot člana naroda — če je v njem in če nima ozirov na — okoliščine.

Vidmar nadalje navaja krive ocenitve v članku. Označba, da je »Vodnik najčistejši pesnik zadnje dobe«, mu je pretirana in pravi, da sta i Seliškar i Kosovel »silnejša«. V čem je vrednotenje umetniške kvalitete pri njem popolnejše kot pri meni, ne vem (ker se igra z izrazom »najčistejši pesnik«), čutim pa, da smo pri njem prav tam kot pri meni, samo da sem jaz skušal vsakega izmed vseh teh tudi vsebinsko označiti. O Stanku Majcenu pravi, da sem samo njega povzdignil izmed vseh članov te generacije — dočim Kraigherja, ki Majcena nedvomno presega, sploh niti ne omenjam. In vendar je tisto mesto tako: »Starejši rod, ki je zorel pred vojno, ne kaže večjih pozitivnih uspehov. Njegova kritika življenja povečini ni segla do dna in njegova oblika je, izvzemši Stanka Majcena, večkrat neskrbna in nesvojska.« (Str. 656.) Priznavam pa, da ni v redu, ker je izpadel Kraigher, dasi za to dobo prihaja v poštev samo »Umetnikova trilogija«.

Sedaj prihaja Vidmar do tega, kar mu je cilj ocene, da pokaže nepomembnost osnovnega kriterija »zvezanosti z narodom«. V članku mi gre, pravi Vidmar, za »kaj« in ne za »kako«. Tu išče mojega smotra »zvezanosti z narodom« še naprej in res ga najde na str. 658, kjer, kakor pravi, »se slovenski narod opredeljuje kot tradicionalna katoliška enota«. S tem zadobi zanj prejšnji kriterij zmisel: »zvezanost z narodom kot tradicionalno katoliško enoto«. Zopet skok! Da sem zvezanost z narodom mislil širje in svobodneje, kot mi prisoja Vidmar, govori sestavek sam, ko sem iskal zvezanosti z narodom ob Župančiču, obmejni liriki in v domačinstvu, ne da bi pri tem tehtal, ali ta zvezanost z narodom morda ustreza n. pr. mojemu ali koga drugega osebnemu verskemu nazarju. Zvezanost z narodom v tem času ni pomenila nič drugega kakor narodu v njegovem takratnem trpljenju povedati pravo besedo, priznati njegovo samobitnost in se pripoznati k njej in se ne potuhniti ob kupčijah, ki so se sklepale z narodom. To je bilo v tem času prav tako važno, kakor je bilo važno, da ni šel Prešeren za Vrazom, Levstik za Dežmanom in Cankar za Ilešičem. Šlo je za organičnost naše kulture, in čim jasneje in globlje je kdo tudi v literaturi pokazal, kje je doma, tem večji pomen ima za ohranitev in rast našega narodnega življenja. Zato sem pri označevanju te dobe postavil zvezanost z narodom

kot izhodišče in mislim, da nisem preveč in prisiljeno tega poudaril. Saj o tem, kako bi se zabrisala organičnost naše kulture, govore dejstva, ki jih ni mogoče utajiti, in govore rahle zadrege in kompromisi vsepovsod. Žal, da je članek v vsem tem le očrt in omejen na ozek obseg.

Prav zato članek tudi v duhovnem pomenu tako poudarja »kaj« in samo sporedno obravnava »kako«. V tem času je bilo važnejše »kaj«, kakor smo sploh Slovenci vzrasli od »kaj«, kljub temu nas to »kaj« ni nič oviralo pri »kako«. N. pr. v luninih žarkih, še tako spletenih, narod ni našel odrešilne vsebine zase. (Pri tem se moram proti Vidmarju vnovič zavarovati, da bi omalovaževal estetski kriterij.) Da je to kriterij katoliške kritike — kakor pravi Vidmar — je vseeno, aktiven je! In primer Goethejev, prenesen k nam, ali ni prisiljen?

In nazadnje, ali bi bil podal več in plodnejših rezultatov, če bi bil iskal samo »kako«, »ki je edina zanesljiva podoba resničnega in dejanskega pisateljevega obraza«? Tedaj bi radi strogega »kako« stopilo dokaj v ozadje eno ali drugo ime, ki jih Vidmar postavlja nasproti Preglju.

4. Iz povedanega je jasno, da Jos. Vidmar še enkrat zavrne moj kriterij, seveda podtakne namen, željo, »pohvaliti in priporočiti — ne dobro, marveč svoje — brez vestnega upoštevanja kakovosti«. Nazadnje še pravi, da predstavlja to »obravnavanje desetih let našega slovstva v znanstvenem in kritičko moralnem zmislu način, ki je vse prej kot primeren, da bi se po njem polagali računi v tako reprezentativni knjigi«. Na metodo Vidmarjevih skokov in zavijanja mojih trditev sem zgoraj pokazal, in vendar si ne dovoljujem niti to Vidmarjevo oceno imenovati v kritičko moralnem zmislu neprimerno, niti katero drugo važnih njegovih sodb, ki jih je tekom časa postavil in menjal (tudi v pričujočem članku n. pr. o Vodniku, Preglju); nemoralno je prikrivanje resnice in prepričanja, zavijanje dejstev, avtoritativno govorjenje o stvari, ki je kdo ne pozna; nemoralni so kompromisi, niso pa nemoralni vidiki, ki so za neko dobo v kakršnemkoli pomenu značilni. Zato kljub mnogim hibam, ki jih ima članek zlasti v formalnem oziru, Vidmarjevo označbo »v kritičko moralnem zmislu način, vse prej kot primeren« odločno odklanjam.

Članek o gledališču, ki je brez posebnega kriterija, je Vidmarju pisan »v glavnem stvarno in pregledno«. Zato upam, da če bi bil morda v pregledu literature podal predvsem slovensko bibliografijo, ki bi nič ne povedala, bi utegnil biti tudi ta članek »v glavnem stvarno in pregleden«. Toda takoj tu zaboli Vidmarja navedba razgovora o gledališču na občnem zboru Nove založbe. To mesto je zame dokument, da je bila vsa slovenska kulturna javnost tedaj iskreno proti kinu v gledališču in ne morda samo ena stran, kar se je že večkrat napačno ugotavljalo. Tedaj zato je ta razgovor »Bog vedi zakaj sploh omenjen«.

France Koblar